

Alexandra Chomová

**Vybrané kapitoly z dejín spisovnej slovenčiny
od 15. storočia**

Univerzita Mateja Bela

Filozofická fakulta

Banská Bystrica 2016

Vybrané kapitoly z dejín spisovnej slovenčiny od 15. storočia

© Mgr. Alexandra Chomová, PhD.

Recenzenti:

prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD.

doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Jazykový redaktor:

Mgr. Gabriel Rožai

Vydavateľ:

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

© 2016

Tlač: EQUILIBRIA s.r.o., Košice

© 2016

ISBN 978-80-557-1134-8

Obsah

Úvod	5
1. K používaniu češtiny na Slovensku v období 15. – 19. storočia.....	8
1.1. Používanie češtiny na Slovensku v 15. a 16. storočí.....	9
1.2. Používanie češtiny na Slovensku v 16. až 18. storočí	11
1.3. Podoby češtiny na Slovensku	18
1.3.1. Biblická čeština	18
1.3.2. Slovakizovaná čeština	19
1.4. Čeština na Slovensku v obrodenskom období	20
1.5. Čeština vo vzťahu k novej kodifikovanej spisovnej slovenčine	22
1.6. Poznámky k situácii v 20. storočí a k súčasnosti	26
2. Čeština, slovakizovaná čeština a slovenčina v dielach T. Masníka, D. Krmana, P. Doležala, J. Kollára a A. Radlinského	29
2.1. <i>Zpráva pjsma slowenského</i> Tobiáša Masníka z roku 1696.....	30
2.2. Gramatika <i>Rudimenta grammaticae Slavicae</i> Daniela Krmana z roku 1704	32
2.3. <i>Grammatica Slavico-Bohemica</i> od Pavla Doležala z roku 1746	35
2.4. Staroslovenčina Jána Kollára a <i>Čítanka anebo Kniha k Čítánj pro mládež we školách slowenských w městech a w dědinách</i> s pripojenými pravopisnými pravidlami z roku 1825	38
2.5. <i>Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí</i> Andreja Radlinského z roku 1850	42
3. Pokusy o normalizáciu slovenčiny v predpisovnom období	44
3.1. Ostrihomský rituál	44
3.2. Kamaldulská slovenčina.....	45
3.3. Východoslovenskí kalvíni.....	51
3.4. Individuálne normalizačné snahy.....	53
3.4.1. Jozef Ignác Bajza	53
3.4.2. Hugolín Gavlovič.....	56
4. Spisovné obdobie. Bernolákova kodifikácia.....	60
4.1. Zásady bernolákovskej kodifikácie	63
4.2. Využitie dobových gramatík v diele A. Bernoláka	70

5. Spisovné obdobie. Štúrova kodifikácia	77
5.1. Slovník Štúrovej slovenčiny	81
5.1.1. Produktívne derivačné procesy v štúrovej slovenčine.....	83
5.1.2. Preberanie a prekladanie cudzích slov v štúrovčine	87
5.2. Hláskoslovná charakteristika Štúrovej kodifikácie	88
5.3. Morfologická charakteristika Štúrovej kodifikácie.....	89
6. Polemiky v bernolákovskom a štúrovskom období	92
6.1. Polemiky v bernolákovskom období	93
6.2. Polemiky v štúrovskom období	99
7. Spisovná slovenčina v poštúrovskom období (reformy spisovnej slovenčiny)	107
7.1. Hattalova reforma spisovnej slovenčiny	108
7.2. <i>Slovenská mluvnica pre gymnáziá, reálky, praeparandie</i> a vyššie oddelenie hlavných škôl od Fraňa Mráza	110
7.3. Czambelova úprava Hattalovej kodifikácie	112
7.4. K tzv. martinskému úzu	116
8. Od Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931 po Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953	120
8.1. <i>Pravidlá slovenského pravopisu</i> z roku 1931.....	122
8.2. <i>Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom</i> z roku 1940	124
8.3. <i>Pravidlá slovenského pravopisu</i> z roku 1953.....	128
8.4. K tzv. matičnému úzu	131
8.5. K purizmu.....	132
8.6. K pravopisným príručkám po roku 1953	135
9. Spisovná slovenčina po roku 1989 (so zacielením na Pravidlá slovenského pravopisu)	137
Literatúra	144

Úvod

Výber kapitol z dejín spisovnej slovenčiny si za východisko volí 15. storočie, pretože sa v mnohých ohľadoch považuje vo vzťahu k nášmu jazyku (ale aj slovenskej národnosti) za zlomové. Okrem hospodárskeho rastu miest zasahuje Slovensko viaceró dejinných politických, spoločenských a kultúrnych udalostí, ktoré vo svojich dôsledkoch mali dosah aj na vývin slovenského jazyka. Spomeňme prienik husitského a bratráckeho hnutia na Slovensko, dokončenie valaskej kolonizácie, vzrast hospodárskeho a mocenského vplyvu meštiactva, šírenie protestantizmu či rekatolizáciu. Tieto a mnohé ďalšie okolnosti si vynútili zavedenie pružnejšieho a ľahšieho jazyka najmä na písomné dorozumievanie, ako bola latinčina. Takým jazykom sa stala čeština. Jej používanie a postavenie ako celospoločenského jazykového útvaru sa menilo a prešlo niekoľkými fázami aj s ohľadom na narastajúce slovenské národnostné povedomie. Blízkosť češtiny a slovenčiny totiž neznamenalala, že sa čeština nechápala ako jazyk od slovenčiny odlišný a, samozrejme, nenahrádzala podobu domáceho jazyka v ústnej komunikácii. Prvá kapitola vybraných problémov z dejín spisovnej slovenčiny tvorí východisko, na ktoré nadväzuje ďalšia predstavovaná problematika.

Osvietenský liberalizmus umožnil opustiť latinčinu a prikloniť sa k domácej reči. Takou rečou sa mala pre Slovákov stať čeština, ktorá nahrádzala písomnú formu kultúrnej slovenčiny. Prijatie biblickej češtiny ako oficiálneho jazyka slovenských evanjelikov na Slovensku začiatkom 17. storočia však nemohlo zastaviť vývin v jazykovej situácii Slovákov, ani zvyšujúcu sa potrebu po vlastnej spisovnej podobe jazyka. Ako o tom píše Š. Tóvik (1966), v evanjelickom prostredí sa tradične vychovávalo v náboženskom duchu na základe bibličtinou tlačených kníh (Biblie, spevníky, modlitebníky) v kostoloch, v školách, ale aj v rodinách. No čeština, ktorá fungovala ako vyučovací jazyk v školách, už bola predsa len iná, odlišná od tej, ktorou sa vyučovalo náboženstvo. Učebnice náboženstva sa doslovne opierali o elementárne náboženské knihy a najmä o vydanie bratskej Biblie a táto Kralická biblia bola nielen prameňom viery, ale aj jazyka, ktorý sa stal aj symbolom „posvätnosti“, takže sa verne tradovala v písme (Tóvik, 1966, s. 17 – 18). Vernú výslovnosť však nebolo v silách zachovať u kňazov, ale najmä nie u laikov. Odlišnosť tejto bibličtiny od domácej reči, ktorá existovala ako skutočný dorozumievací prostriedok, viedla prirodzene k jej slovakizovaniu (pretože bibličina bola viac či menej dokonale naučenou „cudzou“ rečou, ktorú popri svojom materinskom jazyku používali v škole, na úradoch či

v kostole; čeština, do ktorej prenikali slovackizmy sa nazývala „pulerovaná“). Najskôr vo výslovnosti, ako sa o tom zmieňuje Daniel Sinapius-Horčíčka v roku 1687 vo svojom *Novom trhu latinsko-slovenskom* a potom aj v slovníku. Podoba jazyka Kralickej biblie z konca 16. storočia „zmeravela“ a stala sa neudržateľnou aj v samotnej evanjelickej cirkvi (najdôslednejšie sa udržiavala v literatúre určenej pre vzdelancov, no v písomnostiach – knihách či novinách – určených pre ľudí si razila cestu iná podoba tohto jazyka kvôli lepšej zrozumiteľnosti). To viedlo k situácii, ktorú E. Pauliny (1983, s. 114) nazýva krízou v používaní češtiny. Túto krízu bolo potrebné riešiť, lebo ani snaha poslovenčiť češtinu už nedokázala vyhovieť novým spoločenským potrebám, ktoré sa na jazyk kládli. Kodifikácia spisovnej slovenčiny sa javí (aj s ohľadom na potrebu spojenia jazykovo a konfesiónálne diferencovaných skupín evanjelikov a katolíkov, ale najmä s ohľadom na jeden zo znakov národnej svojbytnosti) ako logický krok.

Povedané slovami J. Doruľa (2008), súdobé výsledky historického a kultúrneho jazykového vývinu na Slovensku – súvisiace predovšetkým s vypestovaním kultivovanej podoby slovenčiny – totiž vytvorili podmienky, ktoré umožnili vznik plnohodnotného jazykového opisu slovenčiny ako spoločného spisovného jazyka Slovákov. Kodifikovanej podobe spisovnej slovenčiny predchádzali pokusy o zavedenie jednotnej podoby jazyka, ktoré vyplývali z objektívnych potrieb. Tieto pokusy (napr. kamaldulskí mníši, kalvínske tlače, ale aj snaha J. I. Bajzu či H. Gavloviča) sú akýmsi „predobrazom“ úsili, ktoré viedli k tomu, že sa kodifikácia spisovnej slovenčiny nakoniec stala realitou. Samotná podoba spisovného jazyka datovaná od bernolákovskej kodifikácie však nevznikla izolovane. Jej vývin nevyhnutne vychádza z predchádzajúceho obdobia a samotným kodifikačným aktom vrcholiacim v reformách štúrovskej podoby slovenčiny, završeným v „novodobých“ *Pravidlách slovenského pravopisu* nekončí (a nekončí sa ani jej vzťah k češtine). Vybrané kapitoly z dejín spisovnej slovenčiny sa snažia podať pohľad práve na túto jej vyvíjajúcu sa podobu.

V textoch, ktoré predkladáme, je dejinný aspekt zámerne v pozadí, svoju optiku upriamujeme predovšetkým na podobu jazyka, no nevyhýbame sa ani poznámkam k širším súvislostiam. Opierame sa najmä o odborné články lingvistov, ale aj literátov či historikov publikované v zborníkoch a časopisoch, aj o iné publikácie zamerané na dejiny slovenského jazyka všeobecne (napr. Krajčovič, Žigo, Pauliny, Kačala), prípadnej čiastkovo (Tóbiak, Habovštiaková, Jóna, Ružička, Peciar, Horák, Blanár, Doruľa, Dolník, Findra, Majtán, Muziková, Lifanov, Švagrovský, Ďurovič, Kralčák, Gáfriková, Šimek a ďalší). Vybrané kapitoly z dejín slovenského spisovného jazyka

dopĺňame aj poznámkami a odkazmi na zdrojovú, východiskovú, ale aj ďalšiu literatúru. Vybrané odborné zdroje, o ktoré sa opiera náš text pri priblížení jednotlivých etáp vývinu spisovnej slovenčiny, poukazujú na spätosť kodifikácie s jazykovou praxou.

Tento text predkladáme s myšlienkou, že je dobré poznať dejiny slovenského spisovného jazyka a porozumieť im a že pomôže dotvoriť obraz o osudoch spisovnej slovenčiny a zároveň začlení podané informácie do širších súvislostí aj v nadväznosti na dobovú situáciu opísanú v iných jazykových a historických publikáciách, ale najmä na situáciu v opise samotného jazyka. Učebný text je určený študentom slovenského jazyka, ale nielen im.

1. K používaniu češtiny na Slovensku v období 15. – 19. storočia

Čeština sa ako dorozumievací jazykový útvar používal na Slovensku v predpisovnom období (popri latinčine a kultúrnej slovenčine) v písanej a tlačenej forme. Podľa R. Krajčoviča a P. Žiga je možné obdobie používania češtiny na Slovensku rozdeliť na tri etapy – *staršiu* vydelenu 14. až 16. storočím, *mladšiu* ohraničenú 17. až 18. storočím a *obrodenskú* spadajúcu do 1. polovice 19. storočia.¹ Na Slovensko čeština preniká prostredníctvom českých duchovných, kultúrno-spoločenské potreby slovenskej národnosti uľahčujú jej udomácnovanie², ako podporný prvok pôsobí aj existencia spoločných panovníkov (Žigmund, Matej, Vladislav), prienik husitských (Husiti podnikli na Slovensko niekoľko výprav, obsadili napr. Trnavu a Topoľčany), bratrických (od polovice 15. storočia sa na Slovensku rozvíja bratrické hnutie pokračujúce v tradícii husitsko-táborského hnutia) a Jiskrových vojsk (Ján Jiskra z Brandýsa ovládal so svojím vojskom v rokoch 1440 až 1462 banské mestá na strednom Slovensku a mestá na východnom Slovensku), vznik pražskej univerzity (1348), štúdium Slovákov v Čechách, rozhodnutie prijať češtinu ako sakrálny a úradný jazyk slovenskej evanjelickej cirkvi (synody z roku 1610 a 1614), jej presadzovanie ako spisovného jazyka na slovenskom území buď v tradičnej podobe (J. Palkovič), alebo v slovackizovanej či slavizovanej podobe (J. Kollár, P. J. Šafárik).³

Podmienky na prienik češtiny ako dorozumievacieho (predovšetkým písomného) jazyka na Slovensko sa vytvárajú už v 14. storočí. Čeština zohrala úlohu jazyka – modelu, o ktorý sa opiera rozvoj písanej podoby kultúrnej slovenčiny⁴. Politické, vojenské, kultúrne, hospodárske činitele a rozmanité styky uhorsko-české, resp. slovensko-české a moravsko-slovenské prinášajú nevyhnutnú potrebu zaviesť v písomnom styku jazyk, ktorý by na rozdiel od latinčiny umožnil ľahšie a pružnejšie dorozumievanie. Počas husitských vojen prichádza na Slovensko veľký počet českých vojenských a technických odborníkov. Medzi Slovenskom a Moravou sa v tom čase vytvoril živý písomný kontakt. Spomenuté činitele vedú k používaniu češtiny v listoch a listinách rôzneho druhu (zemianske, meštianske, vojenské listiny), čeština sa dokonca používa aj v písomnom styku slovenských miest a zemepánov s uhorskou kráľovskou kanceláriou napriek úradnej latinčine (dôkazom je napr. listina uhorskej

¹ K bližšej charakteristike jednotlivých období a k dochovaným pamiatkam pozri Krajčovič – Žigo (1999, 2006), Kačala – Krajčovič (2006), Pauliny (1983).

² Podľa K. Habovštiakovej (1987, s. 46 – 49) je čeština písomnými pamiatkami dokumentovaná už v 13. storočí, na Slovensku od 14. storočia.

³ Porovnaj Krajčovič – Žigo (1999, s. 34 – 35), Kačala – Krajčovič (2006, s. 36), Pauliny (1983, s. 74 – 77).

⁴ Pozri aj Habovštiaková (1977, s. 118).

radu adresovaná mestu Trnava z roku 1490). Na túto jazykovú prax poukázal napr. taliansky humanista Galeotto Marzio pobývajúci na dvore kráľa Mateja.⁵ Čeština tak už od konca 14. storočia supluje úlohu domáceho jazyka v protiklade k latinčine, nemčine a maďarčine, v rozličnej miere s ohľadom na jednotlivé žánre a obdobie, ale aj na variant kultúrnej slovenčiny (využívanie prvkov, v ktorých sa čeština „prekrývala“ so slovenčinou bolo odlišné)⁶.

1.1. Používanie češtiny na Slovensku v 15. a 16. storočí⁷

V súvislosti s používaním češtiny ako písomnej podoby jazyka na Slovensku E. Pauliny upozorňuje na to, že čeština sa do roku 1440 používala iba na západnom Slovensku a jej prienik na ostatné územie súvisí s ovládnutím stredného a východného Slovenska vojskami Jána Jiskru z Brandýsa.⁸ Objavuje sa tu dvojaký aspekt – vonkajšia a vnútorná potreba používať češtinu ako spisovný jazyk, pričom za vnútornú potrebu možno považovať narastajúce národnostné povedomie, ktoré so sebou nieslo požiadavku nájsť taký variant jazyka, ktorý by výsadné slovenské spoločenské vrstvy reprezentoval ako nadnárečový a celospoločenský. Vzhľadom na neexistenciu hospodárskeho, politického a kultúrneho centra, ktoré by stálo za vytvorením písomnej podoby domáceho jazyka, sa siahnutie po jazyku, ktorý ovládla výsadná slovenská vrstva, ktorý spontánne prenikal na Slovensko niekoľko storočí a ktorý bol už vyspelým spisovným jazykom, javí ako logická a prirodzená voľba a jej chápaniu ako celospoločenskej podoby písomného jazyka v zásade nič nebránilo (čeština tak plní tú istú funkciu ako latinčina). Treba zdôrazniť, že čeština sa chápala ako písaná kultúrna podoba domáceho jazyka, ktorá sa odlišovala od slovenských nárečí. Tie plnili svoju funkciu v ústnom styku a ich prvky (slovakizmy) prenikali do písanej češtiny.⁹ Na jednej strane teda čeština slúžila ako vzor vyspelého spisovného jazyka, na druhej strane sa objavila tendencia eliminovať české jazykové prvky¹⁰.

Zápisy a listy v češtine boli v 15. storočí obmedzené (tematicky aj počtom), no ich počet narastá v 16. storočí (mestské úradné zápisy sa stávajú celkom bežnými; prvá listina zaznamenaná na území Slovenska písaná češtinou vydaná nitrianskym biskupom Hynkom je z roku 1415¹¹). Tematická rôznorodosť zápisov a písomnej

⁵ Porovnaj Pauliny (1983, s. 76 – 77).

⁶ Porovnaj Habovštiaková (1977, s. 118).

⁷ Bližšie pozri aj Pauliny (1983, s. 74 – 117).

⁸ Pozri Pauliny (1983, s. 77).

⁹ Pauliny (1983, s. 77 – 79).

¹⁰ Habovštiaková (1977, s. 119 – 120).

¹¹ Podľa Pauliny (1983, s. 87).

korešpondencie sa týka hospodárskych a právnych záležitostí, narastá počet zápisov samosprávnych zemianskych stolíc a majetkové a právne záznamy šľachtických rodín. Potreba zrozumiteľných záznamov o právnych, obchodných a iných záležitostiach mešťanov slovenského pôvodu vzrastá s rozvojom miest v 15. storočí. Záznamy v súdobej češtine sa objavujú aj v Žilinskej mestskej knihe od roku 1451, ktorá je známa z roku 1381 (obsahovala napr. český preklad nemeckého magdeburského práva, ktorým sa mesto Žilina riadilo). Okrem náboženskej oblasti sa šíri čeština aj v administratívnej a právnej oblasti ďalej aj v 16. storočí.

Najvyššiu úroveň má čeština v zápisoch z juhozápadného Slovenska (okolie Bratislavy, Trnavy a miest patriacich k trnavskému právu), čo je dôsledkom bohatého a neprestajného styku (aj písomného) týchto miest a panstiev s moravskými mestami a panstvami, navyše je tu známa aj hovorená čeština. Čeština bola zdrojom obohacovania kultúrnej slovenčiny predovšetkým ustálenými formulami, syntaktickými prostriedkami a terminológiou (pomenovania pre abstraktá).

Vplyv češtiny je vzhľadom na vplyv iných jazykov najvýraznejší, a to predovšetkým v oblasti lexiky a syntaxe kultúrnych variantov slovenčiny. Mnohé lexikálne bohemizmy prešli do trvalej zásoby slovenského jazyka (ich presné vymedzenie kvôli blízkosti oboch jazykov nie je možné), poukazuje na ne nápadná česká hlásková podoba všeobecne rozšírených slov, napr. *cisár, cit, cítiť, dúfať, Ježiš, tisíc, totiž*, či slovtvorba (napr. adjektívne sufixy *-itý, -teľný – nepretržitý, určitý; smrteľný, viditeľný*).

Výrazný je vplyv aj na syntax v oblasti stavby súvetia, využívania spojok a spojkových výrazov či pomocných slov (české spojky a spojkové výrazy, častice sa používajú do 16. a 17. storočia). Táto skutočnosť súvisí s písaným (listovým a listinným) charakterom využívania češtiny. Listy a listiny sa vyhotovovali podľa ustálených vzorov a ich schematizovaná podoba bola prevzatá práve z Čiech (české zápisy si zachovávajú formálnu skladbu podľa latinského a nemeckého vzoru). V ustálenej podobe sa zachováva aj pevné poradie častí – najprv sa udáva vydavateľ listu (*intitulatio*), nasleduje oslovenie adresáta (*promulgatio*), opisuje sa podstata veci (*narratio*), navrhuje sa spôsob riešenia (*dispositio*), nakoniec je obligátnou súčasťou časový prvok (*datum*).¹² Schematizmus listín spôsobil, že český charakter niektorých formúl sa zachoval napriek neskoršiemu prenikaniu slovenčiny do písaných textov. Príkladom sú zápisy zo Žilinskej mestskej knihy z roku 1481: *A protoz, mily pani, raczte wiedieti, ze ted, stogicz před wassi milosti dobrowolnie, bez wsswczkeho przinuczeni, ja Ssimek Sswecz, acz by pan buoh wssemohuczy na mie smrt dopustil, aby w tom we*

¹² Porovnaj Pauliny (1983, s. 82 – 85, s. 87 – 91), tam aj ukážky textov a uvádzané doklady.

wssieczkem statku od mala do mnoha mocz a wladu gmiela Barbora, ma manzelka, a zadny przytel muog nad ni aby prawa blizssiego k tomv negmiel.

V textoch zo stredného Slovenska sa vyskytujú roztrúsené české formy a hláskové javy (napr. *byl, kdy, zvrchujmenovaný*, participium *idúce*, tvar I sg. typu *menem*, G sg. z *mordárství*). Na stredoslovenské územie prenikla do obecných zápisov a listov čeština vo formulách a jednotlivých slovách, pričom české prvky sa objavujú v častiach listín, ktoré sú formalizované a pevne stanovené (napr. *peníze, přítel, tým obyczegem, znamo czynim, timto mym listem, psanym, ponewass sem..., bidliczych, vrozeneho*).

Na východnom Slovensku bola situácia odlišná. Po odchode Jiskrových vojsk a po vyhnaní bratrických skupín tu používanie češtiny načas ustúpilo. Silnejšie slovakizovanie češtiny v 16. storočí sa tu vysvetľuje slabším kontaktom s českým jazykom, a teda slabším ovládaním češtiny. Súvisí to aj s charakteristikou východoslovenských dialektov, v ktorých v rámci hláskového systému absentujú české hlásky. Podobný jav je známy aj z iných oblastí Slovenska, keďže v hláskovom základe slovenčiny sa napr. nevyvinulo ř (pôvodne z mäkkej hlásky ř), rozdiel medzi tvrdým a mäkkým r zanikol pred 14. storočím.

1.2. Používanie češtiny na Slovensku v 16. až 18. storočí¹³

Ani v tomto období sa vzhľadom na politicko-spoločenskú situáciu nevytvorila jednotná podoba spisovného jazyka (krajinu oslabili turecké vojny, stavovské povstania, úpadok miest, náboženské boje). Na Slovensku sa naopak prejavuje hospodárske a kultúrne zaostávanie za západnou Európou, čo sa nepriaznivo odrazilo aj vo vývine spisovného jazyka. Čeština používaná na Slovensku od 15. storočia je vzorom a zásobárňou vyjadrovania pre jazykovo relatívne ustálené ústne a písomné prejavy. Jej používanie sa funkčne aj kvalitatívne rozširuje v 16. storočí. Výrazným činiteľom, ktorý stojí v pozadí tohto rozšírenia, je luterská reformácia (na Slovensko preniká v 30. rokoch 16. storočia) uplatňujúca zásadu používať ako obradný jazyk domáci jazyk. Čeština sa tak prijíma ako reprezentant spisovného jazyka pre kultové potreby slovenských evanjelikov, pretože slovenskí evanjelici od začiatku šírenia reformácie nahrádzali „v duchu protestantizmu obradovú latinčinu rímskokatolíckej cirkvi svojím domácim, t. j. zrozumiteľným jazykom“¹⁴.

¹³ Vychádzame z Paulinyho (1983, s. 104 – 117).

¹⁴ Doruľa (2011, s. 3).

Treba pripomenúť, že obdobie 16. až 18. storočia je obdobím kultivovania stredovekej slovenčiny, pričom jeho charakteristickým znakom „z jazykového hľadiska je, že kultúrna slovenčina sa prezentuje už nielen v ústnej podobe, ale aj v písanej a tlačenej podobe, a to takmer vo všetkých žánroch a štýloch známych v stredoeurópskom priestore vrátane žánrov literárnych, pravda, v dobovej forme i obsahu. Zaujímavé je, že novoveká kultúrna slovenčina zaznamenala značný pokrok práve v dobe, keď dejinám Slovenska čas nie veľmi žilil (turecké výpady, protihabsburské povstania, napätie a nepriateľské aktivity medzi katolíckym a evanjelickým spoločenstvom, pretrvávajúce poddanstvo a nízka vzdelanosť pospolitého ľudu a pod.)“¹⁵. Faktorom, ktorý pozitívne ovplyvňuje rozvoj kultúrnej slovenčiny, je predovšetkým školstvo. Podľa zásad humanizmu sa kontinuálne v katolíckych a evanjelických školách síce vyučuje latinčina, prípadne iné nedomáce jazyky (najmä nemčina), avšak na základe konfrontácie s domácim jazykom. Na situáciu v školách vo vzťahu k domácejmu jazyku pozitívne vplýva aj skutočnosť, že panovnícky dvor v 18. storočí povoľuje vyučovanie v ľudových rečiach. K rozvoju variantov kultúrnej slovenčiny prispelo aj založenie vysokých škôl, napr. Trnava (1635 – 1777), Košice (1657 – 1777).

Ďalším faktorom vplývajúcim na zdokonaľovanie kultúrnej slovenčiny v sledovanom období bol rozvoj miest a ich slovakizácia (z predchádzajúceho obdobia je známa listina *Privilegium pro Slavis* zo Žiliny z roku 1381), rozvoj remesiel, aktivita správcov, kňazov, učiteľov, členov administratívnej a súdnej správy (pisárov, sudcov, notárov). Na kultivovanie slovenčiny vplývali aj požiadavky tlačiarenských stredísk i spoločenské a ideové požiadavky (napr. vyššej svetskej a cirkevnej vrchnosti, ohľad na efekt vonkajšieho vzhľadu požadovaný v baroku, snaha vyrovnať sa kultúre iných jazykov, príprava rukopisu do tlače a pod.), ktoré viedli k vedomému úsiliu o jednotu grafickej, pravopisnej, hláskovej, gramatickej a lexikálnej stránky písanej a tlačenej podoby kultúrnej predpisovnej slovenčiny. V sledovanom období sa teda častejšie objavujú písomnosti, napr. záznamy v mestských knihách (z 15. storočia je napr. známa *Žilinská mestská kniha*), testamenty, inventáre, súdne protokoly, korešpondencia a pod. v súdobej slovenčine (v príslušnom kultúrnom variante).¹⁶

Od konca 16. storočia sa čeština na Slovensku ujíma po vydaní *Katechysmu Dr. Martina Luthera* v Bardejove (1581) vo svojej oficiálnej podobe. Nerovnomerné prenikanie českého jazyka ako kultového jazyka súviselo s istou konzervatívnosťou veriacich (tomu podliehalo zavádzanie zmien v obradoch) aj so skutočnosťou, že

¹⁵ Krajčovič (2003d, s. 193). Pozri aj Švagrovský (2007).

¹⁶ Bližšie, aj k písomným pamiatkam z mladšieho predpisovného obdobia, pozri Pauliny (1983), Krajčovič – Žigo (2006), Krajčovič (2003d).

organizačné osamostatnenie cirkevných zborov sa realizovalo až v prvej polovici 17. storočia (Žilinská synoda z roku 1610, synoda zo Spišského Podhradia z roku 1614). Synody zástupcov evanjelických zborov, na ktorých sa vytvorila samostatná organizácia protestantov najskôr pre západné a stredné Slovensko (Žilina) a neskôr aj pre východné Slovensko (Spišské Podhradie), vychádzali zo zákona zaručujúceho náboženskú slobodu, ktorý presadili uhorskí protestanti na zasadnutí uhorského snemu v Bratislave v roku 1608.¹⁷ Tieto synody vyhlasujú biblický variant češtiny za sakrálny a úradný jazyk v ústnej podobe a v písomnej podobe variant českobratrský evanjelickej cirkvi na Slovensku. Túto zásadu zavádza ako prvá Trenčianska stolica a okolie stredoslovenských a východoslovenských banských miest, kde sa reformácia začala najskôr. Keďže Trenčianska stolica mala veľmi živé styky s Čechami a Moravou (prichádzali sem luterskí duchovní a sťahovali sa sem mnohí Česi), viaže sa na ňu aj tzv. *Česká agenda* (*Agenda česká, to jest spis o ceremoniích a pořádcích církevních, kterak se slovem Božím a svátostmi Kristovými lidu v Království českém pravdu evangelium svatého majícímu a milujícímu posluhovati má*, vytlačená v Lipsku v roku 1581; pozn.: česká agenda je prepisom luterskej liturgie – ceremónií a cirkevného poriadku – do ľudovej (českej) reči¹⁸), ktorá sa používala v tzv. *Bystrickej agende* (1585) obsahujúcej domáce rukopisné prípisky (ide o rukopisný dodatok k Českej agende, hoci slovenskí evanjelici sa primárne riadili wittenberskou agendou¹⁹). Snahou spomínaných synod (primárne Žilinskej synody) bolo aj zjednotenie liturgie slovenskej evanjelickej cirkvi zostavením jednotnej agendy²⁰.

Podoba češtiny²¹ ako náboženského jazyka slovenských evanjelikov a jej funkcie neboli v 16. storočí rovnaké. Slováci v danej situácii síce siahali po češtine ako po hotovom kultivovanom jazyku, ktorý mal dlhšiu písomnícku tradíciu, no na Slovensku od začiatku dochádza k jej spontánnej adaptácii²². To súvisí so skutočnosťou, že evanjelickými duchovnými sa spočiatku stávali domáci kňazi opúšťajúci katolícku vieru, ktorí často neboli školení v češtine (hoci na Slovensko prichádzali aj českí kňazi),

¹⁷ Blížšie k Žilinskej synode pozri zborník *Akty a závery – Zákony a ustanovenia Žilinskej synody z roku 1610* (2010). A. Škovierová (2009, s. 77) píše, že „v období po Tridentskom koncile jezuitskí, františkánski a ďalší radoví kazatelia v súlade s rekatolizačnými cieľmi čoraz viac využívali slovenčinu“. (Tridentský koncil sa konal v r. 1545 – 1563. Tento cirkevný snem rímsko-katolíckej cirkvi mal dosiahnuť kompromis medzi katolíkmi a protestantmi riešením otázky protestantizmu a katolíckej reformácie.; pozn.: A. Ch.)

¹⁸ Faksimile dostupné na

http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20061101_169_2&client=-.

¹⁹ Porovnaj Tkáčiková (2010, s. 60 – 65).

²⁰ Pozri Tranovského kancionál *Cithara Sanctorum*. Porovnaj Pauliny (1983), Švagrovský (2007).

²¹ J. Doruľa (2011, s. 3) upozorňuje, že hovoriť o češtine vo vzťahu k evanjelickej cirkvi nie je celkom presné. Jej používanie v tomto prostredí má svoje osobitosti.

²² Porovnaj Doruľa (2011).

pričom kňazskú funkciu zastávali aj laici. Čeština prenikala na Slovensko aj prostredníctvom Čechov, ale aj Slovákov, ktorí prichádzali zo štúdia alebo z pobytu či pôsobenia v Čechách. Nie je prekvapujúce, že čeština preniká na slovenské územie predovšetkým prostredníctvom tlačeneho slova. Prinášajú sa utrakvistické²³, luterské i bratské spevníky, modlitebné knižky, agendy a popularizuje sa ich používanie, čím sa udržiava kontinuita spisovného jazyka v Čechách a na Slovensku. Tlačené publikácie z tohto obdobia vychádzajú v pomerne dobrej češtine (s menšími nedôslednosťami v pravopise a kvantite). Prvou tlačenou evanjelickou knihou na Slovensku je *Katechismus Dr. Martina Luthera* vydaný v Bardejove v roku 1581. Zo stredoslovenskej oblasti sú známe prvé väčšie skladby – *Concordiana Evangelistarum* od Nikodéma Sartoria (1591), *Postilla* od Jura Schmidelia (1598 – 1607). Domáce piesne a obradové modlitby vznikajú pod vplyvom českých vzorov, mnohé sú z češtiny priamo prevzaté, preto zachovávajú pomerne dobre dobovú českú spisovnú normu. Dokladom je úryvok piesne z *Bystrickej agendy*, ktorú prevzal J. Tranovský do svojej *Cithary sanctorum* bez zmeny hláskoslovía (okrem jotácie) – *Kryste genz gsy swym wěrnym zeslals Ducha Swateho / przed Wěky wiwolenym od Otcze nebeskeho / Raczys nam tego chwile tegoż Ducha zeslati, / abychom tobe mohly prawe w slowě poznat*.²⁴ Skutočnosť, že sa u evanjelikov udržiava čeština ako spisovný jazyk, ale aj kontinuita vzťahu k češtine v neskoršom období, je jedným z dôvodov, že sa do slovenčiny preberajú české slová²⁵.

V súvislosti s vynájdením knihtlače a jej rozšírením v Uhorsku v 17. storočí sa množí aj knižná spisba. Spolu s narastajúcim počtom vzdelaných evanjelikov sa objavujú mnohé spevníky, katechizmy, poučné náboženské knihy, kázne, výklady evanjelií a pod. Jazyk sa stáva prepracovanejším, stavbou viet sa prikláňa k češtine, ktorá sa formovala pod latinským vzorom. V pastoračných textoch slovenských evanjelikov sa už v 16. storočí začína čeština slovakizovať. Podoba jednotlivých variantov kultúrnej slovenčiny nebola ustálená a odklon od češtiny je v rôznych častiach Slovenska (aj v rámci jedného regiónu) odlišný. Slovakizovanie češtiny sa prejavuje najmä v slovnej zásobe a v hláskosloví (vzhľadom na neexistenciu príslušných hláskových javov v slovenčine; pozn.: slovenčenie môže byť aj prejavom neuvedomelým vzhľadom na nedokonalé ovládanie českej spisovnej normy predovšetkým v rukopisných prácach bez zásahu tlačiara) – nedodrížiava sa predovšetkým prítomnosť českých špecifických hlások (napr. ř), a to aj vo výslovnosti, či česká jotácia (nevyslovovanie ě po

²³ Utrakvizmus (tiež kališníctvo) je smer vychádzajúci z reformnej, husitskej cirkvi, hlásajúci prijímanie pod obojakým spôsobom, čo vychádzalo z idey zrovnoprávnenia radových kresťanov s kňazmi. Tento umiernený husitský smer sa šíri od 15. storočia do začiatku 17. storočia.

²⁴ Pauliny (1983, s. 107).

²⁵ Porovnaj Polák (1942, s. 7). Tu aj vo vzťahu k bernolákovčine a štúrovčine.

perniciach, napr. *mesto, pekný, sobe, tobe*), vyslovovanie skupín *de, te*, ne v stredoslovenskom rozsahu (*deň, ňesete, otec*), vyslovovanie *ú* namiesto *ou* (napr. *búrka, trúba*, 1sg. fem. *ženú*), časté rušenie prehlásky *ä > ě > e*. Čeština sa u evanjelikov na Slovensku navyše popri kultovej funkcii stáva aj jazykom hovoreným, čo na jednej strane síce upevňuje jej postavenie v úlohe spisovného jazyka, no na druhej strane češtinu zároveň čo do dodržania jej normy oslabuje, lebo do hovorenej podoby prenikajú slovakizmy, ktoré nadobudli status (v obradnom používaní) konvenčne prijatých prostriedkov.

Š. Švagrovský napr. spomína krátku rozpravu *De litteratura Slavorum* od neznámeho Slováka zo začiatku 17. storočia, protestantskej konfesie.²⁶ Autor sa tu vyjadruje, že čeština by sa mala prispôbiť hovorenej slovenčine, pretože „nie je vhodné, aby našinci slepo preberali tradíciu, ktorá je vlastná Čechom“. Českobratský pravopis považuje za nedôsledný. Ide napr. o zapisovanie hlásky *j* ako *g* (*Gežjš* oproti *Jesus*), čím sa Česi „dopúšťajú krivdy na našom jazyku“, nerešpektovanie výslovnostných osobitostí slovenčiny, ako je mäkká výslovnosť (*ñebudeš, ñemocný* a nie *nebudeš, nemocný*), upozorňuje sa na odlišnosť v kvantite (*krava, nádeja* nie *kráva, naděje*), žiada sa rešpektovanie mäkkého *l* a vyhýbanie sa českému *ř*. Autor sa vyjadruje aj k nárečiam, napr. k stredoslovenskej dvojhláske *wo*, zmene *d' > dz* (tzv. dzekanie).

Oproti tejto tendencii vnášajúcej do češtiny slovenské jazykové prvky stojí druhá tendencia, ktorá sa snaží o zachovávanie nenarušenej kontinuity a totožnosti spisovného jazyka v Čechách a na Slovensku. Táto tendencia vychádza primárne od Čechov prichádzajúcich na Slovensko predovšetkým po bitke na Bielej hore v roku 1620 (ktorou bol v Čechách porazený protestantizmus), ale aj od Slovákov, ktorí pôsobili v Čechách. Posilňuje ju aj početná a vyspelá česká, predovšetkým protestantská literatúra, ktorá slúži aj ako vzor pre podobnú slovenskú spisbu. V biblických textoch a v duchovnej piesňovej tvorbe (vzhľadom na závažnosť týchto textov v náboženskej hierarchii) sa česká spisovná norma zachovávala najpresnejšie. Texty sa riadia pravopisom v českobratskej úprave, ktorý sa na Slovenku ujíma od polovice 16. storočia (tento pravopis zavádza diakritiku). Bratský pravopis sa najdôslednejšie používa v tlačených evanjelických prácach (k jeho zásadám patrí napr. zavedenie háčika/mäkkeňa; neoznačovanie mäkkosti *d', ě, ñ* pred *i, í – diw, mnich, píti*; pred *e* sa mäkkosť *d', ě, ñ* označovala háčikom na *e – děva, němý, tělo*; *š* sa píše ako zložka *ss*; ponecháva sa písanie *v-clausa – včený, vzkost*; *í* sa píše ako *j*, resp. *ij*; po konsonantoch *c, z* sa píše *y – cyzý, kozý, nosyti, psy*), ale vzhľadom na už spomínanú

²⁶ Pozri Švagrovský (2007, s. 59), tu aj uvedené citácie. Rozpravu preložil a pod názvom *O ířečítej spisbe Slovákov* publikoval D. Škoviera v r. 2005.

tendenciu slovakizácie sa najmä v katolíckej spisbe nedodržiavajú jeho zásady dôsledne (napr. používa sa označovanie mäkkosti na *d', t', ň* aj pred *e, i*, písanie *i/y* je veľmi nepravdivé).

Počas rekatolizácie od 17. storočia do druhej polovice 18. storočia vzrastá u slovenských evanjelikov úcta k českému jazyku a k českej náboženskej tvorbe (vzrastá aj počet škôl, na ktorých sa učila čeština). Vedomé úsilie o slovakizovanú podobu spisovnej češtiny ustupuje vedomej snahe o zachovanie českej spisovnej normy. Zblíženie slovenských evanjelikov a českých protestantov vedie k vzniku tézy o jazykovej a neskoršie aj o národnej československej jednote (túto teóriu prináša osvietenstvo)²⁷. V priebehu 17. storočia sa teda upúšťa od slovakizačných tendencií a slovenskí evanjelici sa začínajú vracieť k presnej norme spisovnej češtiny. Návrat sa opiera o prijatie jazyka Kralickej biblie (1579 – 1593) ako normalizovaného znenia českého jazyka. Za jej kodifikátora sa považuje D. Krman, autor základných diel *Biblia* (1722), vydanej podľa kralického textu, *Agenda* (1734), v ktorej jednoznačne určil podobu bohoslužobného jazyka slovenských evanjelikov a autor rukopisu *Rudimenta Grammaticae Slavicae* (1704). O opis češtiny sa pokúsil aj T. Masník v spise *Zpráva Pjsma Slowenského* z roku 1696. Oficiálnu biblickú češtinu v porovnaní s jej slovakizovaným variantom opísal P. Doležal v diele *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746).²⁸ Je potrebné podotknúť, že spisovnú češtinu od konca 17. storočia používali aj slovenskí katolícki spisovatelia – napr. Mikuláš Thamássy (*Prava katolícka rucny knýžka*, 1691), Alexander Máčay (*Panes primitiarum aneb chleby prvotín*, 1718), Ján Abrahamffy (*Knižka modliteb nábožných*, 1700).²⁹ Toto slovakizovanie sa dokonca hodnotí ako silnejšie, pretože sa v nich české jazykové prvky objavujú v kontexte, v ktorom ide o citáty z Biblie alebo alúzie na ne (vzhľadom na neexistenciu slovenského prekladu Biblie sa využíval preklad český). Š. Švagrovský³⁰ podotýka, že v knihe J. Abrahamffyh už absentuje textová osnova češtiny a objavuje sa tu kultúrna západoslovenčina, „pretože slovenské jazykové prvky sú tu už zastúpené systematicky a vo všetkých jazykových rovinách, frekvencia ich výskytu i striedania s českými jazykovými prvkami je vyššia“. Preto ju považuje za prvú slovenskú katolícku modlitebnú knižku.

Čeština (popri latinčine) sa používa v tzv. vysokej spisbe, začína sa pestovať vedecká literatúra, pestuje sa módna svetská literatúra, prekladá sa cudzia poučná a zábavná poézia a próza, zbierajú sa jazykové a literárne pamiatky, vzniká ľudovýchová

²⁷ O vzniku a upevnení teórie o národnej a jazykovej jednote československej pozri aj Pauliny (1983).

²⁸ Pozri Krajčovič (2003d, s. 195, 197 – 198).

²⁹ Pozri Švagrovský (2007). K dielu A. Máčaya aj Škovierová (2009).

³⁰ Švagrovský (2007, s. 61).

literatúra, vychádzajú noviny, organizujú sa vedecké spoločnosti, čím sa čeština funkčne rozširuje aj na oblasti, v ktorých sa uplatňovala málo alebo vôbec. Kultúrnym centrom slovenských evanjelikov sa od začiatku 19. storočia stáva Bratislava. Tu bola v roku 1803 zriadená stolica pre reč a literatúru československú na bratislavskom lýceu.

Hoci si z formálnej stránky čeština prísne zachováva stav uzákonený Kralickou bibliou (odtiaľ označenie biblická čeština), najmä jej Krmanovým vydaním z roku 1722, súčasne tu vzniká napätie medzi češtinou a slovenskými nárečiami. Príčiny tohto napätia vidí E. Pauliny³¹ v niekoľkých skutočnostiach:

- čeština slovenských evanjelikov sa opiera o normu zdedenú z rekatolizačného obdobia a obmedzenú na pomerne málo členenú náboženskú oblasť; jej lexikálne a frazeologické bohatstvo nestačilo naplniť vzrastajúce potreby laickej vedy, literatúry a publicistiky, ktoré sa za osvietenstva začali pestovať; pretože bolo potrebné prispôbiť **bibličinu** práve týmto potrebám, siahlo sa k domácom termínom a zvratom, ktoré sa viac-menej počesťovali;
- čeština sa v českom centre a na českom jazykovom území pomerne rýchlo vypracúva na moderný spisovný jazyk, ktorý vyhovuje náročným požiadavkám európskej vzdelanej spoločnosti, nedostatky sa rýchlo vyrovnávajú gramatickými, slovníkovými a pravopisnými prácami;
- proti biblickej češtine ako písanému a tlačenému jazyku slovenských evanjelikov stojí kultúrna západná slovenčina a kultúrna stredná slovenčina³² ako hovorená a písomná podoba nadnárečových administratívnych, právnych a kultúrnych prejavov – toto napätie oslabovalo možnosť upevniť češtinu ako spisovný jazyk Slovákov.

Bibličina nebola jazykom, ktorý približoval slovenských evanjelikov etnicky k Čechom. Evanjelický slovník v spisovnej slovenčine bol vydaný v roku 1992. Bibličina do tohto roku vykazuje typové črty variantu (rovnako ako existujú národné varianty cirkevnej slovančiny v byzantsko-slovanskom obrace)³³.

³¹ Pozri Pauliny (1983, s. 114 – 115).

³² Kultúrna slovenčina je nekodifikovaná, kultúrna, nadnárečová forma slovenčiny, štylisticky diferencovaná, ktorej podobu formovali zväčša pisári, notári, kňazi, učitelia. Formovala sa v období 11. – 15. storočia na báze troch základných nárečových areálov (západoslovenského, stredoslovenského a východoslovenského), pričom v ústnej podobe existuje v troch variantoch – *kultúrna západoslovenčina*, *kultúrna stredoslovenčina*, *kultúrna východoslovenčina*. K charakteristike a pamiatkam pozri Krajčovič – Žigo (1999, 2006), Kačala – Krajčovič (2006), Pauliny (1983).

³³ Porovnaj Doruľa (2011, s. 7 – 8).

1.3. Podoby češtiny na Slovensku

V súvislosti s podobami češtiny na Slovensku treba pripomenúť, že v predpisovnom období sa používala ako dorozumievací útvar popri kultúrnej slovenčine a latinčine v písomnej a tlačenej podobe.³⁴

Autorom prvej systematickej gramatiky českého jazyka je Vavrínek Benedict z Nedožier³⁵. Jeho spis o gramatike spisovného jazyka *Grammaticae bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae libri duo* (1603) vychádza z jazyka Kralickej biblie (všimá si aj hovorenú reč a upozorňuje na slovenské a moravské nárečové javy). Upozornil na slovenčinu ako na osobitý jazyk, no jazykové javy zachytil len okrajovo (spomína napr. rozdiel medzi českými a slovenskými zámenami *její/jej, sobě/si*)³⁶.

1.3.1. Biblická čeština³⁷

Je to podoba češtiny, ktorá sa na Slovensku používa v mladšom predpisovnom období. Čeština vtedy už mala normalizovanú podobu vďaka česko-bratskému pravopisu a stala sa úradným jazykom evanjelickej cirkvi na Slovensku.³⁸

Biblická čeština predstavuje normalizovaný variant kultúrnej češtiny používaný na Slovensku v podobe, v akej sa použila v Biblii vydanej v Kraliciach v rokoch 1579 a 1593. Oficiálne bola uznaná a prijatá za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelickej cirkvi na Slovensku (evanjelické synody roku 1610, 1614). Kodifikovať sa ju pokúsil D. Krman, jazykovedne ju však spracoval až P. Doležal v knihe *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746), v ktorej ju konfrontoval so živým slovakizovaným úzom. V prostredí katolíckych vzdelancov sa často adaptovala (normalizovala niektorými slovakizmami). Slovakizovanú biblickú češtinu (tzv. staroslovenčinu) chcel ako spisovný jazyk zaviesť J. Kollár, v tradičnej podobe ju presadzovali B. Tablic, J. Palkovič. Príkladom slovakizovania slovnej zásoby v Kamaldulskom slovníku sú slová s bohatou synonymiou, ako napr. *rezbár, wyrezáwač; mrákawa, temnosť, Tmawosť, tma; gatka, massny krám*.

Normalizovaný pravopis biblickej češtiny používaný od konca 16. storočia sa označuje ako **česko-bratský pravopis**. Jeho pôvodcami boli vzdelaní príslušníci česko-bratskej cirkvi (odtiaľ názov). Túto reformu pravopisu zaviedol v Čechách Jan Hus. Na Slovensku sa tento pravopis dôsledne používa od 17. storočia. V tradičnej podobe sa

³⁴ Kačala – Krajčovič (2006, s. 36).

³⁵ Krajčovič – Žigo (1999, s. 33), podobne aj Krajčovič (2003d, s. 196).

³⁶ Habovštiaková (1968, s. 59).

³⁷ Pri charakteristike vychádzame z diel Pauliny (1983), Kačala – Krajčovič (2006), Krajčovič – Žigo (1999, 2006).

³⁸ Kačala – Krajčovič (2006, s. 36, 37 – 38).

zachoval najmä v evanjelických tlačiaroch, v katolíckych sa často adaptoval (za české *ě*, *au*, *ř* bolo *e*, *ú*, *r*). Pravopis uplatňuje kombináciu princípu foneticko-fonologického, morfológického, etymologického a funkčného, je v zásade diakritický s niekoľkými odchýlkami:

- používa dĺžeň a mäkčeň v podobe háčika (J. Hus používal bodku) – *á*, *é*, *ú*, *ý*; *í* sa však označuje grafémou *j* (*wjno*) alebo *ij*; *d'*, *t'*, *ň*, *ř*, *ž*, *č*, ale *š* sa označuje zložkou *ss* (*nasse*, *wsse*, príklady z Kamaldulskej Biblie: *w'etssy*, *meňssy*); mäkkosť slabík *de*, *te*, *ne*, *di*, *ti*, *ni* sa tu neoznačovala na spoluhláske, ale mäkčeňom nad *e*, teda *dě*, *tě*, *ně*, pričom v slabikách *di*, *ti*, *ni*, sa mäkkosť osobitne neoznačovala vôbec³⁹;
- písmenom *ě* sa označuje mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky (*němý*) alebo stojí po perniciach (*wěc*, *pěna*)⁴⁰;
- grafémy *y*, *ý* sa používajú v tradičných pozíciách, ale napr. aj po *c*, *z*, *s* (*cyzý*, *syla*), graféma *y* sa používa i na označenie spojky *i* a v predpone *ney-* (*neywjc*);
- dvojhláska *ou* sa zapisuje ako *au* (*saud*);
- ponecháva sa písanie *w* v pozícii *v* (príklady z Kamaldulskej Biblie: *tmawostí*, *wod*, *wěčer*);
- používa sa tzv. *v-clausum* – písanie *v* v pozícii *u* na začiatku slova (*včeny*);
- graféma *g* vo funkcii *j* a *ğ* v pozícii *g* (doklady z Kamaldulskej Biblie: *gych*, *bywagú*, *gedno*).

J. Palkovič, profesor československej reči a literatúry na bratislavskom lýceu, odmietal každé porušenie a menenie zdedenej pravopisnej a jazykovej normy a prísne sa držal jazyka Kralickej biblie. J. Kollár sa usiloval nájsť kompromis tým, že by sa vytvorila jednotná československá jazyková norma, do ktorej by sa prijali lexikálne, tvarotvorné a hláskoslovné osobitosti slovenčiny.⁴¹

1.3.2. Slovakizovaná čeština

Variant češtiny používanej na Slovensku, ktorá obsahuje slovakizmy, sa označuje ako slovakizovaná čeština. Podľa R. Krajčoviča a P. Žiga⁴² ide o používanú češtinu, ktorá obsahovala prvky slovenčiny, pričom po 15. storočí sa na Slovensku sformovali dva typy slovakizovanej češtiny: *nenormalizovaný typ* a *normalizovaný typ*. Oba typy sa

³⁹ Pozri Habovštiaková (1968, s. 83). Autorka píše, že na Slovensku sa tento úzus zapisovania mäkkosti narušal tým, že „sa mäkkosť slabík *de*, *te*, *ne*, *di*, *ti*, *ni* označovala mäkčeňom nad spoluhlásku“.

⁴⁰ V texte Kamaldulskej Biblie mäkkosť v tomto prípade naznačuje apostrof (*w'etssy*). Pozri kapitolu 3.2.

⁴¹ Pauliny (1983, s. 115). K podobe Kollárovho jazyka pozri kapitolu 2.

⁴² Krajčovič – Žigo (1999, 2006). Tu aj konkrétne jazykové pamiatky.

rozlišujú mierou, určenosťou a rovnomernosťou výskytu slovakizmov v písanej a tlačenej podobe textov.

Pri **nenormalizovanom type slovakizovanej češtiny** ide o písané alebo tlačené české texty, v ktorých sa v súdobej češtine objavujú slovakizmy nerovnomerne. V týchto textoch pravdepodobne napomáhali lepšiemu porozumeniu česky písaných textov. Slovakizovanie sa prejavuje predovšetkým nahrádzaním českých hlások slovenskými, tak je napr. *ě*, *au*, *ř* nahradené slovenským *e*, *u*, *r* (napríklad v slovách *dowedeti*, *zreny*). Čeština si tu však stále zachováva svoje prvky, ako *w* namiesto *v*, *j* v pozícii *i* (napríklad v slovách *bytj*, *gjch*, *gjně*). Z týchto príkladov je jasné, že stále sa zachováva používanie hlásky *g* v pozícii *j*, zdvojené *s* v pozícii *š* (*wssem*, *wssecko*), *j* sa používa namiesto *i*, graféma *y* sa zapisovala voľne písmenami *i*, *y*, *ý* prípadne *j*.

V **normalizovanom type slovakizovanej češtiny** je stanovený presný výskyt slovakizmov v českých textoch⁴³. V katolíckej spisbe sa tento typ uplatňuje v 17. a 18. storočí. V tomto období sa však v evanjelickom prostredí používanie oficiálnej slovakizovanej češtiny rozšírilo natoľko, že sa v nej nepísali len traktáty, či ľudová slovesnosť, ale aj duchovné piesne, ktoré sa spievali v kostoloch. Do 18. storočia sa normalizovaný typ slovakizovanej češtiny používal v písanej a tlačenej podobe, no stále si zachovával veľa českých prvkov.

Používalo sa *cz*, *cž* vo funkcii *c*, *ž*, avšak *ž* sa často zapisuje ako *z* s bodom, *y* sa používa ako *i*, *y* a už spomínaná hláska *j* sa používa vo funkcii *i*. V podstate všetky znaky, ktoré sa využívali v nenormalizovanej podobe slovakizovanej češtiny, sa v normalizovanej podobe uplatňujú pravidelne a ustálené v písanej, ako aj tlačenej podobe. Normalizovaná podoba slovakizovanej češtiny sa využívala najmä v cirkvi, predovšetkým v kalvínskej tlači. Zaznamenávajú sa prvky ako napríklad *w* namiesto *v* v slovách *werjm*, *obcowanj*, *g* v pozícii *j* v slovách *twogeg*, *twogei*, *j* v pozícii *i* v slovách *wjru*, *Bozjho* a pod.

1.4. Čeština na Slovensku v obrodenskom období

V tomto období sa v evanjelickom prostredí presadzuje ako spisovný jazyk čeština v tradičnej podobe (napr. J. Palkovič), resp. jej slovakizovaný variant (J. Kollár,

⁴³ Ide o znaky/slovakizmy uvedené pri nenormalizovanom type slovakizovanej češtiny. Tie sa už v tomto type slovakizovanej češtiny používajú pravidelne. K slovakizovanej češtine pozri aj Kačala – Krajčovič (2006, s. 38 – 39).

P. J. Šafárik), prípadne živá podoba češtiny používaná v Česku (M. M. Hodža⁴⁴, Ľ. Štúr ako študenti)⁴⁵.

Čeština nadobudla niektoré prvky, ktoré predtým nemala. Najvýraznejšou zmenou je fakt, že slovakizovaný variant češtiny bol kodifikovaný príručkami na našom území. V tomto období však prívrženci češtiny vyvíjali snahu na uzákonenie češtiny ako spisovného jazyka na Slovensku. „...tradičná oficiálna čeština hlavne so zreteľom na úsilie jazykovedne zameranej mladšej generácie v Česku za spisovnú reč presadiť modernú živú podobu češtiny bola už príliš konzervatívna a teda aj málo perspektívna, aby mohla plniť funkciu spisovného jazyka na Slovensku.“⁴⁶

Na formovanie kultúrnej slovenčiny až do 18. storočia najviac vplývala súdobá čeština. Najčastejšie sa používali uvádzacie a odkazovacie prostriedky typu *anebo*, *nebo*, *kdy*, *když*, *a proto*, *tehdy*, *pak*, *jednúc* a pod. Často sa v textoch vyskytovali aj syntaktické prostriedky českého pôvodu, napríklad *kdy*, *když*, *aneb*, *nebo*, *proto*, *pravda*.

Autorom kodifikovanej príručky slovakizovanej oficiálnej češtiny s názvom *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí* (1850) bol katolícky kňaz A. Radlinský. V príručke sa súdobá norma spisovnej češtiny upravuje slovakizmami alebo analogickými zásahmi. Napr. namiesto českej predpony *nej-* sa používa slovenská *naj-*, namiesto prípon *-ství*, *-ctví* je *-stvo*, *-ctvo*. Z českého pravopisu si príručka ponecháva tvary G pl. mužského *-ův*, slovesné tvary so vsuvným *-e-* v *l*-ovom participiu (typu *padel*). Ďalej sa v príručke vyskytuje *ě* (napr. *něhožto*, *prědkowé*), zdvojené *w* namiesto *v* (napr. *skwělosti*, *žiwota*), rovnako aj zdvojené *ss* v pozícii *š* (*dossla*, *ssestdesát*).⁴⁷ Stúpencom tejto podoby jazyka, tzv. **staroslovenčiny** bol aj J. Kollár. Názov vychádza z idey, že slovenčina a čeština mali v minulosti spoločný základ, ktorý bol bližší slovenčine. Zavedenie staroslovenčiny do škôl a úradov nemalo dlhé trvanie.

Hoci sa vplyv češtiny na slovenčinu považuje za nesporný, V. Polák⁴⁸ upozorňuje na to, že je vhodné všimnúť si aj opačný vplyv – slovenčiny na češtinu. Napriek príbuznosti oboch jazykov sa aj do češtiny evanjelikov, ktorí tento jazyk poznali

⁴⁴ M. M. Hodža ju vo svojej reči k členom Spoločnosti československej na bratislavskom lýceu v r. 1833 označuje ako „naš jazyk“ nepatriaci výlučne ani Čechom, ani Moravanom, ani Slovákom a varuje pred jazykovým rozdelením (podľa Kralčák a kol., 2015, s. 27).

⁴⁵ Kačala – Krajčovič (2006, s. 36). Pozn.: Popri slovakizovanej podobe češtiny autori hovoria aj o *slavizovanej podobe češtiny*.

⁴⁶ Krajčovič – Žigo (2006, s. 91).

⁴⁷ Tieto aj nasledujúce doklady uvádzajú Kačala – Krajčovič (2006, s. 40). Pozri kapitolu 2.5.

⁴⁸ Polák (1942, 1943). Autor sa odvoláva na evanjelický spisbu a na kázňovú tvorbu od 15. storočia, ale v neskoršom období aj na české práce J. Jungmanna, A. Marka (ktorého jazyk vykazuje veľa moravských a slovenských dialektizmov, čo vychádza z jeho záujmu o slovenskú literatúru) a ďalších.

z biblickej a náboženskej českej literatúry, a ktorá sa tu udržala aj po kodifikovaní bernolákovčiny, dostávali vplyvom slovenského prostredia slovakizmy (lexikálne, fonologické, ale aj morfológické a syntaktické), pričom sa tak dialo nevedomky. Takáto slovakizácia sa diala už od 15. storočia a nemala žiaden napr. umelecký cieľ. „...pisateľ chcel písať a hovoriť najlepšie po česky, no nevedel.“⁴⁹

Do češtiny Slovákov píšucich po česky sa na začiatku 19. storočia dostávali slovenské tvary a formy. Deje sa tak aj u J. Kollára (napr. používanie tvarov *odpoved'* oproti *odpověď*, *obluk* oproti *oblouk*), ktorý sa pokúšal o to, aby čeština prijala niektoré fonologické prvky zo slovenčiny (v čase, keď sa prejavovali snahy o odluku od češtiny nahrádza napr. české *ř* digrafemou *rj*, neprehlasuje *u*, vokalizuje *l* a *r*⁵⁰), či u P. J. Šafárika (*kuzlit* namiesto českého *kouzlit*, *rukavica* namiesto *rukavice*), ale aj J. Ribaya (*na poli*, *vinicách*, *pustatinách*, *vchyži*)⁵¹. Podobná je snaha autorov zbaviť lexikálny slovakizmus slovenskej hláskovej podoby a „počesť“ ho. Tak je to napr. u B. Tablica (*Chtít ti pomoct nechala sem hradu otcovského, pak sem v čivotských hor střetla šotce zlého.*). Požiadavka prispôbiť češtinu slovenčine sa objavuje na prelome 18. a 19. storočia. O realizáciu tejto myšlienky sa pokúsil aj J. I. Bajza⁵².

Na českej strane sa po vytvorení Jungmannovej básnickej a vedeckej školy objavila snaha zbaviť češtinu cudzích vplyvov, najmä lexikálnych germanizmov. J. Jungmann formuloval požiadavku obohacovať češtinu výpožičkami zo slovanských jazykov, čo mohlo vytvoriť priestor aj na prienik slovenských prvkov do českého jazyka (napr. *driek*, *zástava*)⁵³.

1.5. Čeština vo vzťahu k novej kodifikovanej spisovnej slovenčine

Sféra používania češtiny sa výrazne zužovala najmä po realizovaní pokusov o uzákonenie spisovnej slovenčiny. Najmä po štúrovskej kodifikácii a jej prijatí sa čeština obmedzuje na pastoračnú a sakrálnu činnosť v prostredí evanjelickej cirkvi na Slovensku⁵⁴. Čeština sa tu držala ako spisovný jazyk. Stopy češtiny sa vzhľadom na jej

⁴⁹ Polák (1942, s. 103).

⁵⁰ Táto úprava J. Kollára bola najpopulárnejšia. Vychádzala „zo zásady, aby žiadna slabika nebola bez samohlásky“. (Kralčák a kol., 2015, s. 27)

⁵¹ K poznámkam o vplyve slovenčiny na češtinu pozri príspevky V. Poláka (1942, 1943). Podľa autora J. Kollár v niektorých veciach hľadal strednú cestu medzi katolíckmi používajúcimi bernolákovčinu a evanjelikmi, inde sa opiera o tradíciu, podľa ktorej sa niektoré ústupky slovenčine v českom texte diali vedome. (Polák, 1942, s. 100)

⁵² Bližšie kapitola 3 o normalizačných pokusoch v predspisovnom období.

⁵³ Polák (1943a, 1943c).

⁵⁴ Kačala – Krajčovič (2006, s. 36).

niekoľkostoročné používanie vo funkcii spisovného jazyka na Slovensku prejavili aj na formujúcej sa novej podobe slovenčiny⁵⁵.

Aj do základu **bernolákovčiny**, kodifikovanej v roku 1787, prenikli prvky češtiny. Udialo sa tak aj prostredníctvom kultúrnej západoslovenčiny⁵⁶. Bernolákovčina používa niekoľko zaužívaných a tradičných prvkov ako *w* v pozícii *v*, *g* v pozícii *j* a ďalšie. Popri nových prvkoch obsahuje bernolákovčina aj množstvo slov a prostriedkov českého pôvodu. Časté sú uvádzacie prostriedky, spojky a príslovky ako *kdiž*, *poňewač*, *gestli*, *aneb*, *nebo*, *niñi*, *ruzno*, ale aj lexika zaužívaná v písomnostiach typu *Dokladní*, *Záwod*, *Zreteľ*, *Spůsob*, *Dobromluwnost* a podobne⁵⁷.

Charakteristické znaky slovenčiny A. Bernolák v ortografii, gramatickej stavbe aj slovnej zásobe vykresľuje v konfrontácii s češtinou, napr. poukaz na rozdiel v používaní hlásky *ř* oproti *r*, upozornenia na české znenie v slovníkovej časti *Slowára*. Sám však nechcel vzbudzovať nenávisť voči českému jazyku, chce len odlíšiť slovenský dialekt od českého, lebo niektorí jeho súputníci považovali slovenčinu a češtinu za jeden jazyk. „Pri podrobnejšom skúmaní Bernolákovho jazykovedného diela vystupuje ešte zreteľnejšie Bernolákov kladný vzťah k češtine: na jednej strane k českej jazykovednej literatúre, o ktorú sa opierať pri svojej kodifikačnej práci, a na druhej strane zase k mnohým preberaným českým jazykovým prvkom, ktoré v spisovnej slovenčine toleroval.“⁵⁸

A. Bernolák využíval českú literatúru ako osnovu pre spracovanie slovenského materiálu, pri svojom diele sa odvolával na autoritu českých jazykových príručiek a „neraz preberal z nich odborné gramatické názvoslovie, definície i príklady“⁵⁹. Tak napr. opierajúc sa o V. J. Rosu odôvodnil používanie koncovky *-mi* v I pl. mask. a neut., pretože sa koncovkami *-mi/-ami* odstraňuje nežiaduca pádová homonymia (vo vzťahu k A pl.). Treba však povedať, že k českým gramatikám neprístupuje celkom nekriticky.

⁵⁵ Porovnaj aj Habovštiaková (1968, s. 327 – 334).

⁵⁶ Podľa K. Habovštiakovej (1968, s. 327 – 328) na túto skutočnosť poukázali slovenskí lingvisti J. Mihál a E. Paulíny, ktorí vykreslili význam češtiny pri formovaní bernolákovskej slovenčiny (podobne českí lingvisti V. Vážny či K. Horálek).

⁵⁷ Pozri aj Kačala – Krajčovič (2006).

⁵⁸ Habovštiaková (1968, s. 329). Pozri aj kapitolu 4 o Bernolákovskej kodifikácii.

⁵⁹ Habovštiaková (1968, s. 330). K. Habovštiaková (ibid.) uvádza, že popri gramatike P. Doležala (*Grammatica slavico-bohemica*, 1746) mal A. Bernolák k dispozícii aj ďalšie české gramatické spisy – napr. Jána Václava Pohla (*Grammatica linguae Bohemicae oder die Böhmische Sprachkunst*, 1756; ďalšie vydania 1773, 1776, 1783), Václava Jána Rosu (*Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672), Jiřího Konstanca (*Brus jazyka českého*, 1667), Václava Jandyty (*Grammatica Linguae Boemicae*, 1704; ďalšie vydania 1705, 1715, 1732, 1739, 1753), Jána Drachovského (*Grammatica Boemica*, 1660), Karla Ignáca Tháma (*Kurzgefasste böhmische Sprachlehre*, 1. a 2. vydanie z r. 1785; 3. vyd. 1798, 4. vyd. 1801, 5. vyd. 1804, 6. vyd. pod názvom *Böhmische Sprachlehre* posmrtné upravené podľa Dobrovského gramatiky – pozri Kusáková, 1985), slovníky Kaspara Zachariasa Wussina (diela a vydanie dopln. A. Ch.).

Bernolákova slovenčina obohatila lexiku o tzv. kultúrne slová prevzaté z češtiny (*cit, zmysel, zrozumitedelní, živočích*) a rovnako aj o odbornú terminológiu (*spůsob, prislowo* – termíny z gramatiky; *blšník, mechunka* – termíny z botaniky)⁶⁰. Vplyv češtiny je v bernolákovčine zreteľný aj v hláskosloví a tvarosloví. Objavujú sa napr. stopy po českých prehláskach (*ohľed, pohľed, sudce, zástupce, zradce; litowat; púwod, spúsobi; spíwať, swíca, hrích*), českých príponách – napr. *-ic* a *-icí* v prechodníku a prítomnom participiu (*trhagic, milugic, učice; wolagicí, trhagicí, milugicá*), zavádzajú sa aj príčastia na *-lí, -vši/-vše* (*zabehlí, oslablí; puknuwši, puknuwše*), ďalej je to prípona *-ec* (*sud'ec, primluwec*), české slovotvorné postupy pripomínajú aj prípony *-tel, -telní, -tedelní, -(te)delňík, -tedelnost* (*wikupitel, spasitelní, spasitedelní, kazatedelňík, smrtedelnost*), *-ňi* pri vzťahových adjektívach (*oltárňi, zwrchňi*), prípony posesívnych adjektív typu *barborčín, dorčín* či substantíva stredného rodu typu *stawaňi, pokáňi, weseli, piťi, arcibiskupstwí*. Hoci jedným z cieľov Bernolákovej kodifikácie bolo odlišiť slovenský a český jazyk, „predsa sa pri uskutočňovaní tohto cieľa Bernolák zjavne opieral o českú jazykovednú literatúru a prevzal aj mnohé české jazykové prvky“⁶¹. Bernolákovčina mala najskôr rad aktívnych používateľov (vysokú poéziu ňou písal napr. J. Hollý), po Bernolákovej smrti (1813) však jej používanie ustúpilo.

Vyučovanie a literárne pestovanie biblickej češtiny sa inštitucionalizovalo na bratislavskom evanjelickom lýceu založením Katedry reči a literatúry československé, pričom podobný program bol aj na lýceách v Levoči a Banskej Štiavnici. Kralická čeština tu mala prívlastok „pulerovaná slovenčina“⁶².

Na bernolákovčinu nadväzuje ďalší kodifikovaný počín, ktorým je **štúrovčina**. Čeština mala vplyv na bernolákovčinu a písali ňou štúrovci pred nastolením novej spisovnej slovenčiny. Najskôr sa nekládol príliš veľký dôraz na čistotu novovznikajúcej podoby slovenčiny, lebo štúrovci nemali za úlohu „popretrhať kultúrne zväzky s Čechmi a s ich literatúrou“⁶³. Štúrovská generácia chápala češtinu, „reč československú“, ako reč otcov, svojich predkov. Jej používanie na Slovensku sa vnímalo vo vzťahu k tradícii a na pozadí jazykových a kultúrnych dôvodov⁶⁴.

Napriek tomu sa po kodifikácii štúrovčiny rozdiel medzi češtinou a slovenčinou prejavil. Badateľný je na všetkých rovinách, napriek tomu sa aj tu stretávame

⁶⁰ Porovnaj Habovštiaková (1968, s. 332; 1977). Nasledujúce doklady rovnako Habovštiaková (1968, s. 332 – 334). Tam aj ďalšie hláskoslovné a tvarotvorné špecifiká.

⁶¹ Habovštiaková (1968, s. 334).

⁶² Ďurovič (2006b).

⁶³ Pozri Polák (1942, s. 97).

⁶⁴ Pozri Kralčák a kol. (2015, s. 27 – 29).

s lexikou prevzatou z češtiny, napr. *predmet, úvaha, hmota, názor*. Sám Ľ. Štúr v roku 1841 vydal v Tatranke J. Palkoviča reakciu na situáciu, „keď sa začali množiť ponosy na ťažkosti s porozumením českých slov“ v Čechách bežných, ale u nás používaných len v knihách a spisoch. Situáciu chcel vyriešiť zostavením akéhosi diferenčného česko-slovenského slovníka s pridanou kritikou⁶⁵. Neskôr formuloval vzťah oboch jazykov ako síce blízkych, ale rozličných. Preto nemohla byť snaha o slovakizáciu češtiny, ako ju predstavil J. Kollár, pre ktorého bola spisovná čeština hierarchicky vyššou formou slovenčiny, úspešná. J. Kollár si predstavoval „zdokonalený“ spoločný spisovný jazyk ako slovenskú češtinu alebo českú slovenčinu⁶⁶. Ľ. Štúr oprúc sa o jazykovo-historický vývin poukázal na samostatnosť slovenského jazyka.

Štúrovci vo vzťahu k používaniu bibličtiny ako obradového jazyka slovenských evanjelikov ostávali na pozícii tradične ustálenej zvyklosti. Nebol to jazyk určený na bežné dorozumievanie a striktné sa obmedzoval na sféru náboženských obradov⁶⁷. Keďže nová slovenčina mala byť spoločná pre všetkých Slovákov bez ohľadu na konfesiu či nárečovú príslušnosť, štúrovci považovali za nevyhnutnú celoslovenskú dohodu.

V písanej podobe, v dielach evanjelických kňazov sa vyskytovali tradičné prvky češtiny. Príkladom je aj doklad z *Ewangelického Funebrálu* od Karola Kuzmányho z roku 1838. V texte sa objavujú české hlásky *ě, ů* (*mně, Bůh můj*), zachováva sa písanie *g* v pozícii *j* (*geffťě*), graféma *w* sa používa v pozícii *v* (*twěho*). Okrem hláskoslovných znakov českého jazyka sa tu vyskytuje aj česká lexika a české morfológické tvary (*byla, když, twá, dítětem, nářek*).

Ľ. Štúr sa o češtine vyjadril: „Čo Staroslovenčina bola Rusom, Srbom, to samuo skoro bola nám Slovákom Čeština.“⁶⁸

V období štúrovskej kodifikácie sa objavili mienky, že by postačovalo, keby sa zachoval český základ spisovnej slovenčiny a ten by sa vyplnil „plnohlasnejšími formami“ slovenskými. V podstate by išlo o kontinuitu vo vzťahu k používaniu češtiny v súdobej praxi s tým rozdielom, že by sa kodifikovali tie slovenské prvky, ktoré by modifikovali spisovný český základ.⁶⁹ Ľ. Štúr však takýto prístup odmietol. Jeho jazyková norma pozostávala zo slovenskej (politickej) a československej (spojenej

⁶⁵ Pozri Kralčák a kol. (2015, s. 28).

⁶⁶ Doruľa (2011, s. 4 – 5).

⁶⁷ J. Doruľa (2011, s. 6) upozorňuje, že aj pri takto striktnom obmedzenom používaní sa „v živom prednese, spravidla pri spievaní textov vytlačených v češtine, výrazne a spontánne prejavilo slovenské jazykové povedomie“.

⁶⁸ Podľa Doruľa (2011, s. 8). Tam aj uvedené doklady.

⁶⁹ Bližšie Baláž (1982, s. 36 – 37). Podľa autora podobné stanovisko vyjadril aj J. P. Jordan vtedajší docent slovanských jazykov a literatúry na univerzite v Lipsku, ktorý posudzoval Štúrovu *Nauku reči slovenskej*.

s kultúrnou tradíciou) línie.⁷⁰ Slovenská línia sa prejavila v hláskosloví a tvarosloví, tradičná v slovníku. V *Nauke reči slovenskej* sa tak objavil kultúrny slovník „doterajšieho spisovného vo vážnosti stojaceho jazyka“, no adaptovaný hláskoslovne a tvaroslovne (napr. adaptovalo sa *svedomja* oproti *svedomí*, *výsledok* oproti *výsledek*; zachovala sa podoba *predmluva*, *dúvera*). Do slovotvornej časti sa dostali české slová podľa Dobrovského gramatík.

Štúrova predstava o zotrvaní s češtinou v „duchovnom spojení“ sa prejavila napr. tým, že vo svojej kodifikácii nadväzoval na českú jazykovednú terminológiu – prevzal termíny ako *sloveso*, *príslovka*, *predložka*, *pravopis*. Do jeho lexiky sa však dostali aj pomenovania abstraktných pojmov a názvy predmetov, ktoré sa v štúrovskom čase objavili vďaka Jungmannovej škole (a jeho slovníka), ako napr. *poznatok*, *predstava*, *pojem*, *sústava*, *veda*, *účel*, *zámer*, *dojem*, *názor*, *rozbor*, *časopis*, *úvaha*, *vkus*, *cestopis*, *nerast*, *rastlina*, *dusík*, *kyslík*, *kyselina*, *zlúčenina*, *trojuholník*, *štvorec*, *výkres*, *totožný*, *uskutočniť* a ďalšie⁷¹. Bohemizmy sa v slovenskom prostredí hláskovo, ale aj svojou stavbou rýchlo prispôsobovali, nie je teda ľahké rozoznať, ktoré lexémy v súčasnej slovenčine majú český pôvod⁷².

Priblížiť slovenčinu češtine sa neskôr snažil M. M. Hodža, ktorý aplikoval pri kodifikácii historizujúci prístup. Hodžovsko-hattalovská reforma zaviedla etymologický pravopisný princíp, čím sa mala slovenčina priblížiť ortografickým sústavám ostatných slovanských jazykov. V *Krátkej mluvnici slovenskej* sa presadili tvary, ktoré mala aj čeština, ale ktoré v slovenčine nemali oporu v živom jazyku⁷³.

1.6. Poznámky k situácii v 20. storočí a k súčasnosti

Po vzniku Československej republiky (1918) nastala pre slovenčinu, ako národný a spisovný jazyk, úplne nová situácia. Keďže slovenčina a čeština boli dva celkom diferencované jazyky, ktoré prichádzali do neustáleho kontaktu, nevyhli sa konfrontácii. Spisovná slovenčina bola pod tlakom češtiny a dochádzalo k premiešavaniu slovenských jazykových prvkov s českými vo všetkých jazykových rovinách. Čeština sa vyučovala na slovenských školách ako povinný predmet a jej vplyv na slovenský jazyk sa chápal ako nežiaduci⁷⁴.

⁷⁰ Pozri Ďurovič (2006b).

⁷¹ Porovnaj Habovštiaková (1977, s. 123).

⁷² Pozri aj Majtán (2011).

⁷³ Porovnaj Muziková (2009, s. 469 – 470). Opora o historizujúci prístup bola podnietená dobovou metodológiou, ktorá vychádzala zo zásad historicko-porovnávacej lingvistiky.

⁷⁴ Porovnaj aj Tibenská (2007, s. 145).

Aj v neskoršom období sa stretávame s istým návratom k češtine. Príkladom je teória o československej národnej a jazykovej jednote, ktorá sa premietla aj do koncepcie novodobých *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1931⁷⁵. Tieto pravidlá „v duchu čechoslovakistickej teórie značili praktickú realizáciu predstavy o jednotnom československom jazyku“⁷⁶, pričom výsledkom procesu malo byť splynutie oboch jazykov. To malo za následok kodifikáciu českých slov v slovenskom jazyku – hláskoslovné javy ako napr. v slovách *mrtvý, lýže* namiesto *mřtvy, lyže*; vynechávanie dvojhlások v slovesách – napríklad *trpeť, mreť* namiesto *trpieť a mrieť*; ďalšie slová ako *rvať, lhať, krúžek, tlumočník, číšník, svoboda*. V tvaroslovnej rovine sa vyskytovali zvláštnosti ako N pl. *metry, litry*; ožiovovanie vokativu typu *pane kapitán, pane môj*; G sg. pri vzore sluha typu *od gazdy, od sluhy*; v I pl. *s pomery, s inýma*. Zmeny sa prejavovali aj v syntaktickej rovine slovenského jazyka, ako napr. nahrádzanie spojky *ak, keď* časticou *-li*, ktorá stojí za slovesným tvarom: *nepoznáme-li, vezmeme-li* a pod. Používal sa aj relatív *s nímž, za nehož* namiesto zámena *s ktorým*. Najviac pôsobil vplyv češtiny na slovnú zásobu slovenského jazyka. Slovenské texty obsahovali veľké množstvo bohemizmov ako *snadný, stín, zatímny, patro, láhev, zeď, krunier, rty, brusle, ovšem, rýma, kartáč, poneváž, striezlivý* a pod.⁷⁷ Ako pozitívny vplyv češtiny na slovenčinu sa v 20. a 30. rokoch 20. storočia vníma najmä budovanie odbornéj terminológie a narušanie zdedených šablón v syntaktickej rovine slovenčiny.⁷⁸

Po roku 1945 sa slovenčina vyvíjala v stálom úzkom kontakte s češtinou. Paralelne sa napr. vyvíja terminológia vedných odborov, technických a výrobných odvetví či organizácie spoločenského života. Paralelná existencia oboch jazykov spôsobila, že bežný slovenský používateľ nerozoznával medzi domácimi a prevzatými jazykovými prostriedkami. Nezanedbateľný vplyv na tento stav mala aj situácia v masovokomunikačných prostriedkoch (pomer 2 : 1 v prospech češtiny)⁷⁹. U Slovákov tento stav viedol k vytvoreniu pasívneho aj aktívneho bilingvizmu⁸⁰. Tento bilingvizmus je špecifický vzhľadom na to, že vzájomná zrozumiteľnosť oboch jazykov,

⁷⁵ Pozri Krajčovič – Žigo (2006, s. 216 – 220), Tibenská (2007) aj kapitolu 8.

⁷⁶ Kačala – Krajčovič (2006, s. 130), Tibenská (2007, s. 145). Táto teória vyvolala polemické reakcie aj na českej strane. V. Blanár (1997, s. 240) upozorňuje na myšlienky F. Trávnička či V. Chaloupeckého, podľa ktorých sa „prastará oblasť slovenčiny jazykovo nelíšila od praslovanského základu češtiny“ či „Slovensko bolo obývané len na okrajoch, a to obyvateľstvom českého pôvodu“. V súlade s týmto videním, napr. v *Príručnom slovníku jazyka českého* z r. 1935 – 1937 má adjektívum *československý* uvedené ako prvý význam „v širšom smyslu, t. j. zahrnujúci Čechy, Moravany a Slováky“, teda „český“, pri substantíve *českoslovenčina* sa zasa ako druhý význam uvádza „čeština v širšom smyslu“.

⁷⁷ Porovnaj Krajčovič – Žigo (2006, s. 228 – 231).

⁷⁸ Ružička (1970, s. 53).

⁷⁹ Porovnaj Tibenská (2007).

⁸⁰ Pozri aj Tibenská (ibid).

ale aj intenzita kontaktu a prelínania, umožňuje dvojazykovú komunikáciu, pri ktorej každý z komunikantov dokáže bez závažných komunikačných ťažkostí používať svoj jazyk⁸¹.

Čeština sa na území Slovenska a v jeho jazykovom prostredí udržala až dodnes. „Nositeľ slovenského jazyka je chtiac-nechtiac nastavený na češtinu ako sprievodný jazyk materčiny.“⁸² Mnohé české slová prenikli do bežnej slovnej zásoby slovenčiny a ich český pôvod sa dnes už neuvedomuje (napr. *cit, tisíc*). Slováci bez toho, aby si túto skutočnosť uvedomovali, používajú výrazy českého pôvodu celkom bežne (*sranda, blbosť, kecať, makať, vysporiadať sa, chudokrvný, prehlásiť, tým pádom, nevadí, los, námatkový*), prípadne nimi nahrádzajú slovenské výrazy (*dopis, pomazánka, zbytok, kotník, odstavec, tlačítko, prádlo, chovanie, ješitný, kojenec, zahájiť, miešané vajcia*). V slovenčine sú známe aj pôvodne české, ale v našom prostredí chybné a deformované tvary, ako napr. *prepážka* z českého *přepážka*, pričom adekvátny slovenský výraz je *prehradiť*.

O prieniku tzv. bohemizmov sa v posledných rokoch diskutuje vo vzťahu k jazykovej kultúre a využívaniu bohemizmov napriek existencii slovenských ekvivalentov (napr. príspevky v časopise *Kultúra slova*). Ovplyvňovanie slovenčiny češtinou sa prejavuje napr. na ortoepickej rovine (*diskuzia* namiesto *diskusia*, *gdo* namiesto *kto*), na morfolologickej rovine napr. zamieňanie rodovej príslušnosti substantív (*varianta* namiesto *variant*, *rada* namiesto *rad*), alebo nesprávne používanie slovesných väzieb (*vzhľadom k tomu* namiesto *vzhľadom na to*, *zúčastniť sa niečoho* namiesto *zúčastniť sa na niečom*)⁸³. Jednou z výskumných oblastí sa po vzniku Slovenskej republiky stal aj vzťah češtiny a slovenčiny a schopnosť súčasnej generácie porozumieť jednému či druhému jazyku (napr. M. Nábělková, J. Hoffmannová, M. Sloboda, M. Sokolová, D. Slančová, K. Musilová, K. Buzássyová). Porozumenie češtiny u Slovákov sa nevytratilo ani vďaka prístupnosti českých kníh, novín, časopisov a televízie či rozhlasu. Vzťahy medzi slovenčinou a češtinou sa neskúmajú izolovane, ale v širšom slovanskom i (stredo)európskom priestore, pričom výrazne sa využívajú aj národné počítačové jazykové korpusy.

⁸¹ Pozri Nábělková (2008, s. 14).

⁸² Dolník (2013, s. 128). Pozri aj Karčová (2012), Novák (1938, s. 281 – 287).

⁸³ Porovnaj Karčová (2012, s. 2 – 3).

2. Čeština, slovákizovaná čeština a slovenčina v dielach T. Masníka, D. Krmana, P. Doležala, J. Kollára a A. Radlinského

V období druhej polovice 17. a začiatkom 18. storočia vychádzajú práce, ktoré sa zaoberajú otázkou jazyka Slovákov¹. Vznikajú významné gramatiky na osi *gramatika česká – gramatika slovensko-česká – gramatika slovenská*.² Prvou prácou, ktorá sa explicitne zaoberá slovenským jazykom, je práca T. Masníka z roku 1696. Ďalší krok predstavuje rukopisná gramatika D. Krmana, na ktorú výraznejšie nadväzuje aj P. Doležal. Tieto práce zachytávajú slovenský variant spisovnej češtiny³. Doležalova gramatika je predlohou aj pre A. Bernoláka.

Od slovákizovania češtiny spela slovenčina v druhej polovici 18. storočia k vlastnej kodifikácii. Koniec 18. storočia prináša prehlbujúci sa rozdiel medzi dvoma podobami češtiny na Slovensku: češtiny opierajúcej sa o tradíciu Kralickej biblie, no doplnenej z domácich zdrojov a novej češtiny, ktorá sa opiera o vzory zo 16. storočia a o vedomé zdokonaľovanie na teoretickej aj praktickej úrovni (táto spisovná čeština má prudký vývoj). Tento rozdiel sa prehlbuje v 19. storočí⁴. Jedným zo spôsobov hľadania východiska bol pokus o kompromis utvorením jednotnej československej normy, teda snaha o návrat k slovákizovanej podobe češtiny, resp. k tzv. adaptovanej češtine so znakmi slovenčiny, ktorá sa zároveň stala reakciou na novo vznikajúce kodifikácie spisovnej slovenčiny (berňolákovskej a najmä štúrovskej). K zástancom slovanskej jednoty či presnejšie československého literárneho zjednotenia, ktorá sa premietla aj do názorov na spisovný jazyk Slovákov, patrí J. Kollár, ktorý vnímal zavedenie štúrovskej spisovnej slovenčiny ako rozbíjanie slovanskej jednoty, so svojou slavizovanou podobou češtiny, tzv. staroslovenčiny.⁵ Kollárova snaha je zároveň reakciou na prijatie či odmietnutie dvojakej podoby češtiny na Slovensku. Túto tendenciu predstavuje aj snaha A. Radlinského vypracovať adaptovanej podobe češtiny kodifikačnú príručku.

¹ Zároveň otázkou ich postavenia a histórie – porovnaj Ďurovič (2000). Tu aj poznámky k vzťahu slovenčiny a češtiny v 17. storočí či k otázke koncepcie slovenského spisovného jazyka u T. Masníka, D. Krmana, M. Bela, P. Doležala.

² Jóna (1978, s. 257).

³ Porovnaj Jóna (1984, s. 131).

⁴ E. Pauliny (1983, s. 114 – 116) hovorí v súvislosti s používaním češtiny na Slovensku v danom období o kríze (vo vzťahu k evanjelickej spisbe). Úsilie zmierniť, resp. zrušiť oddaľovanie týchto podôb češtiny viedlo na Slovensku k niekoľkým líniam – prísne pridržanie sa kralickej češtiny (presadzoval J. Palkovič), hľadanie kompromisu (J. Kollár), úsilie vyrovnať sa češtine formovanej v Čechách (L. Štúr, hoci najskôr videl východisko v pokračovaní slovákizovania češtiny; diskusia o zjednotení konfesii prostredníctvom jazyka začala v roku 1840; porovnaj Švagrovský, 2010, s. 102).

⁵ Porovnaj Žigo (2003, s. 13 – 14), Krajčovič (2004b), Krajčovič – Žigo (2006, s. 195).

2.1. Zpráva pjsma slowenského Tobiaša Masníka z roku 1696

Slovenskému spisovnému jazyku sa venuje *Zpráva pjsma slowenského* Tobiaša Masnicia z roku 1696. Jej podtitul je „gak se ma dobře psati / čjsti / y tisknauti“.⁶ Tento krátky pravopisno-gramatický spis je **prvým pokusom** o opis (šťasti) jazykovej stavby a kodifikáciu oficiálnej biblickej češtiny vo forme poučiek o pravopise (prijať za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelickej cirkvi v rokoch 1610, 1614) ako slovenského spisovného jazyka⁷. Text Kralickej biblie sa považuje za ideálny, pričom vzorom pre vytvorenie príručky boli aj práce V. J. Rosu a M. V. Štajera (opiera sa o jeho terminológiu, preberá textové pasáže a príklady k jednotlivým vysvetleným pravopisným a tvaroslovným javom a zásadám) a ďalšie európske gramatické práce.⁸ Prevažná časť tejto príručky je písaná česky, ale obsahuje aj latinský a slovenský text.⁹

V práci sa uvádza, že zatiaľ čo slovenský jazyk sa všade mení (a chýba mu pestovanosť¹⁰), Česi majú jazyk vypestovaný a existujú preň spoľahlivé pravidlá (opisuje teda normu, ktorá už kodifikovaná bola). Východiskom je praktická potreba – produkcia a konzumácia evanjelických konfesiónálnych kníh. Pre túto potrebu sa prijíma vtedajšia bežná čeština obsahujúca české hlásky ako ř (rž/ř), ktoré síce Slováci nevyslovujú, ale ich poznanie je užitočné a je potrebné ich písať, „aby y Czechow Pjsem y Kněh našjch užjwati mohli“. Jazykom slovenských tlačených prejavov má byť teda čeština. Autor v latinskom predhovore nabáda čitateľa, aby si predkladané pravopisné a gramatické pravidlá osvojil. T. Masník vníma odlišnú podobu češtiny na Slovensku, tieto tvary zaznamenáva a niektoré považuje za chybné, zaznamenáva aj bežnú hovorenú podobu češtiny a regionálne odchýlky.¹¹

⁶ Pozri Ďurovič (2000, s. 24). Podľa autora je Masníkov práca prvou známou prácou, ktorá sa venuje slovenskému spisovnému jazyku explicitne. Pri ďalších poznámkach vychádzame z autorovho textu. Porovnaj Krajčovič – Žigo (2006, s. 79).

⁷ Ľ. Ďurovič (2013, s. 32, 33) chápe Masníkovu knihu ako prvú slovenskú nenáboženskú publikáciu a ako prvé dielo, v ktorom sa „konštatuje existencia slovenčiny ako osobitného jazyka“. V Masníkovom predhovore sa píše, že Slováci sami o sebe nič nenapísali, nestarajú sa o svoj jazyk, ktorý nemá jednu spoločnú normu, preto sa ho nemôže naučiť nik cudzí – vinu vidí vo vlastných krajanoch a za vzor dáva Čechov. Východisko vidí v tom, že o vlastnom jazyku a o sebe je nutné písať a svoju príručku predkladá pre začínajúcich a vyzýva, aby ostatní v jeho snahe pokračovali. Znenie a preklad *Praefatia* k Masníkovej *Zprávě pjsma slowenského* vyšlo v časopise Slovenská reč v roku 2013, s. 35 – 36, 37 – 40.

⁸ Pozri Šimek (2012, s. 540). Ide o prácu *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (tzv. *Žáček*) od Matěja Václava Štejera a *Čechořečnost, gramatiku* Václava Jana Rosu. Autor sa v štúdii prikláňa skôr ako k Rosovej gramatike ako zdroju Masníkovej práce ku gramatike Vavrinca Benedikta Nedožerského (*Grammaticae Bohemicae libri duo*).

⁹ O pomere slovenčiny a češtiny v Masníkovej knižke aj Šimek (2010a). Autor tu vymedzuje tri typy vzťahov – vyjadruje sa priama odlišnosť češtiny a slovenčiny (rozdiel sa explicitne komentuje), český pravopisný a fonetický jav je približený pomocou slovenčiny najčastejšie ako príklad, odchýlky od súdobej českej pravopisnej a gramatickej normy. Tu aj životopisné údaje o T. Masníkovi.

¹⁰ Pozri preklad Masníkovho *Praefatia* (Slovenská reč, 2013, s. 37 – 40).

¹¹ Pozri aj Šimek (2010b).

Zpráva obsahuje predhovor a jazykovedný výklad¹². Na rozpravu o grafémach (česká a slovenská abeceda) nadväzuje výklad pravopisnej problematiky. S tou sa čiastočne prelína gramatický výklad, ktorý dopĺňa prehľad deklinačných a konjugačných vzorov a uzatvára poučenie o neohybných slovných druhoch. V závere sa nachádza zhrnutie, v rámci ktorého sa na dvoch vetách latinsky komentujú vysvetlené pravopisné a gramatické javy. Jednotlivé časti – regule – sú koncipované tak, aby príklady javu nasledovali po formulácii príslušného pravidla, pričom v niektorých prípadoch sa uvádza aj napomenutie, výpočet výnimiek a spresnenie. Spis má 25 kapitol¹³, ktoré sa venujú rozdielu výslovnosti a ortografii mäkkých a tvrdých konsonantov, distribúcií joty a ypsilonu, distribúcií konsonantov a grafém *u*, *v*, *ů*, označovaniu mäkkosti diakritickými znamienkami („punktovní litery“), diftongu *au*, zosilujúcim časticiam, kongruencii zámena *tento*, genitívu a akuzatívu vetného podmetu, kvantite vokálov („čarkované litery“), zloženej adjektívnej deklinácii, deklinácii substantív a pronomín, konjugácii, neohybným slovným druhom, na záver sú uvedené príkladové vety.

Autor poukazuje na niektoré rozdiely medzi češtinou a slovenčinou (napr. v A pl. mask.).¹⁴ Konkurencia genitívnej a akuzatívnej väzby, v rámci ktorej sa hodnotí slovenské nahrádzanie akuzatívu plurálu genitívom ako nesprávne, sa demonštruje príkladom: *Postavil Bůh v církvi apoštolův jiných učitelův. Má se pak psáti: Postavil Bůh v církvi nejprv apoštolý, druhé proroky, třetí učitele.*¹⁵

Deklinačné a konjugačné vzory sa uvádzajú prostredníctvom paradigmy. T. Masník preberá tradičné „donatovské“¹⁶ členenie na osem slovných druhov. Podľa tejto tradície rozlišuje deklinácie podľa zakončenia G sg. – uvádza ich päť – *pán* (túto paradigmu dopĺňa ešte *napomenutí*, v ktorej sa uvádzajú odlišné substantívne tvary typu *zeman*); *řídítel/země/tele; věc/jehla/paní/ctnost; hlásný; zvon*. Pasáže venované neohybným slovným druhom sú heslovité, nejde o ucelený výklad. Sémanticky, funkčne, resp. slovotvorne a motivačne sa tu definujú skupiny slov v rámci slovných druhov: adverbiá (odvodené od substantív *dům/doma*, adjektív *mužský/mužsky, silnější/silněji, nejsilnější/nejsilněji*), prepozície (uvádzajú sa tu predložky v dnešnom

¹² Pri poznámkach k Masníkovej príručke vychádzame z článkov Š. Šimka (2010a, 2010b, 2012).

¹³ Pozri Šimek (2010b, s. 367 – 368).

¹⁴ Pozri Habovštiaková (1968, s. 60).

¹⁵ Pozri Šimek (2010b, s. 370).

¹⁶ Aileus Donatus bol rímsky gramatik, učiteľ rečníctva. Je autorom latinskej gramatiky *Ars grammatica*, ktorá sa delí na *Ars minor* (Malá gramatika; zaoberá sa slovnými druhmi, ôsmimi časťami reči: *de nomine, de pronomine, de verbo, de participio, de coniuntione, de praepositione, de interiectione*) a *Ars maior* (Veľká gramatika; venuje sa vyššej gramatike, štylistike a metrike). Príručky sa používali ako učebnica v stredoveku. Ide o snahu rekonštruovať literárny jazyk podľa vzorov „zlatej doby“ latinského písomníctva. Deklinácia sa primárne určuje podľa G sg., zo slovies sa najskôr popisujú pravidelné, potom *anomale* a na záver *verbum substantivum*. Stredoveké učebnice latinskej gramatiky sa všeobecne označovali ako *donát*. Porovnaj Koupil (2015, s. 20 – 27).

slova zmysle, ale aj prefixy, napr. *důvod, původ, průvod*), konjunkcie, interjekcie (hoci sa tento druh chápal v starších gramatikách ako okrajový, v tejto práci sa členia interjekcie sémanticky a ich repertoár je bohatší), pričom príslušné slovné druhy dokladá príkladmi.¹⁷

Uľahčiť zapamätanie má formulácia pravidiel, ktorá využíva rytmickú a eufonickú stránku jazyka, aktualizáciu slovnou hrou, posunom významu, iróniou, čím sa napĺňa „didaktický“ zreteľ¹⁸: napr. konkurencia grafém *u, v, ť* sa dokladá príkladom *kapustu k ustům*; pravidlo na odlíšenie vokálov podľa kvantity sa dokladá slovami: *Pronunciaci, vyřknutí české, polské a slovenské conferované častokrát jako prstem ukazuje, kde se má á, é, í, ů klásti: Práha město, Krakov místo*. Aliterácia je využitá pri pravidle o distribúcii *i, í* po mäkkých konsonantoch: *čich čistotný čihám, říkají příčina, život požívají, liliový lístek, šíška široká, Dítky rodičův vidí*, pre pravidlo o písaní *y, ý* po hláskach *c, h, k, l, r, s, z*: *ryba rychlá, syn slyný*. Nevetné aj vetné vyjadrenie sa používa napr. pri písaní diftongu *ou*: *oul ouzký, bouda budoucí; Svou povinnost činiti. Tvou vlastní vinnou se to děje*. Vetným vyjadrením sa ilustruje graféma *d'*: *Divný bud' snad' mladěnek*. i distribúcia tvrdého a mäkkého *l*: *Šla okolo stolu; Klekla klisna k lidu, Sběhli se schodu spolu*.

2.2. Gramatika *Rudimenta grammaticae Slavicæ* Daniela Krmana z roku 1704

K autorom, ktorí prejavovali záujem o slovenskú a slovanskú literatúru, patril aj D. Krman (1663 – 1740, synovec T. Masníka). Vo svojom diele *Itinerarium – Cestovný denník* (1708 – 1709) označil náš jazyk za matku všetkých slovanských národov, ale keď neskôr „porovnával náš jazyk s poľštinou a ruštinou, musel konštatovať, že dcéry prevýšili matku“¹⁹. Dôvod, prečo Slováci používali ako spisovný jazyk češtinu, videl v tom, že hoci je slovenčina jazyk starobylý, je nepestovaný a zanedbaný, Česi sú v kultivovaní jazyka starostlivejší²⁰. Svoju gramatiku *Rudimenta grammaticae Slavicæ* (1704) začal písať už v roku 1687, ostala v rukopise. D. Krman ju spočiatku v listoch nazýval *Grammatica slavico-bohemica* (1696), *Grammatica bohemica* (1703) i *Grammatica slavica* (1719). Známe sú aj neskoršie názvy *Rudimenta Grammaticæ slavico-bohemicae* (1729), *Rudimenta Grammaticæ slavicae* (1806).²¹

¹⁷ Podľa Šimek (2012, s. 542 – 543; 2010b).

¹⁸ Šimek (2010b, s. 369 – 370).

¹⁹ Jóna (1991a, s. 109).

²⁰ Porovnaj Jóna (1991a, s. 111).

²¹ Porovnaj Jóna (1991a, s. 110), Majtán (1998, s. 167 – 168).

D. Krmana považovali za odborníka v oblasti spisovného jazyka, jeho rukopis mal značný význam a svoju úlohu zohral aj pri tvorbe Doležalovej gramatiky.²² Spolupracoval s ním aj M. Bel, ktorý zaistil vydanie Biblie v kralickom preklade v roku 1722²³.

Krmanova gramatika je napísaná po latinky a čiastočne po česky, ide o gramatiku „vtedajšej spisovnej češtiny“²⁴. Podľa M. Majtána²⁵ D. Krman písal vedome gramatiku spisovnej, kultivovanej češtiny. Slovenské jazykové javy sú v nej zachytené ako paralelné javy jazyka Slovákov, ktoré mali slúžiť na porovnanie alebo konfrontovanie s češtinou (autor uvádza „desiatky hláskoslovných, gramatických, slovotvorných, lexikálnych a sémantických javov“²⁶) a mali pomôcť pri osvojovaní si českej normy. Podľa E. Jónu autor spracoval svoju gramatiku „ako systematickú príručku spisovnej češtiny pre Slovákov s osobitným zreteľom na slovenčinu“²⁷.

D. Krman vo svojej gramatike vychádza z českej gramatiky V. J. Rosu (*Čechořečnost*, 1672) a odporúča spisy tzv. valdenských, teda českých bratov (okrem iného aj Komenského). Kritérium písania je výslovnosť. „Ako sa vyslovuje, tak sa majú písať naše písmená – s tvrdými spoluhláskami tvrdé samohlásky, s mäkkými mäkké, v dlhej výslovnosti dlhé čiže s čiarkou (*accentuatae*), v krátkej však krátke atď.“²⁸ Zaujíma sa o tvrdé hlásky *r, t* (zatvorené), mäkké hlásky *ř, l* („otvorené“), krátke a dlhé vokály, najmä *ú* písané ako *au/ů*²⁹ a *u* (v-clausum). Často upozorňuje na významovo-rozlišovaciu funkciu týchto hlások – napr. pri lexémach *saud – sud – suď*, pričom na

²² Porovnaj Jóna (ibid.).

²³ Podľa Ľ. Ďuroviča (2000, s. 25) M. Bel a D. Krman považovali kralický preklad za ideálny (podobne uvádza E. Jóna (1991a, s. 110), že podľa D. Krmana si správne písanie možno osvojiť z Biblie, pričom za ideál sa považuje Biblia Jednoty českých bratov; podobne Krajčovič – Žigo, 2006, s. 79; pozri aj Jóna, 1984, s. 132). Podľa autora (ibid.) je Doležalova gramatika dopracovaním Krmanovej, ktorý svoj rukopis nedokončil kvôli uväzneniu. „V Doležalovej gramatike je rad miest, napr. príkladov, ktoré svedčia o kontinuite gramatického myslenia už od Nedožerského a Masnicia i o tom, že Doležal Krmanov rukopis poznal a používal.“ (Ďurovič, ibid.) Podobne I. Zmeták (2003, s. 474) konštatuje, že základy Krmanovej gramatiky „prevzal oficiálny autor prvej gramatiky Pavol Doležal (1700 – 1778) aj s rozdelením na kapitoly. Doležal sa plne spoľahol na Krmanove gramatické zdôvodnenie, ale autora necitoval.“

²⁴ Majtán (1998, s. 167). Otázka Krmanovho jazyka viedla u lingvistov k diskusií. E. Jóna hodnotí jazyk Krmanovej aj Doležalovej gramatiky ako reč, ktorú v 18. storočí popri latinčine používali vzdelaní Slováci v Uhorsku v literatúre a vo verejnom živote (1978, s. 264). Ľ. Ďurovič (2000, s. 24; 2012, s. 165) pripomína, že D. Krman chápe tento jazyk ako spisovný jazyk, ktorý patrí obom národom a označuje ho ako *lingua slavico-bohemica*, teda jazyk slovensko-český. Porovnaj aj Majtán (1998, s. 168), tu aj ku Krmanovmu vnímaniu pojmov „slovenský národ“, „slovenský jazyk“, i k odlišovaniu Slovákov a Čechov v jeho gramatike.

²⁵ Majtán (1998, s. 169).

²⁶ Porovnaj Majtán (ibid.), tu aj príklady. Podľa E. Jónu (1991a, s. 110) D. Krman pri hláskoslovných, pravopisných, tvaroslovných a syntaktických výkladoch uvádzal české a slovenské slová, ktorým dával českú formu, ale pripomínal, že sú obľúbené v reči Slovákov.

²⁷ Jóna (1991a, s. 110).

²⁸ Podľa Jóna (ibid.). Tu aj k nasledujúcim charakteristikám Krmanovej gramatiky (s. 111 – 112).

²⁹ K problematike zapisovania *ú/au* oproti *ú* (*múg – maug – můg*) pozri aj Majtán (1998, s. 168).

jednej strane je rozdiel na úrovni u : ú (v slovenskej výslovnosti nahrádza české *au*, *ou*), ale aj na úrovni mäkkosti d : ď (imperatív od slovesa *súdiť* – *súď*, podobne predložka *pod* oproti imperatívu *poď*, v spisovnej češtine *pojď*) či hlások i : y (substantívum *wody* oproti slovesu *wodj*). Zároveň pri hláskoslovnej charakteristike upozorňuje na neprehlasované, slovenské tvary substantív a slovies, napr. *dussa*, *owca*, *swiňa*, *palica*, *polica*, *prawica*; *dag*, *dělag*, *odpauusstag*, *mal*.³⁰

Slovenčina mala podľa neho pôvodne dve deklinácie – 1. mužskú a strednú, 2. ženskú. Zdôrazňujú sa slovenské osobitosti – napr. protiklad genitív – akuzatív, ktorý D. Krman považuje za výrazný rozlišovací znak medzi slovenčinou a češtinou, pričom spomína aj spĺvanie týchto tvarov s tvarmi posesívnych adjektív (*honjš nepřátely nasse*, *posýláš k nám proroky* oproti *honjš nepřátelů nassich*, *posýláš k nám proroků*; *seslal nám angelůw* mjesto *angelů*)³¹. V oblasti slovotvorby sa nevyhýbal neologizmom, ale prijímal aj Rosove odvodeniny, napr. *Prostředokládká* (Epenthesis), *Dwojhláská* *neb* *Dwojzwučka* (Diphtongus), *Zpéwoslowka* (Carmen). V oblasti slovotvorby zachytil slovenské tvary ako *kočjš*, *kregčjr*, *nožnice*, *hedbáv*, *welryba*, uvádza slovenské hypokoristiká *Katussa*, *Katusska*, *Katussčička*, *Katussčičička*, adjektíva ako napr. *rybacý*, *bigacý* *hodiny*, *owsenný*, *hrachowý*, *hněwliwý*, *trzepliwy*, *žŕliwý* (oproti *zuřiwý*), *dobrotliwý* (oproti *dobrotiwý*).³²

V pravopise a tvarosloví sa pridržal normy, v lexike popri češtine a západnej slovenčine uvádzal aj slovakizmy (*poľovať*, *poľujem*). Upozorňuje aj na slovenské tvary ako L pl. subst. – *gjdľách*, *gjdloch*, *peklách*, *pekloch*, *zrnách*, *zrnoch*; *w hřjchoch*, *w hroboch*, *w zwonoch*; I sg. a pl. subst. – *twogou mocou*, *pomocou*, *milostiu*, *wassjmi milostiami*, *tgeto milosrdenstwa*, *tgeto srdcy*; v rámci slovenských tvarov koncovku 1. os. sg. – *kážem*, *gá plačem*, *bigem*, *repcem*, *odpúšťám*, *obracám* či tvar 3. os. pl. – *pustá*; odlišné sú podľa neho aj tvary opakovacích slovies – *pjgám*, *bjgám*, *žjwám*; a západoslovenské tvary 3. os. sg. préterita – *sedel*, *jedel*.³³

D. Krman síce upozorňoval na slovenské podoby, ktoré sú odlišné od českých, ostával však pri ustálených pravidlách spisovnej češtiny. Hoci si konfrontáciou češtiny a slovenčiny uvedomoval problém ortografie spisovného jazyka, sám nedospel k novej kvalite, teda k vlastnému spisovnému jazyku. Jeho gramatika nemá normatívny charakter, považuje sa za opisnú.³⁴

³⁰ Pozri Majtán (1998, s. 168).

³¹ Porovnaj Jóna (1991a, s. 111), Majtán (1998, s. 169).

³² Porovnaj Majtán (1998, s. 171), Habovštiaková (1968, s. 60).

³³ Porovnaj Majtán (1998, s. 169 – 170).

³⁴ Porovnaj Jóna (1991a, s. 112), Majtán (1998, s. 172).

2.3. *Grammatica Slavico-Bohemica* od Pavla Doležala z roku 1746

P. Doležal³⁵ vo svojom latinsky písanom diele *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) predstavuje novú gramatickú koncepciu. *Prefáciu* (predhovor) k jeho gramatike napísal M. Bel³⁶. Dlhý podtitul napovedá, že *Grammatica* opisuje ortografiu (náuka o správnom písaní) a komplikovanú flexiu (teda gramatiku v užšom slova zmysle ako ohýbanie – skloňovanie a časovanie) tohto jazyka, postavenú na prirodzených základoch, a prehľadne sa skúma „rozdiel medzi dialektom Čechov a dialektom vzdelanejších Slovákov, inými slovami slovenskej inteligencie“³⁷. Tento jazyk a označuje ako *lingua slavico-bohemica*³⁸, pričom za základný opisovaný idióm sa považuje kralická čeština a odlišné slovenské spisovné tvary³⁹ sa uvádzajú v okrúhlych zátvorkách.

Grammatica sa delí na štyri časti (okrem Praefatio a autorovho predslovu): I. *De Orthographia*, II. *De Etymologia* (obsahuje osem kapitol podľa slovných druhov), III. *De Syntaxi* (obsahuje tri kapitoly venované menám, zámenám a slovesám, ide teda o syntax slovných druhov⁴⁰), IV. *De Prosodia*, obsahuje aj **prídavok** o tvorení slov (*odvodzovaním* (napr. deadjektíva utvorené pomocou *-ota*: *mladota*, *pjsmota*, *raddota*, *učenota*; deminutíva *holaubeček*, *vssiško*, *otrhánek*, *straceňátko*, *husátečko*, *pacholíček*); *skladaním*; *prechyľovaním* (napr. pri feminatívach *pastorka*, *tulakyňa*; nezvyčajný tvar pre ženský rod *Czechowna*)⁴¹; napr. pri predponách *s-*, *z-* (podobne ako pri predložkách *s*, *z*) sa uplatňuje významové kritérium; slovotvorba sa tu sleduje z aspektu: čo sa tvorí od jednotlivých slovných druhov, nesleduje sa otázka: ako⁴²),

³⁵ K životopisu P. Doležala pozri aj Jóna (1978), Porák (1979).

³⁶ Slovenský preklad Belovho Predhovoru k Doležalovej *Grammatice* je uverejnený v časopise Slovenská reč z roku 1984, s. 135 – 148.

³⁷ Ďurovič (2000, s. 25 – 26). Porovnaj Jóna (1978, s. 260).

³⁸ Porovnaj Ďurovič (2000, s. 26, 28 – 29). Chápe sa ako „úsilím oboch národov, viac Čechov a menej Slovákov (...) historicky vypracovaný spoločný spisovný jazyk“; „*Lingua slavico-bohemica* nie je čeština, ktorú by sa snád Slováci mali učiť, ale je to tradičná spoločná spisovná reč, ktorú používajú pre niektoré vyššie funkcie vzdelanci oboch národov a ktorá sa teda niektorými svojimi vlastnosťami líši od toho, ako ľudia v rozličných častiach jednej či druhej krajiny bežne hovoria.“ (ibid., s. 29)

³⁹ Podľa L. Ďuroviča (2000, s. 27) je Doležalova slovenčina „v zásade mestský jazyk či dialekt Skalce s niektorými črtami z východnejších oblastí Slovenska“ (z za psl. **dj* – *meza*, *hazat*; *e* ako reflex za tvrdý aj mäkký *jer* – *mech*, *oves*; absencia diftongov – *vim*, *paty*, *kuň*; iná distribúcia mäkkosti – *deset*, *nesete* s tvrdými *d*, *t*, *n*; absencia rytmického zákona – *davam*, *na triskach*, *nalehani*; bez *dz*, *dž*, *ř* a *í* – *hazat*, *hažu*, *vršek*, *vľča* a ďalšími hláskoslovnými a tvaroslovnými vlastnosťami).

⁴⁰ Porovnaj Habovštiaková (1968, s. 193).

⁴¹ Pozri Habovštiaková (1968, s. 208, 214), tu aj ďalšie príklady, podobne na s. 210, 211. Podľa autorky viaceré príklady prevzal do svojej *Etymológie* A. Bernolák, ktorý sa pokúsil Doležalove slovotvorné postupy transponovať do slovenčiny aj poslovenčením niektorých prípon. Aj u P. Doležala sa uvádzaním kompozit a synonym dokazovala životaschopnosť jazyka.

⁴² Habovštiaková (1968, s. 87, 207).

a **dodatok** *Adagia Slavica-Bohemica* (339 prísloví a *Moudrého Catona Mravná poučování*, preklad J. A. Komenského⁴³).

Názvy slovných druhov majú okrem latinských aj domáce názvy: nomen (*Gméno neb Slowce*), substantivum (*Podstatlivé*), adjectivum (*Spolu-statňj*, resp. *Přidavanec, Přidavanlivý*), pronomen (*Mjsto – Gméno*, resp. *Mjstojmenec, Zámence*), verbum (*Slovo*), participium (*Z stran beraucy*, resp. *Včastonce*), adverbium (*Přjslowce*), praepositio (*Předslowj*, aj *Představka*), conjunctio (*Pogslowj*), interjectio (*Mezyslowj, Mezyházká*)⁴⁴. O domáce názvoslovie sa P. Doležal pokúsil aj pri pádoch⁴⁵: *gmenugjcý, plodný, dáwagjcý, působjcý, wolagjcý, mjstownj, nástrogný*.

P. Doležal zaviedol⁴⁶ v ortografii diakritické označovanie mäkkosti konsonantov *d', t', ň* aj pred vokálmi *e, i, í* (*těch, d'ewčata, něco, tichy, čeledj, oňi*). Uvedené hlásky sú podľa autora problematické pri výslovnosti aj v pravopise. Ťažkosti vidí aj v rozlišovaní *l – l'* (u Čechov) a *r – ř* (u Slovákov, ktorí pri výslovnosti zanedbávajú mäkkosť *ř*, ale zachovávajú ho v písme). Tie by podľa neho eliminovalo práve dôsledné označovanie mäkkosti.⁴⁷ Pre označenie konsonantov používal P. Doležal pojem *spolu-hlásné* a pre vokály *samo-hlásné*. Nerozlišuje sa písmo a hláska (primárna je „littera“). Pripúšťal aj istý odklon od česko-bratského pravopisného úzu⁴⁸ – upozorňoval napr. na to, že slabiky *ay, ey, oy, uy* sú totožné s *ag, eg, og, ug* (písal napr. *zbrog, bog, zpjwag, wyzwáňeg/wyzwáňag*); výhrady mal voči písaniu *au* (ú); naopak, dôsledne dodržiaval v-clausum.

P. Doležal pri odlišovaní slovenských tvarov (uvádzaných v okrúhlej zátvorke) uvádza napr. zakončenie D a L pl. mask. *-om, -och* (*zubom, zuboch*); D sg. *-ňom* a A pl. *-ňe* (*geleňom, geleňe*); I sg. *-ou* (*družbou, wýwodou*); pri zámenách G sg. mask. *wsseckeho* (oproti *wsseho*), G sg. fem. *wssecke* a koncovku *-eg* (*wasseg*), A sg. fem. koncovku *-u* (teda *wassu* oproti *wassi*); v slovesnej paradigme sa uvádza zakončenie 3. os. pl. *učiňá, žadagau* či podoby nepravidelných slovíes ako *drál* (oproti *dřel*), *deru* (oproti

⁴³ *Dionysii Catonis Disticha moralia* je súbor životných rád a morálnych ponaučení používaný pri vyučovaní latinčiny s nie celkom jasným autorstvom (text zachovaný z 3. – 4. stor. n. l.). Práca má 145 básnických sentencií, ktoré sú členené na 5 častí venujúcich sa správaniu k Bohu, človeka k sebe samému, človeka k blíznym, správaniu sa k čeladi, piata kapitola sa venuje smrteľnosti. Pozri Černotová – Kmeť (2010, s. 52).

⁴⁴ Pozri Jóna (1978, s. 264).

⁴⁵ Pozri Habovštiaková (1968, s. 136).

⁴⁶ Postupujeme podľa Ďurovič (2000, s. 28), Jóna (1978).

⁴⁷ Tieto myšlienky podľa E. Jónu (1978, s. 261) neskôr rozviedol a realizoval vo svojej kodifikácii A. Bernolák.

⁴⁸ Porovnaj Habovštiaková (1968, s. 79, 82, 83).

dru), *drany* (oproti *dřeny*), *chcu* (oproti *chcy*). Niektoré formy sa komentujú, napr. spojenie českého vykiania so slovenským préteritom – *giž ste se wy dosti napil*.⁴⁹

Najvýraznejšou zmenou a zároveň inováciou v gramatike je ústup od latinskej donatovskej tradície, a to v novom delení substantív a slovíes. Oproti šiestim deklináciám podľa koncovky (u V. J. Rosu, D. Krmana), v ktorých sa uvádzali aj slová s odlišnými súbormi tvarov (podľa genitívu), čo si vyžadovalo uvádzanie mnohých výnimiek a podpravidiel, pre P. Doležala sa stáva rozhodujúcim gramatický rod (oddelenie maskulín, feminín a neutier) a následne pády nominatív a inštrumentál. Skloňovanie sa určí porovnaním tvaru v nominatíve a genitíve. V rámci identického rodu sa ako rozlišujúci prvok kladie konsonantické zakončenie kmeňa (tvrdé – mäkké), resp. vokál na konci slova. Pre životné a neživotné substantíva sa uvádzajú osobitné vzory. Deklinácia maskulín sa tak zredukovala – pri maskulínach na štyri (s osobitnými deklináciami pre životné a neživotné substantíva), pri feminínach na tri, pri neutrách rovnako na tri, osobitne sa uvádza deklinácia pre pluráliá tantum (*Uhry – Kossice – Záda*) a slová s nepravidelnými tvarmi (duálové *Ruce – Noze, Oči – Ussi*)⁵⁰. Vzory dopĺňajú poznámky a príklady mien, ktoré sa podľa nich skloňujú.

V rámci slovíes je inováciou ich klasifikácia. Kritérium pre tradičnú klasifikáciu podľa koncovky 1. os. sg. prez. (pri ktorej sa vydeľovali štyri slovesné triedy: *-ám, -jm/-ym, -i/-y, -u*) nahrádza zakončenie pred infinitívnu koncovkou *-ti*. Vzniká tak šesť konjugácií: *-aťi (volaťi), -owaťi (milowaťi), -eťi (ležeti), -iťi (učiti), -jťi (prjti), -auiťi (hrnauti)*.

Doležalova práca má význam aj pre češtinu, pretože uvádza staršiu normu, ktorú dobre poznal aj ako korektor českých kníh, v období úpadku českého jazyka a nízkej úrovne českej lingvistiky v čase vrcholiaceho germanizačného tlaku. Jeho práca má vysokú teoretickú úroveň a na systém jazyka sa díva novou optikou, k čomu prispelo jeho lingvistické vzdelanie, ale aj praktická jazyková a pedagogická činnosť.⁵¹ Významnú úlohu má pri poznávaní súdobého českého úzu, P. Doležal upozornil na odchýlky od humanistickej normy (napr. registruje ťažkosti pri používaní slovesných koncoviek 3. os. pl. prez. *-í a -ejí*; upozorňuje na to, že na Morave sa namiesto

⁴⁹ Podľa Ďurovič (2000, s. 26), podobne Jóna (1978, s. 260, 263, 265). Podľa K. Habovštiakovej (1968, s. 60) nie sú Doležalove poukazy na slovenské javy sústavné (nejde o zachytenie osobitostí slovenského jazyka) a sú skôr upozornením, ako sa nemá písať.

⁵⁰ Jednotlivé vzory pozri Jóna (1978, s. 262), Habovštiaková (1968, s. 138). Napriek tejto redukcii sa K. Habovštiaková (1968, s. 138) domnieva, že P. Doležal „v snahe zachytiť čo najúplnejšie bohatú alternáciu korenných spohlások pri skloňovaní mien preťahal jednotlivé typy deklinácií množstvom vzorov, čo je na úkor prehľadnosti“.

⁵¹ Porovnaj Porák (1979). Tu aj ďalšie poznámky. E. Jóna (1978, s. 257) hovorí, že P. Doležal kodifikoval podobu jazyka, ktorý sa na Slovensku používal ako najbližší medzi domácimi jazykmi používanými v Uhorsku (maďarčina, nemčina, čeština) popri latinčine.

koncovky *-i* v 1. os. sg. prez. používa *-u*; poukazuje na zastaralosť podoby 3. os. pret. pomocného slovesa *jest* a *jsou*, napr. *nesl (jest)*, *nesli (jsou)*, čo naznačuje ich uvedenie v zátvorke). Jeho prácu v oblasti triedenia skloňovania substantív (dôsledne zavádza rodový princíp, čím upúšťa od latinského kmeňového delenia) a triedenia slovíes podľa vokálu pred infinitívny *-ti* ocenil aj J. Dobrovský⁵².

P. Doležal kodifikoval podobu spisovného a literárneho jazyka používaného na Slovensku. Zachytáva dobový „do jistě míry slovakizovaný mluvnický a hláskový systém humanistické češtiny, jak jí užívali Slováci v literatuře, v silícím písemném styku a ve veřejném životě“⁵³. Uvádza niektoré slovenské tvaroslovné odlišnosti, ako napr. slovesnú príponu *-m* v 1. os. sg. prez. a do pozadia kladie české archaizmy a nesystémové javy, napr. úženie *é > í* (*dobrého – dobrího*), diftongizáciu *ý > ej* (*dobrý – dobrej*), protetické *v-*.

2.4. Staroslovenčina Jána Kollára a *Čítanka anebo Kniha k Čtánj pro mládež we školách slowenských w městech a w dědinách s pripojenými pravopisnými pravidly z roku 1825*

Idea zblížovania Slovanov na základe kultúrnej a literárnej spolupráce sa odrazila v Kollárovej snahe **slovakizovať spisovnú češtinu**, pretože ju považoval za ponemčenú (vplyvom nemčiny stratila svoju ľubozvučnosť), pričom svoje názory publikoval v rozprave *O literárnég Wzágemnosti mezi kmeny a nářečmi slawskýmí* (1836). Rozprava súčasne reprezentuje jeho **slavizovanú** či slovakizovanú češtinu, ktorej podstata bola urobiť češtinu ľubozvučnejšou zavedením slovenských hlások a tvarov.⁵⁴ Staroslovenčina bola „variant češtiny čiastočne upravenej slovakizmami alebo inými zásahmi do ustálených českých foriem“. Toto poslovenčovanie sa však nestretlo s pochopením, v ktoré J. Kollár dúfal. Snahu vytvoriť takýto československý jazyk odmietol J. Jungmann aj F. Palacký.⁵⁵ Sám J. Kollár si uvedomoval, že má veľa kritikov a svoj jazyk obhajoval tým, že je dôležité „zámerne a úmyselne zachovávať

⁵² Porák (1979). Porovnaj aj Ďurovič (2000, s. 30) – J. Dobrovský prijal Doležalovu štruktúru českej flexie, triedenie substantív podľa rodu, následne zakončenia kmeňa, aj jeho triedenie substantív podľa životnosti, pri gramatike slovíes prevzal šesť tried podľa infinitívneho kmeňa, ale uvádzal aj osobitnú triedu, ktorá obsahovala 122 nepravidelných slovíes.

⁵³ Porák (1979).

⁵⁴ Krajčovič (2004b), Dvončová (1993, s. 297). Kollárova slovakizovaná čeština prekvapila aj J. Holého. Ten sa na margo Kollárovho jazyka vyjadril slovami: „vipleščil sem oči nad jeho českú slovenčinu, Pred tím čirú čistú mírnú češtinu...Písal a věil už aj do slovenských slov až k podiveňu daleko sa pustil“ (Matula, 1987, s. 649). Po vydání *Čítanky* však vidí v Kollárovej českoslovenčine krok k zblíženiu češtiny a slovenčiny používanej v tom čase na Slovensku (Švagrovský, 2010, s. 102).

⁵⁵ Pozri Švagrovský (2010, s. 102).

stred medzi nevzdelanou ľudovou a kultivovanou biblickou rečou, aby ani tu nenastal skok, ale prechod od nízkeho k vysokému“.⁵⁶

Po porážke revolúcie v roku 1849 podobu Kollárovej češtiny (všeobecne „staroslovenská reč spisovná“) povolila viedenská vláda ako úradný a vyučovací jazyk na Slovensku. To však netrvalo dlho.⁵⁷ Podľa Š. Tóbika⁵⁸ je Kollárov (a Šafárikov) jazyk zaujímavý najmä preto, že „predstavuje poslednú podobu češtiny na Slovensku v celkom špecifických podmienkach“. Ide v podstate o spisovnú češtinu, no ovplyvnenú „vývinom a stavom spoločenských, kultúrnych a jazykových pomerov tohto zložitého a protirečivého obdobia slovenského národného obrozenia v celej prvej polovici 19. storočia“.

J. Kollár svoje názory o tom, čo je potrebné urobiť vo vzťahu k stavu a potrebám slovenskej literatúry a kultúry a akým jazykom je potrebné písať vzhľadom na „stav rozbitosti“, spísal v štúdií *Myšlénky o libozvučnosti řeči wůbec, obzvlášť Českoslowanské* z roku 1822.⁵⁹ Už tu sa programovo stavia k českoslovenčine, ktorá mala byť rečou nielen českou, ale aj slovenskou a mala sa prejavovať vlastnosťami oboch rečí. Z povahy ľubozvučnosti vyplýva, že niektoré vlastnosti češtiny sa majú nahradiť vlastnosťami slovenčiny, pričom ľubozvučnosť primárne spočíva v samohláske a jej stupeň sa odvíja od pomeru zvučných (a, o, u) a menej zvučných vokálov (e, i). Slovenčina je ľubozvučnejšia ako „drsnatá“ čeština, pretože zachováva hlásky *a, o, u* na mieste, kde má čeština *e* alebo *i*, napr. *jati – jíti, hračka – hříčka, mlieko – mlíko, lepšie – líp, sľub – sľib, popol – popel, preč – pryč, jahňa – jehně*.⁶⁰ Poukazuje však aj na vplyv nemčiny na český jazyk a práve týmto vplyvom sa v češtine objavilo prílišné „iikanie a eekanie“. Tento vplyv robí češtinu oproti výraznejšej slovenčine nejasnejšou, nezrozumiteľnejšou a „zženštilou“. Preto sa odporúča češtinu viacej „zoslovaniť“ a slovenčinu viacej „zčeštiť“. J. Kollár poukazuje na niekoľko jazykových

⁵⁶ Tatár (1995, s. 8).

⁵⁷ Bližšie k celému procesu pozri Švagrovský (2010, s. 109 – 112). Staroslovenčina sa v úradoch a školách udržala do r. 1859, oficiálne ju viedenské úrady zrušili v r. 1861 (Švagrovský, 2010, s. 114).

⁵⁸ Tóbiš (1966, s. 13).

⁵⁹ Podrobne Tóbiš (1966, s. 28 – 29), tu aj k uvedeným poznámkam. Autor sa venuje jazyku J. Kollára a P. J. Šafárika v jednotlivých fázach ich tvorby. Podobne sa k jazyku vyjadruje aj neskôr vo svojich *Nádorných spievankách I, II* (1834, 1835), do ktorých zaradil kapitolu *Zvláštnosti slowenského nářečia we Zpiewankách*, kde hovorí, že Slováč ťažko vyslovuje české *matce, sukniče*, preto si ho mení na *matky*, v Turci na *sukničě*. Upozorňuje na rozdiel medzi slovenským akuzatívom *mú, dobrú* a inštrumentálom *mou/mojou, dobrou*. Ďalej hovorí o tom, že práve kvôli prítomnosti čísla, rodu a pádu je slovenčina oproti češtine presná a nedvojzmyselná. Uvažuje aj o písaní diftongov a je proti písaniu *ja, je, ju* (lebo v češtine *j* znamená *í*), aj proti *íá, ié, iú* (označovaniu „dlouhoznakem“), lebo „každá litera znamená a všelijakými čárkami a hakybaky obtížena bude, což tisk a písmo znešavaruje a oku nepřijemné činí“. Tieto grafémy by sa nemali používať aspoň v koreni slova (podobu *bielý, míera* považuje len za „krajomluvy“) a podoby ako *tretiého, lepšiemu* navrhuje písať ako *tretěho, lepšému* (Tóbiš, 1966, s. 58).

⁶⁰ Tóbiš (1966, s. 29), tu ďalšie príklady.

javov, ktorých by sa čeština mala zbaviť (napr. časté používanie genitívu oproti slovenskému akuzatívu; využívanie verbálnych substantív, ktoré môže nahradiť substantívum typu *kázani – kážeň*; vytváranie spoluhláskových skupín typu *tklivost – tesklivost*, *pohřbu – pohřebu*, *osm – osem*, *vrh – vrhnul*; navrhuje dávať prednosť kratším tvarom oproti dlhým typu *vražedník – vrah*, *tlumočník – tlumač*, *vyznamenání – význam*, *snažení – snaha*)⁶¹.

Znaky staroslovenčiny J. Kollár uplatnil prvýkrát v diele *Čítanka anebo Kniha k Čítánj pro mládež we školách slowenských w městech a w dědinách* (1825), v jej závere sa nachádzajú *Neghlawnějšj prawidla česko-slowenské Prawopjsebnosti*. Ide o zhrnuté návrhy predstavené v štúdiu z roku 1822, no s tým, že tu sú už sformulované ako hotové pravidlá. *Čítanka* je napísaná silne slovakizovanou češtinou, mala byť vzorom pre vznik československého jazyka, mala encyklopedický charakter (mala slúžiť ako celková sústava poznatkov z najrôznejších oblastí života človeka ako príroda, vlast, cirkev, v skratke fungovanie sveta vôbec), slúžila na akési tréňovanie čítania a mala sa stať „praktickou príručkou pre detského čitateľa a ľudové vrstvy“.⁶² Šesťnásť pripojených pravidiel obsahuje stručné poučky⁶³. Hneď v úvode sa hovorí, že pravopis a gramatika sú nerozlučne prepojené a „kdo gedno neumj, nemožné gest aby druhé uměl“. Neobjasňuje sa teda rozdiel medzi ortografiou a hláskoslovím či gramatikou.

Pravidlá sa týkali napr.⁶⁴:

- zachovania celosti a pôvodnosti cudzích mien a slov (*Azia – nie Azye*, *Europa – nie Ewropa*, *medicina – nie medycyna*);
- zapisovania slovanských slov podľa výslovnosti „gak ge ústa dobrého Slowana wyslowugj, krátka krátce, dlúha dlúze, měká měkce, ani méně ani wjce liter, nežli we wyslowenj slyšj“, je teda potrebné zachovávať rozdiel medzi hláskami na úrovni kvantity a mäkkosti; výslovnosť hrá úlohu aj vo vzťahu k spoluhláskovým skupinám, pričom s ohľadom na ľubozvučnosť sa nemá zapisovať to, čo nie je počuť („zbytečné litery (...) i we psánj wynecheg“) – žiada sa písať *cnost* (nie *ctnost*), *skwosný* (nie *stkwošný*), *měský*, *radosný*;
- v pravopise slov sa žiadalo riadiť podľa toho, „od kterého půwodnjho kořene slowo pocházj“ (najmä s ohľadom na znelostnú asimiláciu), napr. *prosba* „pocházj od prositi“, nepíše sa *prozba*, *překážka* (od *kaziti*, *překážeti*), nie *překáška*;

⁶¹ Bližšie Tóbič (1996, s. 29 – 30), tu aj ďalšie Kollárove návrhy.

⁶² Porovnaj Švagrovský (2010, s. 102), Tatár (1999, s. 34; cit. 1995, s. 8).

⁶³ Podľa J. Tatára (1999, s. 34) „Tento počín možno klasifikovať ako kodifikáciu slovakizačného postupu.“ Znenie pravidiel z Kollárovej *Čítanky* publikoval Š. Tóbič (1966, s. 151 – 152).

⁶⁴ K celému zneniu a ďalším príkladom pozri Tóbič (1966, s. 151 – 152). Porovnaj aj Tatár (1999), Tóbič (1966, s. 31).

- zapisovania joty a ypsilonu: 1. podľa etymologických a gramatických pravidiel, napr. *mygi/umývám, migjm/minu/mizjm, drahý/drazj* (bez ohľadu na c, z, s); 2. po k, h, ch sa píše vždy ypsilon, po č, ž, š, j (graficky g), ď, ť, ň vždy jota; 3. k zníženiu počtu „přemnohých i (j), y (ý)“ má pomôcť aj písanie slov ako už namiesto *giž, surowý* namiesto *syrowý, cuzý* namiesto *cizj, rútimi* namiesto *řiti*;
- vyhýbania sa „nepřjgemnému sběhu súzvuček“ buď vložením samohlásky (*smrek* nie *smrk, mister* nie *mistr, kroz* nie *skrze*), alebo výpožičkou „lahodnějšjho a ljbějšjho slova od giných bratrů a nářečj slowanských, krom toho gednu matku magjcých“ – tak sa odporúča poľské *kark* namiesto *krk*, srbské *lahati* namiesto *lháti*, ale aj niektoré slovenské slová, ktoré sú lepšie ako české, napr. *kozub* namiesto *krb, ligotati* namiesto *třpytětj*;
- rozlišovania rodu a čísla podľa slovenskej praxe, teda *domáci, domácá, domáce* (v češtine len *domáci*); *vejco, plece* v sg. a *vejca, pleca* v pl. (v češtine len *vejce, plece*);
- zapisovania l-ového participia s vkladnou hláskou („wloženjm ‚nul‘ aneb zwučky e“) namiesto pobočnej slabiky (znenie *nesl, wezl, padl* sa považuje za „huhnowé“), napr. *trhnul/trhel*, nie *trhl, wrhnul/wrhel*, nie *wrhl, nesel*/dokonca „raděgi“ *nesol*, nie *nesl*;
- vokalizovania predložiek k, w, s, z, od, před, bez, pod, roz, nad v prípade, ak nasleduje spoluhlásková skupina, napr. *ku stromu, we wsi, beze strachu*; rovnaké pravidlo platí pri predponách typu *veštěpiti, veplyv*;
- „nezpěwné a temné“ -*dlný* sa žiada nahradiť príponou -*livý*, napr. *sprawedliwý* namiesto *sprawedlný*, alebo -*lý, -ný* – *neobsáhlý, newyslowný* (namiesto *newyslowitedlný*);
- žiada sa vyhýbať cudzím slovám z nemčiny, maďarčiny a latinčiny (označujú sa ako „neslowanské potvory“), napr. *heytmán – setnjik, kunšt – uměnj*.

Zatiaľ čo rozprava *Myšlénky o libozwučnosti...* predstavuje prvú fázu⁶⁵ Kollárovo náhľadu na jazyk, *Čítanka* spadá do obdobia výrazne odlišného najmä tým, že sa okrem silnejšej slovakizácie slovníka a frazeológie spisovnej češtiny objavuje u J. Kollára aj slovakizovanie gramatickej stavby, hláskoslovnia a tvaroslovnia. Jazykové zvláštnosti súvisia s povahou knihy, ktorá je vlastne „učebnicou základov vedomostí žiakov ľudovej školy“, ktorá podáva „didaktické poučenia o človeku, náboženstve,

⁶⁵ Š. Tóbiš (1966, s. 68 – 78) vydeľuje tri obdobia, v rámci ktorých možno sledovať Kollárovo (a Šafárikovo) jazykovú teóriu v rámci jazykovej praxe. *Prvé obdobie* predstavuje tvorba z rokov 1817 (u Šafárika 1814) – 1824, *druhé obdobie* tvorba z rokov 1825 – 1838 (u Šafárika 1825 – 1828), *treťie obdobie* tvorba z rokov 1839 – 1846 (u Šafárika 1828 – 1846 s ustupujúcou tendenciou slovakizácie po r. 1830 a návratu k češtine). K charakteristike jazyka u J. Kollára a P. J. Šafárika podľa jednotlivých období, diel, vrstiev a jazykových štýlov a k jazykovo-gramatickej charakteristike pozri podrobne Tóbiš (1966, s. 80 – 132).

prírode a vlastne celom svete v zhustenej podobe⁶⁶. Slovná zásoba je česká, ale obsahuje málo archaizmov, napr. *veždy*, *onehdy*, *průba* aj slovenské *próba*, *říkaje*. Väčšie zastúpenie má slovenská ľudová reč vzhľadom na to, že v knihe sa pomenúvajú domáce pojmy, osoby, predmety a kniha je chápaná ako poučná kniha pre pospolitý ľud, pričom slovakizácia sa objavuje aj v hláskosloví – v *dědinách*, *následující* pravidla, *Biblie* (v pl.), s *bradou*, *gambou*, na *karku*, *dlúho*, *bábiku* (čes. lútku), *zpravím*, *múdry*, *súmrak*, *obloka* (okna), *třímám*, z věže *dach*, *zanesel*, *následující* zprávu, *ťava* aneb velblúd, *bočan* (čáp). Lexika sa obohacovala aj neologizmami a lexikou z iných jazykov – napr. *okúsim*, *dotýkání se*, bez *okusu* (šmaku), *hledidlo* (dalekovid, peršpektív), *zeradlo* (zrcadlo), při *peřežnici* (kasse), *poručidla* (testamenty), doktor *bohomyly* (teologie); rusizmy ako *lékařství*, *predsedatel*; germanizmy ako *zaft* (šťáva), *cverglóvé* (pidimužáci), *formani* (vozníci), *šikuje* (dopravuje).

2.5. *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí Andreja Radlinského z roku 1850*

V roku 1850 vydáva A. Radlinský s ohľadom na vyjadrenie J. Kollára a v snahe o obrat v používaní spisovného jazyka v prospech tzv. staroslovenčiny (češtiny adaptovanej slovakizmami⁶⁷) svoju príručku *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí* (1850).⁶⁸ Hoci bol presvedčený o potrebe zjednotenia bernolákovcov a štúrovcov a podporoval Hattalovu pravopisnú reformu štúrovej spisovnej slovenčiny, nakrátko sa priklonil k staroslovenčine a svoju príručku napísal práve z poverenia J. Kollára.

V prvej časti o písmenách sa v príručke uvádza 38 písmen, z ktorých sa skladá „reč slovenská“. Radí medzi ne aj ě, ů, ř, v hláskovom systéme vydeľuje jedinú dvojhlásku *ou*.⁶⁹ A. Radlinský vidí rozdiel v slovenskom pravopise oproti pravopisu Čechov a Moravanov v odlišnej podobe⁷⁰:

- zámena *čo*, *nič* oproti *co*, *nic*; predpony *naj-* oproti *nej-* (*najwice*, *najpěknější*);
- príponách substantív *-stwo/-ctwo* oproti *-stwí/-ctwí* (napr. *weličenstwo*, *rozkolníctwo*, *obecenstwo*, *samopanstwo*), adjektív *-ný* oproti *-ní* (*cirkewný* – *cirkewní*);

⁶⁶ Tóbiš (1966, s. 106). K nasledujúcej charakteristike a ďalším príkladom pozri s. 106 – 107. Podľa autora je Kollárovo slovakizovanie umelé, neorganizované vzhľadom na to, že do spisovného jazyka vedome vnášal jednotlivé prvky nielen podľa slovenskej ľudovej reči, ale aj podľa ruštiny, poľštiny, resp. juhoslovančiny.

⁶⁷ Podľa Š. Švagrovského (2010, s. 112) „je to vlastne čeština s miernymi ústupkami slovenčine“. Proti tomuto Radlinského obratu sa postavil aj M. Hattala, lebo priklon k staroslovenčine považoval už za prekonaný (ibid.).

⁶⁸ Pozri Žigo (2003, s. 13 – 14), Kačala – Krajčovič (2006, s. 95), Švagrovský (2010, s. 112).

⁶⁹ Porovnaj Radlinský (1850, s. 1).

⁷⁰ Porovnaj Žigo (2003, s. 14), Krajčovič – Žigo (1999, s. 50; 2006, s. 185 – 186), Pauliny (1983, s. 193 – 194).

- v rade tvarotvorných prípon pri substantívach v G pl. mask. čes. -ův (české *pánův*), D pl. mask. čes. -ům (typ *Slowákům*); v I sg. fem. -ou (*sestrou*); v zakončení mäkkým konsonantom v type *košť, oheň* oproti českému *kost, ohen*; pri slovesách v 1. os. sg. prez. -u popri -m (teda *kupuju* oproti českému *kupuji*) a v 3. os. pl. -ú (*majú* oproti *mají*, hoci táto tendencia nie je dôsledná), v podobe zakončenia infinitívu na -ť oproti českému -ti/-t (typ *udělití, podříditi, konat*);
- v podobe I-ového participia s vkladným -e- typu *nésel, védel* (české *nesl, vedl*), pričom tú istú vkladnú hlásku nachádza aj v N sg. mask. typu *brater, mister* (české *bratr, mistr*);
- rozdiel je v opozícii českého diftongu -ou- a slovenského -ú- v slovách typu *prúd, úrad, súd, súdce, swú, nezadlúho*.

„Staroslovenčina opísaná v Radlinského *Prawopise slowenskom* nebola v spoločenskom a kultúrnom kontexte prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. stor. jazykom s pevnou tradíciou a nevyhovovala ani spoločenským potrebám.“⁷¹

⁷¹ Žigo (2003, s. 14), podobne Krajčovič – Žigo (2006, s. 186), Pauliny (1983, s. 195).

3. Pokusy o normalizáciu slovenčiny v predpisovnom období

Samotným kodifikačným počinom súvisiacim so spisovnou slovenčinou predchádzali pokusy o normalizáciu jazyka. Pod týmto pojmom sa rozumie vedomé úsilie o zavedenie jednoty grafickej, ortografickej, hláskovej, gramatickej a lexikálnej podoby písanej, resp. tlačenej kultúrnej predpisovnej slovenčiny (alebo jej variantov).¹

Toto úsilie motivovali predovšetkým požiadavky tlačiarenských stredísk, hoci v pozadí tohto úsilia stáli aj spoločenské a ideové faktory, požiadavky svetskej alebo cirkevnej vrchnosti, požiadavka barokovej ozdobnosti, snaha vyrovnať sa iným jazykom, svoju úlohu hrala napr. aj príprava rukopisu do tlače.² Normalizačné snahy sa týkajú už tlačených textov zo 17. storočia (napr. *Ostrihomský rituál* z roku 1625). Od polovice 18. storočia vznikajú *normalizačné strediská* (kamalduli v Červenom kláštore³, kalvíni na východnom Slovensku) a pokusy o normalizáciu možno spojiť s procesom formovania národnej jednoty. K pokusom o normalizáciu jazyka treba pridať aj *individuálne snahy* literárne činných osobností (H. Gavlovič, J. I. Bajza). Tieto snahy nemožno považovať za kodifikáciu, pretože normu spravidla nahrádza stručný návod alebo komentár, neopisujú sa systematicky vo forme pravidiel zverejnených v kodifikačných príručkách a nie sú oficiálne uznané za celospoločensky reprezentatívne.

3.1. Ostrihomský rituál

Ostrihomský rituál patrí medzi pastoračné texty, pri ktorých od ich prvého vydania v roku 1625 možno v porovnaní s vydaniami z 18. storočia badať stopy grafickej a pravopisnej normalizácie. Nové vydania z roku 1745 a 1772 sa normalizovali pravidelným používaním tradičných grafém, ako sú známe z českobratrského pravopisu. Také sú prvky ako *w*, *g*, *ss*, *j* vo funkcii *v*, *j*, *š*, *i* (*werjm*, *nenj*, *twogeg*, *milugessli*); vo vokalickej systéme sa diftongy nahrádzali dlhými hláskami – *i* za *ie*, *ú* za *uo*, *á* za *ia* (*wjru* oproti *wieru* v prvom vydaní, *po druhé* oproti *po druhie*, *Buh* oproti

¹ Krajčovič – Žigo (1999, s. 18 – 19).

² Krajčovič – Žigo (ibid).

³ V rokoch 2008 – 2012 boli na Katedre histórie a biblických vied TF KU v Spišskej Kapitule realizované dva výskumné projekty: Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie a Digitalizácia Kamaldulského prekladu Biblie. Na tomto výskume sa podieľali viacerí odborníci z oblasti histórie, slovenského jazyka a literatúry, kodikológie, paleografie a biblických vied zo Slovenska až Poľska. Digitálna prezentácia Kamaldulského prekladu umožňuje študovať originálny text Kamaldulskej Biblie, ako sa zachoval v jedinom rukopisnom exemplári. <http://kb.kapitula.sk/>

Buoch); v tradičných pozíciách sa používa aj graféma *y* (*abys, pychy, syli*), dôsledne sa označuje kvantita, v G pl. sa systematicky používa prípona *-uw* (*hrichuw*).⁴ V slovníku sa nachádzajú tradičné bohemizmy, napr. *gméno, kdo, ustanowenj*. Tieto znaky možno považovať za prvky kultúrnej západoslovenčiny z katolíckeho cirkevného prostredia. V texte prvého vydania sa nachádzajú aj stredoslovenské prvky – napr. prítomnosť diftongov (*po tretie, vvieru*), zachytenie mäkkosti konsonantov (*povedeľ*), ale aj prvky latinčiny, maďarčiny a češtiny (napr. zdvojené konsonanty typu *poctivitéi, slubillisy*).

3.2. Kamaldulská slovenčina

Jedno z významných literárno-prekladateľských a jazykovedných centier sa vytvorilo aj v Červenom kláštore. Kamaldulskí mníši, ktorí prevzali kláštor v roku 1711, napísali veľa prekladov náboženskej literatúry a pôvodných prác. Jazyk dochovaných prác sa označuje ako **kamaldulská slovenčina** a predstavuje bohemizovaný variant kultúrnej západoslovenčiny. Súvisí so vznikom tzv. *Kamalduskej Biblie* považovanej za prvý známy preklad celej Biblie do slovenčiny⁵ (celý názov *Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka I, Která w sebe obsahuje Starého Testamenta Zákon, a Zákona Historiu: Pět knih Moyžssowýcg, Knihi Yózue, Yudikum, Ruth, Kralowské, Paralipomenon, Ezdrassowe, Tobíassowe, Yudith, Ester, Yob, Žalmi Dawidowé, Knihi Prislow, Ekklesyastej, Pjsně, Ssalomúnowé, Knihi Mudrosti, a Syrách; Částka II, Která v sebe obsahuje Proroků, Knihi Machaběgské a celý Testament nowý. Ze znakama Pisem Swatých historitských, a k historii prínaležitých.*; dnes Archív arcibiskupského úradu v Trnave), ktorý sa zachoval v rukopise, odpise vykonanom od 6. mája 1756 do jari 1760 (niekde aj 1759)⁶. K jedinečným dielam slovenského písomníctva 18. storočia v súvislosti s uvedeným prekladom Biblie patrí aj *Slovník latinsko-slovenský so stručnou gramatikou* (1763) a preklad náboženských piesní francúzskeho benediktína Ľudovíta Bloisia (abbé Louis de Blois) zo 16. storočia do slovenčiny, tzv. *Blosiove nábožné spevy* (*Ray wernég dussi* obsahuje okolo 720 strán).

⁴ Porovnaj Krajčovič – Žigo (2006, s. 120).

⁵ Podľa V. Judáka (2009, s. 21 – 22) jedným z dôvodov vedúcich k prekladovej tvorbe je skutočnosť, že „v polovici 18. storočia vznikla v rámci nemecko-rakúskeho národa túžba po separácii podľa národného statusu. Pustovníci z Uhorska chceli vytvoriť svoj vlastný národ“. Keď sa v roku 1750 národnostná otázka znova vyostrila (generálna kapitula rozhodla, že pustovníci so sľubmi voči Viedni nemali byť poslaní do Uhorska a, naopak, tí, ktorí mali sľuby voči Nitre, nemali byť poslaní do Rakúska; snem v roku 1751 mal navyše rozhodnúť, či pustovníci patrili k národu nemeckému alebo uhorskému), malo používanie Biblie napísanej v národnom jazyku veľký význam.

⁶ Porovnaj aj Krajčovič – Žigo (1999, s. 36), Krasnovská (1997, 2003), Skladaná (1971, 1997).

Za spoluautora prvého prekladu *Písma svätého* do západoslovenského jazyka z roku 1750, s presnou gramatikou a pravopisnou normou, je považovaný Romuald Hadbavný, archivár, správca a duchovný správca konventu a hospodársky správca (gravdián) z Červeného Kláštora⁷. Text prekladu, podobne ako v latinsko-slovenskom slovníku, je napísaný gotickou kurzívou, tzv. kurentkou, ktorá je „mierne upravená v duchu domácej písárskej tradície doplnenej o fonetický zápis“⁸ (nemecké písmo sa používalo popri latinke). Latinské poznámky na okraji a odkazy na pôvodný grécky, aramejský a hebrejský text ukazujú, že preklad Biblie bol určený širokej verejnosti sprostredkované prostredníctvom liturgie. To znamená, že Biblia bola primárne určená na čítanie a vysvetľovanie Božieho slova kňazmi v liturgii. Okrem hebrejských a gréckych originálov sa pri preklade prihliadalo aj na české a poľské preklady. Preklad charakterizuje úsilie „používať formy a výrazy bežnej slovenskej hovorenej reči s výraznými západoslovenskými prvkami i niektorými zaužívanými knižnými jazykovými prvkami českého pôvodu. Je to jazyk vypestovaný a ustálený v prostredí vzdelancov západoslovenského kultúrneho okruhu.“⁹ Prvý zväzok obsahuje 463 listov a druhý 390 listov.¹⁰ Dôsledná príprava na preklade sa prejavila aj v zostavení latinsko-slovenského slovníka ako prekladateľskej pomôcky¹¹.

Text Kamaldulskej Biblie vykazuje znaky **česko-bratského pravopisu**, ktorý umožnil pisárovi reflektovať na fonetický charakter slovenčiny, čo sa formálne prejavuje v používaní diakritiky (dlžňov a mäkčeňov s podobou malého nadpísaného písmena c nad písmenami *d, g, n*, mäkčeňa nad *c*, *s* a *z* a krúžku nad *u* – napr. *dobré, swého, zelenú, spúsobu; učičeno, žeby, oddelit, dñem, večer, powedel;* slovo *P. Bűh*). Namiesto *š* sa používala digraféma *ss* (*duisse, sstwtý, wetssý, menssý*), namiesto *j* graféma *g* (*bywagú, gest, magjcé, gjch, gedno, wydawagjce*), namiesto *v* graféma *w* (*swetlo, wečer, tmawósti, wodí, stworil*). Interpunkčný aparát v Biblii tvorí bodka, dvojbodka, bodkočiarka, čiarka, otáznik, spojovník, pomlčka a zátvorka.¹²

Kamaldulský latinsko-slovenský slovník (*Syllabus dictionarii latino-slavonicus*, 1763) má 948 rukopisných strán. Dnes je uložený v Univerzitnej knižnici v Budapešti. Je známy aj pod názvom *Hadbavného slovník* či *Slovník Lechický*. Rukopis slovníka objavil H. Sztripský na fare v Cíferi. Na diele pracovali viacerí pisári. Menšiu časť slovníka (5

⁷ Pozri aj Prikryl (1995).

⁸ Olexák (2012a, s. 4).

⁹ Krasnovská (1997).

¹⁰ Olexák (2012a, s. 5).

¹¹ Pravdepodobne bol najskôr preložený Nový Zákon a následne Starý Zákon. Pri každodennom prepisovaní tempo prepisu (ak ho rámcujú dátumy uvedené v Kamaldulskej Biblii) umožňovalo prepísať 1,19 strany Nového Zákona. Na prvý pohľad pomalý prepis zrejme spôsobilo jazykovedné a prekladateľské snaženie, lebo preklad pravdepodobne vznikol paralelne s prepisom. (Olexák, 2009)

¹² Pozri aj Olexák (2012b, s. 5, 9), Krajčovič – Žigo (2006, s. 120 – 121), Krasnovská (1997).

strán) tvorí v podstate prvá normatívna príručka kultúrnej západoslovenčiny. Krátky ortografický a gramatický náčrt tvorí úvod slovníka (*...cum brevi quoque methodo parvulorum rite videlicet scribendi formandi et pronunciandi nonnullas voces in Ortographo Slavonico Idiomatico quod exemplis deducitur*¹³) a predstavuje stručný „návod“ na správne písanie, tvorenie a vyslovovanie niektorých slov v slovenskom jazyku, v ktorom sa píše o úsilí diferencovať slovenčinu od češtiny. Autor (pripisuje sa R. Hadbavnému) ju považuje vo vzťahu k češtine za „susedný jazyk“. V slovníku sa však nachádzajú aj bohemizmy (*lidé, kameny*). Text sa vyznačuje úsilím používať formy a výrazy bežnej slovenskej hovorenej reči, s výraznými západoslovenskými prvkami aj niektorými zaužívanými knižnými jazykovými prvkami českého pôvodu, no objavujú sa tu aj sporadické východoslovakizmy¹⁴. Ide v zásade o česko-slovenský pravopis. Porovnaním s Bernolákovým Slowárom sa dokázalo, že patril medzi inšpiratívne pramene pri jeho zostavovaní. Ide o veľký latinsko-slovenský prekladový slovník, ktorý bol napísaný pre potreby kláštora, pri ktorom bola aj nemocnica s lekárnou a teologické učilište. Bol súčasťou prípravy mníchov a slúžil ako hlavná pomôcka pri preklade Biblie ako norma, ktorej sa jednotliví mníši mali pridržať. Množstvo pravidiel o písaní a vyslovovaní formulovaných v doslove bolo pri následnom preklade Biblie aj dodržiavaných¹⁵.

V slovníku možno identifikovať tri pramene, z ktorých sa čerpalo: Páriz-Pípaiho latinsko-maďarský slovník; Wussinov latinsko-český slovník; latinsko-poľsko-nemecký slovník Gregora Cnapia, z ktorého bola čerpaná najmä odborná terminológia. Pramene sú naznačené na titulnej strane diela. Vlastnou prácou je spracovanie slovenských ekvivalentov. Nachádzajú sa tu však aj slová, ktoré nemajú predlohu ani v jednom prameni. Cudzojazyčné pomôcky spôsobili, že do prekladu sa vnášali inojazyčné lexikálne, morfológické a syntaktické prvky¹⁶.

Na každej strane sú slová usporiadané do dvoch stĺpcov. Všetky heslá sa v slovníku píšú s veľkým začiatočným písmenom, heslo sa považuje za ucelenú vetu – definíciu, gramatická charakteristika je obsiahla. V niektorých heslách sa uvádzajú aj rozličné významy slov, ale nevydeľujú sa číslami. Odvodené slová sa uvádzajú za sebou, napr. k adjektívu *belullus*, a, m. *pěkný, krásny* je priradené adverbium *belulle pěkne, krásně*. Pri stavbe hesla sa uvádza jeden alebo viac ekvivalentov, ktoré sa oddeľujú čiarkami alebo výrazmi *item, et*. Pomerne podrobne je spracovaná synonymia a frazeológia

¹³ Pozri aj Rajčanová (1997).

¹⁴ Porovnaj aj Skladaná (1986).

¹⁵ J. Ďurica (2006, s. 11) nepovažuje doslov k slovníku za normatívnu gramatiku, ani za úplnú gramatickú príručku, ale chápe ho ako významný pokus aspoň o čiastočnú kodifikáciu. Význam doslovu podčiarkuje aj skutočnosť, že v ňom uvedené pravidlá sa dodržiavali v celom texte prekladanej Biblie.

¹⁶ Porovnaj Skladaná (1986).

(napr. *aper: diwoky wepr, kanec, swiža; hunc exossem reddam – y kósti wssecky mu polámem*). Kvôli ozrejmieniu výkladu sa často používajú prirovnania, napr. *rutilus – čerweny gako oheň*, alebo má výklad encyklopedický charakter – napr. *tragoedia – fabula aneb ustanowená hra prednych osob o wěcách, kterych welmy skwostny a nádherny počátek, ale konec smutny a hrozny*). Stavba hesla je nasledovná (na príklade slovesa):

Sacro, as avi – are: Poswjcám, Bohu poswjcám – oddávám, swetjm. Item.

Prekljám, zakljám, Poswecugem. Syn. Consecro, dico, dedico. Templum sacrare Deo: Bohu kostel poswetiti.

Vzhľadom na to, že sa rukopis nezhoduje so zachovanými rukopismi z Červeného Kláštora, predpokladá sa, že autormi mohli byť aj kamaldulskí mníši z kláštora na Zobore v Nitre (texty jazykovo spadajú do nitrianskeho a dolnotrenčianskeho nárečia¹⁷). V slovníku sa objavuje tendencia diferencovať slovenské a české prvky. Dosahuje sa to napr. hláskoslovným prispôbením slovenskému jazyku a rozšírením o slovenské ekvivalenty. Napriek tomu je jazyk bohemizovaný – napr. *lagna – flaska, flassa, lahwička; organa – wárhani, organi*.

Vzťah češtiny a slovenčiny bol v dobe vzniku prekladu pomerne blízky. Od 16. storočia preniká čeština na Slovensko masívnejšie, čo je spôsobené príchodom českých protestantov po prehranej bitke na Bielej hore, ale aj zintenzívnením vzdelaneckých kontaktov. Zmena postoja slovenských evanjelických vzdelancov voči češtine je badateľná od protireformácie. Podľa J. Ďuricu¹⁸ české ekvivalenty nahradili diferencované prvky jednotlivých nárečí, ktoré mohli viesť k nezrozumiteľnosti, a zjednotili ich. Úroveň domáceho jazyka narastala aj pričinením niektorých vzdelancov, akým bol napr. P. Doležal, ale aj kontaktom s inými jazykmi.

Na kultúrnu západnú slovenčinu (a na spomenuté nárečové areály) odkazujú jazykové znaky ako napr. zachovanie spoluhláskovej skupiny *šť* (*šťastie, odpúšťať*), prítomnosť slabičného *l* (*dlhý, slnko*), zdvojené konsonanty (*koženný, klasse*), zmena *í* na *ie* (*mjsto, ustanowenj*), á za *ia* (*na počátku, robá*), *u* za *ou* v I sg. fem. (*nad nocu, zemu, pred tváru*), prípona *-em* v I sg. za *-om* (*nebem, morem*), tvar *l*-ového participia s vkladným *e* (typ *jedel, uposlechel*)¹⁹, preklad zachováva aj skupinu *lot-* (*loket*)²⁰. Avšak spomínané znaky jednoznačne dokazujú len skutočnosť, že jazyk, ktorý sa

¹⁷ Porovnaj aj Doruľa (1997) a Ďurica (2006).

¹⁸ „Spisovný jazyk pestovaný generáciami českých a slovenských vzdelancov je v podstate hodnota vysoko prevyšujúca jazyk ľudu, ktorý je nekultivovaný, rozbitý do mnohých podôb, živelne sa vyvíjajúci.“ (Ďurica, 2006, s. 8)

¹⁹ Jankovič (1946 – 1947, s. 22 – 33).

²⁰ Krajčovič (1979, s. 127).

v textoch používa, je tzv. kultúrnou západnou slovenčinou. Kultivácia slovenčiny znamenala tvorbu mnohých pomenovaní a termínov z domácich jazykových základov, ale aj výpožičiek z iných jazykov, najmä latinčiny, nemčiny a češtiny. Na úsilie priblížiť jazyk živému hovorovému jazyku poukazuje aj J. Doruľa²¹. Uvádza napr. nahrádzanie latinských participiálnych a gerundiálnych konštrukcií väzbami zodpovedajúcimi slovenčine, najmä vedľajšími vetami; uprednostňovanie zvrtného pasíva pred trpným z latinskej predlohy; vyhýbanie sa pasívnym tvarom a ich nahrádzanie aktívnymi konštrukciami s určitým slovesným tvarom; používanie inštrumentálu s *predložkou s* vo viacerých významoch a funkciách. Západoslovenský základ vidí najmä v hláskosloví a gramatike: zakončenie na *-o* pri substantívach neutier (*srco, srdco*); príponu *-i* v L sg. substantív s kmeňovým zakončením na *s*, z (*na vozi*); vkladné *-e-* v základnom tvare I-ového participia (*mosel, mohel*), príponu *-á* v slovesných tvaroch 3. os. pl. prézenta (*mosá, nawrácá sa, slúžá*); používanie prípony *-m* v 1. os. sg. prézenta (*budem, zostanem*) a ďalšie. Upozorňuje sa aj na využívanie lexiky z bežnej hovorovej reči, ako napr. *chotár, vrecko, palica, osúch, cap, dojka, čipka, chýr*.

Text prekladu Biblie a slovníka (aj následné redakcie) sa dôsledne pridržovali pravidiel o písaní a vyslovovaní použitého jazyka (lingua Slavonica; názov druhej časti slovníka obsahujúcej krátke gramatické odkazy je *Praefatiuncula ad slavonicum tyrunculum*). Napriek tomu v návode nie sú sformulované všetky zásady do osobitného pravidla, hoci sa pravidelne dodržiavali. Pokus o zavedenie pravidelnosti sa opieral o tradíciu, ktorá sa ustálila pri používaní slovenského jazyka v priebehu prirodzeného jazykovo-historického vývinu. Pravidlá sa týkajú napr. používania prepozícií *z*, *s*, *ze* (z latinského *e*, *ex*, *cum*) a predložiek *k*, *na*, resp. *v* (z latinského *in*). O ich dôslednom uplatňovaní svedčia napr. spojenia *z zemu*, *z Sema*, *wywedess z zarmútkúw*, *prebuďeny z sna*, *w wsseckych wecách* (naproti *zewsseckych požitkúw*), *k kterég kdiž byl prissel, prissel k mñe*, *pristúp k mñe*. „O vymáhaní rešpektovania tohto pravidla svedčia početné redakčné zásahy v čístopise KB, v ktorých sa vygumúvalo e najčastejšie z predložky *ze*, vokalizovanej podľa jazykového citu slovenského pisateľa, no proti umelému pravidlu.“²² Ďalšie normy sa týkajú písania digrafém *ie*, *ia*, pri ktorých sa s ohľadom na jazyk susedov (Poliakov) uvádza, že písmeno *i* má v nich len grafickú funkciu; oproti česko-bratskému pravopisu sa odmieta písanie *au*, namiesto neho sa má písať aj vyslovovať *ú*; predpona superlatívu sa má zapisovať *nag-* (nie *neg-*); oproti českým výrazom *necht*, *ať* sa odporúča používať častica *nech*. Osobitým pravidlom sa upravuje aj používanie reflexív *sa* a *se*, pričom každá podoba má presne vymedzené

²¹ Pozri Doruľa (2002).

²² Ďurica (2006).

funkcie s ohľadom na text latinskej Vulgáty (pri pasívnom tvare slovesa v pôvodnom texte sa používa pri preklade podoba *sa*, v prípade aktívnej konštrukcie sa sloveso prekladá so zvratným zámenom *se*).²³

Prekladatelia vychádzali z ustálených pravidiel písaného textu a výslovnosti tej doby. Označovala sa mäkkosť konsonantov *d'*, *t'*, *n'*, *l'*, ale aj pernic, pričom mäkkosť v slabikách *de*, *te*, *ne*, *le* signalizuje osobitý znak (*Pane netrěsci mřa. Pane bože mřg, w teba sem dřfal.*²⁴, *řem, povedřel, řelem*). Nejednotné je označenie pre hlásku *š* a *č*. Zatiaľ čo pri *š* sa používa digraféma *ss*, pri *č* sa objavuje mäkčeň a jednotné je zapisovanie *i*, resp. *y* (*Y prikryla woda tych, ktery gych suřowali.*²⁵, *y prikřila, Yeřyřs, řigjycym*). Graféma *ú* označuje jednak diftong *ou*, jednak hlásku *ú*, v sa systematicky nahrádza grafémou *w* a *í* grafémou *j* (podobne je to v českobratiskom pravopise, napr. *Duch Bořj, řwjřili, mřsto, gjdľu, pořehnřnj*). Domáci úzus badať najmä v koncovkách (napr. -úw: *hřyřsnjkuw, neprřteluw, dřow*), ale aj v jednotlivých slovách (napr. *dokonag, srdcom*), prípadne jednotlivých slovných spojeniach (napr. *odřmřa, wendřte do dworuw*). Napriek tomu sa v texte systematicky objavujú české slová, napr. *gakořto, pokowad, kdiř, prez*²⁶, *gych, pořehnřnj, nebo, odtud*. Špecifikom kamaldulského pravopisu je aj zapisovanie palatalizácie. Mäkkosť českej prehlásky *ě* sa tu presúva na predchádzajúci konsonant. V ortografii ju nahrádza apostrof, napr. *čľow'eka, m'eli, w'etssy*.²⁷ Text je doplnený rozsiahlym poznámkovým aparátom určeným pravdepodobne primárne kňazom, ktorí mali Bibliu šíriť veriacim (išlo teda o preklad určený kňazom).

Text Biblie sa prepisoval na samostatné hárky, ktoré sa zviazali po dokončení celého diela, to umožnilo chybný text prepísať a do konečnej verzie vložiť korigovaný, prepísaný text, na čo ukazuje aj malé množstvo korektúr v texte Biblie.²⁸

O orientácii na živý jazyk, ktorým sa komunikovalo medzi vzdelancami, svedčí aj Predhovor slovníka²⁹:

Krřtky predhovor slovenskřmu začiatočňikovi. Synu, na začiřtku tohto sylabu ti konečne z milosti Bořej na veci a přikľadoch ukazujem stručníu a jasnřu přřručľu, a to latinsko-slovenskř, ktorř som ti slřbil, a odporřčam ti, aby si ju zachowřval v praktickom pouřřivanř. Ved' veřmi dobre viem, ře mořno nřjsř viacerych

²³ Porovnaj aj Doruľa (2003).

²⁴ Podľa Doruľa (2003, s. 23).

²⁵ Podľa Doruľa (2003, s. 24).

²⁶ Podľa Doruľa (2003, s. 25 – 26).

²⁷ K problematike označovania palatálnosti konsonantov *d*, *t*, *n* v kamaldulských rukopisoch pozri B. Riciziová (1986).

²⁸ Olexák (2012a, s. 12). Ku korekciám aj Olexák (2012b, s. 7 – 8).

²⁹ Podľa Krasnovskej – Horeckého (1950, s. 174 – 192).

hovoriacich, ktorí sa príliš vysmievajú, a že najčastejšie to budú takí, ktorí sa domnievajú, že čím menej ľudový jazyk poznajú, tým ho správnejšie poznajú a dávajú prednosť vtipkovaniu. Zčasti sa však nemožno tomu ani čudovať, keď sa tento veľmi starý ľudový jazyk na mnohých miestach zdá porušený tak prišelcami, ako susednými jazykmi, a to do takej miery, že sotva nájdeš obec, osadu alebo mesto v kráľovstve, kde by si v ňom nenašiel niečo nového obľudného a temer smiešneho. Preto sa človek ani nemôže prispôbiť alebo zadostučniť všetkým ako vo výslovnosti, v dĺžkach, tak vo významoch.

3.3. Východoslovenskí kalvíni

Normalizačné snahy na východnom Slovensku súvisia s existenciou redakčného centra pastoračnej tlače kalvínskych vzdelancov.³⁰ Tieto snahy sú v priamom zväzku s reformačnými hnutiami na východnom Slovensku (osobitne v súvislosti s kalvinizmom). Calvinizmus sa v Uhorsku objavuje v súvislosti s treťou vlnou reformačného hnutia, ktorej predchádzala druhá, luterská vlna reformácie na území Zemplína, Abova a Užskej stolice dokončená v druhej polovici 16. storočia. Osobitosť postavenia kalvínskych obradných kníh, ktoré vyšli v rokoch 1750 – 1758 v stredozemplínskom nárečí, spočíva v tom, že „toto prvé, východoslovenské sústreďovacie jazykové hnutie sa (...) nedostalo do kontaktu s ostatným slovenským etnikom, ostalo izolované nielen územne, ale aj konfesionálne“³¹ Calvinizmus sa na východnom Slovensku šírili medzi obyvateľmi v domácom jazyku. Dôkazom sú žiadosti príslušných východoslovenských zborov z prvej polovice 17. storočia o dosadení slovenských, resp. slovenčinu ovládajúcich kňazov a učiteľov. V tom čase medzi luteranizmom a kalvinizmom niet výrazných hraníc, preto obe konfesie používali tie isté bohoslužobné knihy, teda obradové knihy v biblickej češtine.³² Napriek následnej reakcii, ktorú predstavuje protireformačné hnutie, sa v roku 1731 objavuje nariadenie vydať pre slovenské kalvínske zbory slovenské cirkevné knihy. V rozpätí rokov 1750 až 1758 vychádza päť kníh, spolu 676 strán, ktoré boli vytlačené v Debrecíne (vtedajšie centrum maďarského kalvinizmu). Sú vytlačené latinkou s maďarským pravopisom.³³ Ide o nasledujúce knihy: *Mali catechismus* (1750), spevník *Hlasz pobosnoho spéványa*

³⁰ Kačala – Krajčovič (2006, s. 53 – 54).

³¹ Švagrovský (1983, s. 21).

³² Švagrovský (1983, s. 23).

³³ Latinská tlač a maďarský pravopis boli pre slovenských kalvínov zaužívanou praxou. Okrem toho kalvínske tlače poukazujú na to, že kalvíni boli v tomto smere pokrokovejší ako slovenskí katolíci a evanjelici, ktorí stále tlačili knihy gotickou fraktúrou (porovnaj Švagrovský, 1983, 2000). Fraktúra je typ novogotického lomeného písma, ktoré sa používalo v tlačiarenskej praxi (predovšetkým pre cirkevné a právnické texty) od 16. storočia v Nemecku, odkiaľ sa rozšírilo a nahradilo švabach (pozn. A. Ch.).

(1752), kniha žalmov *Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesázt Soltari* (1752), kniha modlitieb *Radosztz sertza pobosnoho* (1758), agenda pre reformovaných kňazov *Agenda ecclesiarum reformatarum* (1758).³⁴ Ide o preklady z maďarčiny, pričom niektoré partie sa v slovenskom preklade vynechali alebo naopak pridali (napr. *Modlyidba Pana, Apostolszki Credo, Desetzzero Bosé Prikazanye*)³⁵. Významnú zásluhu na zachovaní poznání kalvínskej tlače má J. Ribay, ktorý na ne upozornil J. Dobrovského. Ten ich vydanie v slovenskom nárečí odsúdil, keďže v otázke spisovného jazyka Slovákov stál na pozícii češtiny. K otázke jazyka zemplínskych kalvínskych kníh sa vyjadrovali aj P. J. Šafárik, J. Kollár, M. M. Hodža, J. Kalinčiak a S. Czambel.³⁶

Príčinou používania domáceho nárečia ako bohoslužobného jazyka bola malá zrozumiteľnosť češtiny pre domáce obyvateľstvo³⁷, pričom používanie češtiny ako kultového jazyka odporovalo požiadavke protestantov, aby bol kultovým jazykom jazyk domáci. Knihy vyšli bez prípravných prác o pravopise, gramatike či lexike zemplínskeho nárečia. Norma použitého obradového jazyka sa nachádza na titulnom liste modlitebnej knihy *Radosztz sertza pobosnoho* s uvedeným autorom (uvádza sa meno Juraj Jessenius). Na titulnom liste sa nachádzajú informácie o tvare písmen, ortoepii niektorých hlások, je tu aj stručná zmienka o pravopise.³⁸ Pravopis použitý v kalvínskych knihách je maďarský, prispôsobený hláskovej sústave východoslovenských nárečí. V ortografii sa používa na označenie hlásky s digraféma *sz* alebo graféma *s*, hláska *ž* sa označuje grafémou *ʹs* alebo gotickým *s* (*/f*), pre polomäkké sykavky charakterizujúce východoslovenské nárečia sa používajú grafémy *š*, *ž*, hláska *c* sa variantne označuje zložkami *tz*, *cz*, hláska *č* sa označuje grafémou *ts*, resp. *cs*, grafémy *dz* a *ch* sa zapisujú zložkami *dz*, *ch* (len ojedinele sa *ch* označuje grafémou *h*), mäkkosť hlások *dʹ*, *tʹ*, *ň*, *lʹ* sa systematicky označuje digrafémou *dy*, *ty*, *ny*, *ly* (*y* signalizuje mäkkosť, no výnimočne sa objavujú aj podoby bez zložky). Kalvínske tlače zaznamenávajú kvantitu vokálov (*má*, *nyikdá*) a dôsledne sa v nich uplatňuje fonetický pravopis (*sztvorél*). V lexike sa objavuje vplyv českej dobovej tlače, najmä v sakrálnnej lexike (*deditz*, *gyábely*, *královsztví*, *práztzely*, *szpaszítely*, *Trojítze*), hoci pôvodná slovná zásoba najstarších kalvínskych kníh je domáca, stredozemplínska (*abo*, *bo*, *barz*, *cali*, *datz*, *dzeny*, *hlava*, *hodzina*, *ruka*, *sedzetz*, *smertz*, *tsasz*, *vetsar*, *voda*).³⁹ Pre jazyk písomností v kultúrnej východoslovenčine je typický výskyt

³⁴ Švagrovský (1983, s. 23).

³⁵ Švagrovský (1983, s. 25).

³⁶ Švagrovský (1983, s. 26 – 27).

³⁷ Pauliny (1966, s. 86 – 86) podľa Švagrovského (1983, s. 29 – 30).

³⁸ Švagrovský (1983, s. 24 – 25).

³⁹ Porovnaj Švagrovský (1983, s. 31 – 33; 2000).

východoslovenských nárečových javov (hláskových, morfológických a lexikálnych), okrem už spomínaných napr. aj prítomnosť *dz, c* po asibilácii (13. storočie) v pozíciách hlások *d', t'*, absencia diftongov, vkladná hláska v pozíciách v slove, kde v spisovnej slovenčine stojí slabičné *r, l*, z tvaroslovných prvkov je to napr. vyrovnanie koncoviek v prospech tvarov mužského rodu.

V tlačenej podobe sa kultivovaná forma východnej slovenčiny používala aj v spisovnom období (napr. *Šenk palenčeny* (1845), či mimo Slovenska *Amerikansko-szlovenske novini* od roku 1886).⁴⁰ Pokus o „kodifikáciu“ tejto podoby nárečia okolo roku 1750 stroskotal na malom počte kalvínov, geografickej polohe, neexistencii strediska a nedostatku osobností. Táto normalizácia mala vieroučný a národný obranný ráz (kalvíni tak nemuseli odbavovať bohoslužby maďarsky, ale mohli sa modliť a spievať v domácom jazyku).⁴¹

3.4. Individuálne normalizačné snahy

3.4.1. Jozef Ignác Bajza

Pokus o normalizovanie spisovného jazyka pre Slovákov ešte pred Bernolákovým vystúpením sa spája aj s J. I. Bajzom. Ten si uvedomoval potrebu riešiť otázku spisovnej normy a pre svoju individuálnu snahu si vyberá kultúrnu západnú slovenčinu. Svoju snahu prakticky podopiera použitím normalizovanej podoby svojho jazyka v diele *René Mládénca Prihodi a Skusenosti* (1783/1784). Vysvetlenie k tomuto jazyku podáva v úvode spomínaného románu (venoval mu väčšiu časť, pretože očakával námietky). Princípy svojho pravopisu a štruktúru gramatických tvarov a slov obšírne opisuje v diele *Slowenské dwognásobné epigrammata* (1794). J. I. Bajza chcel svoj jazyk odlíšiť od českého (moravsko-českého)⁴² zavedením diakritických znamienok – dlžňa a mäččeňa, aj keď sa pridrža českéj gramatiky (čo korešponduje s jeho presvedčením, že slovenčina by sa zbytočne nemala oddďalovať od češtiny). Jeho cieľom bolo vytvoriť jazyk z takých prvkov, „ktoré sú zrozumiteľné a blízke celému národnému spoločenstvu“ a ktorý sa má „budovať z reči ľudu“⁴³.

Pri výbere jazyka a pravopisnej normy sa pokúsil „o generalizáciu na jazykovom materiáli“, snažil sa vybrať to najlepšie a pridržať sa podoby rodnej reči Slovákov, ktorá sa približuje všeobecným základom. Zo slovenčiny odstraňoval „nepotrebné

⁴⁰ Pozri Kačala – Krajčovič (2006, s. 52).

⁴¹ Porovnaj Švagrovský (1983, s. 29), ktorý cituje B. Bálena (1943) venujúceho sa bibliografii kalvínskych tlačí na Slovensku.

⁴² Pozri aj Rosenbaum a kol. (1984).

⁴³ Oravec (1955, s. 130).

zbytočnosti v slovách a písmenách“⁴⁴. Odvolával sa v nich na *Řekův a latinákův običaj* a nie na domáce príručky od Benediktiho a P. Doležala, ako to robil A. Bernolák. Uplatňoval tzv. „slovácky“ jazyk, jeho základom bol hovorový úzus trnavského kultúrneho centra zo 17. storočia. Štruktúru jeho jazyka tvorí česká norma ovplyvnená slovenčinou a slovenskými hláskoslovnými prvkami – napr. namiesto českých hlások *ř* a *ě* používa *r* a *e*.

Snažil sa teda svoj jazyk vybudovať na domácich základoch. Za pozitívne sa považuje jeho úsilie dokázať, že slovenčina je vhodná na tvorbu vyšších literárnych žánrov. Jazyk, ktorý sa snažil uplatniť, označil ako „slovácky“.⁴⁵ Jeho základom bol hovorový úzus trnavského kultúrneho centra, pričom jeho štruktúru tvorí česká norma ovplyvňovaná slovenčinou (napr. hláskoslovnými prvkami). Snažil sa jazyk zbaviť pravopisných „darmostí“ a „nepotrebností“ v slovách a písmenách⁴⁶. Napriek tomu je Bajzov jazyk postavený na tradičných, klasických princípoch (v zásade je jeho pravopis česko-bratský⁴⁷), napr. pravidelné používanie *w* v pozícii *v* (*usilowal, dává*), používanie grafémy *g* v pozícii *j* (*gazika, gest, gsem*), označovanie *š* zložkou *ss* (*naglepssé, wihlassuwal, wssem, wznessená*), no tú sa snažil nahradiť diakritikou (*dušu, začneš*)⁴⁸, dôraz na mäkkosť spoluhlások *ď, ť, ň* (*wssadě, znať, prwňá, stě, ňeňi, ňewicwičili*), hoci tá sa neoznačuje dôsledne (*totižto, chodník*) a často v takých pozíciách, kde je mäkkosť len v stredoslovenských nárečiach (*konať, kárat, ťahňe, ňepreskoči, ňemohla, ňečo, pohodlnost, rozličnost, posluchagťe*)⁴⁹, dôsledne sa označuje *č, ž* (*reči, držíc*) a kvantita v širšom rozsahu, teda tak ako je charakteristická pre západoslovenské nárečia (*dává, slowám, z druhými, nad wými, žalostnég, nohými, prišěl; útrát, obrázám, neprohlídny*), grafémy *y, ý* sa používajú zväčša na konci adjektívnych tvarov, ale často nedôsledne (*posledný, obtížny, trestany, odpowedagjcy* oproti *krestťanských, potrebných, gakích*).⁵⁰ V skloňovaní adjektívnych tvarov s tvrdým zakončením prevažuje v G, D, A sg. prípona *-ího, -ímu* (*druhího, kterího*), zaznamenáva aj palatalizáciu typu *muzice, mnozi, druzi*. Na druhej strane sa vyhýba českým prehláskam (*r* namiesto *ř, e* namiesto *ě*), oproti českému slovesnému tvaru 1. os. sg. prez. zakončenému na *-u* dôsledne používa príponu *-m*. V rámci

⁴⁴ Porovnaj Fordinálová (2005, s. 11).

⁴⁵ Porovnaj Fordinálová (2005).

⁴⁶ Porovnaj Fordinálová (2004, s. 65 – 66).

⁴⁷ Za stopy česko-bratského pravopisu považuje J. Oravec (1955, s. 132) prípady ako *čítagícý, pitagícý, pádanj, horssiti, wasség*.

⁴⁸ Porovnaj Pauliny (1983, s. 161 – 162).

⁴⁹ J. Oravec (1955) v rámci označovania mäkkosti u J. I. Bajzu upozorňuje aj na prípady mäkkosti v zakončení abstraktných substantív na príponu *-ost'* (napr. *pohodlnost, rozličnost, bitnost, blázňiwost, múdrost, zlost, bedliwost, nádhernost a wihladenost, z neskorost*) či v substantívnych tvaroch s vokálom *e*, ktorá je striednicou za pôvodný mäkký jer (v pôvodnej prípone *-ьць*; pozn. A. Ch.) typu *mládeňec, koňec*.

⁵⁰ Porovnaj aj Krajčovič – Žigo (2006, s. 125, 153), Pauliny (1983, s. 167).

slovesných tvarov uňho prevažuje zakončenie neurčitku na *-uwať* (nad *-owať*), napr. *wikračuwat, odbawuwat, nasleduwáło, wihuduowano, pozorowali, winaučuwańá, zunuwal*, čo je typ, ktorý nachádzame aj u A. Bernoláka a zachovala ho aj Štúrova kodifikácia.⁵¹

Tieto znaky ukazujú na skutočnosť, že J. I. Bajza si za základ zvolil domáci kultivovaný jazyk (kultúrna západná slovenčina južného typu). Za symbol jednoty sa považovala jednotná ortografia blízka neskoršiemu bernolákovskému pravopisu. V Bajzovom slovníku a gramatike badať značný výskyt bohemizmov (*bil, giný, gistí, gsem, gste, kolik, odtúď, pak, prednássí, slowákuw, vzít, základum*). Tendencia k bohemizovaniu slovenčiny je tu badateľná napriek Bajzovej snahe „poslovenčiť“ spisovný jazyk. To sa mu nepodarilo najmä vo vzťahu k bohemizmom, ktoré mali v predspisovnom úze svoju tradíciu.⁵² Vplyv bibličtiny sa prejavil aj pri preberaní formálnych prvkov najmä pomocných slovných druhov, ktoré slúžia na usúvzťažňovanie viet v jednoduchých podradovacích a zložených súvetiach (*toliko „len“, jakž, takli, aniž, čokoliw, ponewádz, kďíž, ačkoliw, adtúď, nebo, pakli, nežli, tehdi, dejžto „hoci“*).⁵³ Svoju orientáciu na bohemizovanú slovenčinu zdôvodňuje skutočnosťou, že slovenčina a čeština sa vyvinuli z rovnakého základu („sú giste nagbližňegssé swé sestri“ a mali „gedného otca“⁵⁴).

Neúspech tejto snahy sa vidí aj v skutočnosti, že J. I. Bajza spisovnosť odvodzoval od jazyka vzdelancov a živý jazyk podľa neho odporoval kritériám spisovnosti.⁵⁵ Jeho pokusu chýbala dostatočná filologická báza a neprospeła mu ani skutočnosť, že sa noriem nepridržiaval ani sám ich autor.⁵⁶ Jeho pokus normalizovať slovenčinu vyvolal diskusiu známu ako polemiky, pričom Bajzov jazyk bol označovaný aj za „zmes česko-moravsko-polsko-rusňáckej rečnosti“⁵⁷. Hoci Bajzovo dielo má znaky normalizovaného kultivovaného útvaru, nemožno ho považovať za normatívne pravidlá. V zásade sú to len „vysvetlivky vlastného postupu bez hlbšieho zdôvodnenia so zreteľom na jazykový systém a na celospoločenské perspektívy preferovaných pravopisných zásad“⁵⁸.

⁵¹ Pozri aj J. Oravec (1955, s. 131 – 132).

⁵² Porovnaj Habovštiaková (1990/1991, s. 214).

⁵³ Oravec (1955).

⁵⁴ Porovnaj Krajčovič – Žigo (2006, s. 125).

⁵⁵ Pozri Chovan (1982, s. 12 – 15).

⁵⁶ V. Marčok (1986, s. 125) pripomína, že Bajzova humanistická veta je zložitá. Autor navyše používa neslovenské väzby, napr. latinskú infinitívnu.

⁵⁷ Fordinálová (2005, s. 11). Podľa J. Chovana (1982, s. 15) považovali bernolákovci Bajzov jazyk za „komoleninu moravsko-slovensko-českú“.

⁵⁸ Krajčovič – Žigo (2006, s. 124).

Bajzov pokus o normalizáciu bol podrobený kritike. Mnohé kritické poznámky si medzi sebou vymenili samotný J. I. Bajza a A. Bernolák, ktorý Bajzovi vyčítal mnohé nedôslednosti⁵⁹. Súhrn pravopisných pravidiel mal J. I. Bajza vydať po vyjdení Bernolákovho *Slovára*. Čiastočne tento sľub splnil v diele *Příkladi ze swatého Písma starého a nowího Zákona* (1813, 2. vyd. 1820), v ktorom podal vysvetlenie niektorých odchýlok od českého úzu – napr. písanie *ú, e, r* namiesto českých prehlások; a ďalších pravopisných zvyklostí – napr. zložiek *kw, ks* namiesto *q, x* či písanie substantív s malými začiatočnými písmenami. J. I. Bajza vybral to, čo „obecniím aspon základom negbližnegssý gest“. No tieto pravidlá neboli jazykovo formulované. Jazyk sa u bernolákovcov zreteľne približoval ľudovému jazyku, najmä v lexikálnych a štylistických prostriedkoch, čo narážalo na Bajzov konzervativizmus. Zhrnutie niektorých pravopisných zvyklostí prišlo od J. I. Bajzu pomerne neskoro, nemalo teoretické zdôvodnenie a bolo nepodrobné.⁶⁰

3.4.2. Hugolín Gavlovič

Podobný charakter má aj dielo H. Gavloviča *Walaská sskola mrawuw stodola* (1755), ktorého jazyk možno charakterizovať ako bohemizovanú kultúrnu západoslovenčinu. Podľa K. Habovštiakovej⁶¹ jeho jazyk „reprezentuje kultúrnu západoslovenčinu vo vybranejšej slovenskej podobe a s istými stredoslovenskými znakmi“. H. Gavlovič vo svojich dielach používa živý jazyk, pričom inšpiráciu nachádza aj v ľudovej slovesnosti.

Kniha *Valašská škola*, ale aj napr. básnická skladba *Škola křesťanská s veršami zvázaná* (1758) boli určené príslušníkom laického rádu. H. Gavlovič mal pravdepodobne v úmysle zasiahnuť potenciálne širšie rady čitateľov. Tieto diela sa sčasti hodnotia ako jazykové príručky. Ako učebnica, čítanka latinských textov je zostavená kniha *Pet sto naučení o dobrých mravoch* (1782; zbierka veršovaných parafráz a adaptácií z diela známych moralistov). Výučbe latinčiny vyhovuje paralelne umiestnený latinský a slovenský text. Čitateľské zázemie Gavlovičových diel predstavovali jednak rehoľníci používajúci slovenský jazyk, jednak príslušníci tretieho rádu⁶², rovnako používajúci slovenský jazyk, ale aj etnická slovenská mládež na stredných školách a nakoniec aj slovenskí intelektuáli či vzdelanci.⁶³ Frazémy vo *Valašskej škole* napĺňajú jej didaktický cieľ – vštepiť čitateľovi mravné ponaučenia

⁵⁹ Pozri aj kapitolu 6.1. o polemikách v bernolákovskom období.

⁶⁰ Oravec (1955).

⁶¹ Habovštiaková (1970, s. 80).

⁶² Tretí rád františkánov, tzv. Svetský (tretí) rád pre laikov, ľudovo nazývaný terciári. Rád sa stal výrazným prostriedkom pastorácie františkánskej rehole – bližšie Hudec (2013, s. 231 – 239).

⁶³ Pozri Kollárová (2013, s. 127).

a praktické rady v rôznych situáciách a z rôznych oblastí života na základe morálnych zásad, tak náboženských, ako aj občianskych. Charakteristickou črtou Gavlovičových frazém je variantnosť (objavujú sa viaceré synonymá a varianty jednotlivých komponentov frazém, frazémy sú syntakticky neustálené, ich podoba je rozšírená a vyskytuje sa v nich vyšší počet fakultatívnych členov), čo je typické pre pamiatky z predpisovného obdobia, pretože v mnohých prípadoch ešte prebiehal proces frazeologizácie.⁶⁴ V tomto diele sa nachádzajú príslovia, ktoré pretrvali do súčasnosti⁶⁵ (*Babka k babce, budu kapce; Kade witr, tade y plasst; A kdo komu gamu kope, sám do neg upadne; Gaki pan, taki kram; Čo twogu kožu nepali, to nechteg hasiti; Pes ze srsti a ptak z peri a člowek z gazika se poznawa*).

H. Gavlovič v texte *Valašskej školy* používa tradičné grafémy, hoci niektoré prvky nepoužíva systematicky – napr. dĺžne a mäkkéne (porovnaj uvedené príklady). Z klasických prvkov možno spomenúť grafému *g* v pozícii *j* (*napigem, neobstogim, daleg, gak*), digrafému *ss* v pozícii *š* (*w kosseli, potesseňi, wssak*), *w* v pozícii *v* (*ňewim, spíwala, wiňesem, wodu, wzala*).⁶⁶ Prvý editor M. Rešetka „naprával“ pred vydaním diela Gavlovičove „chyby“. „Za jeden z najzávažnejších hendikepov Gavlovičovho predpisovného literárneho jazyka, ktorý si z hľadiska odlišnej jazykovej a literárnej situácie podľa jeho presvedčenia vyžadoval nevyhnutnú redakčnú „nápravu“, považoval najmä vysoký počet latinských výrazov, germanizmov, bohemizmov a pod. V intenciách bernolákovskej kodifikácie ich (pravdepodobne aj v spolupráci s kanonikom Jurajom Palkovičom a s tlačiarom J. K. Jelínkom) nahrádzal domácou slovenskou lexikou, resp. terminológiou.“⁶⁷

Z hľadiska vzťahu českých a slovenských prvkov je Gavlovičov jazyk⁶⁸ charakteristický tým, že v ňom absentujú české hlásky *ř, ě*, a to aj v prípade, že ide o zjavne české tvary (napr. *otewre, drymati, zapotreby jest, u cysare, z more na breh, sobe, melo/meli*), zanedbávajú sa české prehlásky, prípadne sa uplatňujú len v malej miere (napr. *wssecy lide, telo licke, prislibiti, nelitugess, dum otce gehu, do očystce, wyžssi sudce, slyseti, negtagnegsse hrychi, nagprw, spytagme se*), neuplatňuje sa ani český diftong *ou* v slovnom základe (napr. *sud, suditi*, podoba 3. os. pl. prez. slovesa byť je *su*), v hláskosloví sa prejavuje znelostná asimilácia (z *otcem mogim, poslyźme, lob pak*

⁶⁴ Pozri Skladaná (2013, s. 220 – 223). Frazeológia v tomto diele „reflektuje každodennú mravnú problematiku jednotlivca i spoločenstva a je založená na výraznom využívaní prísloví“ (ibid., s. 223).

⁶⁵ Doklady uvádzame podľa J. Skladanej (1989, s. 175 – 176).

⁶⁶ Krajčovič – Žigo (2006, s. 122 – 123).

⁶⁷ Gáfríková (2013, s. 174). Pozri aj Kuchar (1989, s. 193) vo vzťahu k cudzej lexike v Gavlovičovom diele.

⁶⁸ S odvolaním na jazykovú analýzu rukopisnej zbierky kázni *Kameň ku pomocy* (1779) podanú J. Doruľom (1989a).

ze *sstrepem rany swe utiral*), čo dáva jeho textu ako celku výrazne slovenský ráz⁶⁹. Tento ráz podporujú aj ďalšie hláskoslovné, morfológické a syntaktické prvky. Ide napr. o príponu *-u/-ú* v A, I sg. fem., pričom práve prípona *-ú* v I. sg. fem. je charakteristická pre západnú slovenčinu (*pre celu wečnosť, dussu, dceru swu, za gednu owcu, mssu swatu, z nadegu, z weliku uctiwosťu*), prípona *-ú/-ijú* sa uplatňuje aj v 3. os. pl. préz. v slovesných tvaroch (*dostanu, očekawagu, gako se magu chowati, żywot swug polepssugu, rozumegu se cnosti, rozumu nemagu, zemriti musegu, minu/neminu, uleknu se*), prípadne prípona *-á* (v sg. a pl.) charakteristická pre západoslovenskú nárečovú oblasť (*uwida syna čloweka, tak mnozy poweda, weđa o tem, nikdy wic se nenawraca, mnozy sobe wiceg waża psuw, wchadza do owčynca*). H. Gavlovič dôsledne dodržiava príponu *-ej* v G, D a L sg. fem. (*gakeg ceny, z mocy Boskeg, z ktereğ pryčyny, we Francuzkeg zemi, z libežneg wuñe, žadneg ginsseg prace nemel, w tegto weci*), slovesnú príponu *-m* v 1. os. sg. préz. (*chcem, pigem, wezñem, se trasem, nemocnych uzdrawugem*), na slovenskú výslovnosť odkazuje označovanie mäkkosti (*hñet/hñeť, podťe a pod tiñem mogim poodpočyñte, wezñe, ñe deñ, ñe rok, ale cely żywot, ode mñe, zañechal, pryñesel, gahña, nečo, čož*), oproti českému *š* sa objavuje *s* (*misleñi, bil opusteny*), v slovenskom rozsahu sa používa *dz*, pravda, s ohľadom na západoslovenské nárečie (*neodsudzowal, prychadza, mame byti sudzeni, gako za cudzeħo mña meli, po narodzeñi, w nudzy, ku dobremu rydzeni, zrodzena*). Zo západoslovenských znakov sa v Gavlovičovom texte objavuje skupina *šč* (*gessče, hussče, ssčasliwy, Sščefan, mel malu ssčycu, nawssčywili Katharinu w žalari*), tvar préterita s vkladným *-e-* (*mohel, premohel, pasel, swati żywot wedel*) či nárečové tvary slovesa *prísť* a zámena *ten* (*prynde/prinde; podle teħo, uskosti sweta teħoto, mestu temu, te roki, w tem čase, mluwil teto slowa*). Z českých prvkov sa objavujú napr. prípona *-em* v I sg. a D pl. mask. (*z richtarem, lidem*), *-um* v D. pl. mask. (*proti zastupum, obywatelum, mužum*), prípona *-ové* v N pl. životných maskulín (*plazowe, mužowe, radcowe, djablowe*), dôsledné používanie zvratného zámena *se*, vzťažné zámena *so* základom *ter-* či české tvary neohybných slovných druhov (spojky: *aneb, neb, jestli, když*; častice: *tehdy, toliko*), zakončenie neurčitku slovesa na *-ti* (*mluwiti*) a neurčitých slovenských tvarov na *-íci, -íce* (*do ruk Boha žigicyħo, ptak w powetri litagicy, chtegice, magice, obawagice se*).

Vo *Valaskej škole* sa objavuje aj cudzia lexika⁷⁰. Najviac prevzatých slov je z latinčiny (dve tretiny), pričom ide o lexiku z oblasti práva, administratívy a spoločenského života (*exekúcia, interest, kontrakt, prokurátor, testament, deputát, porcia* „daň, verejná dávka“, *diškurz, dišputácia, doktor, fundament; muzika, nóta, regula*,

⁶⁹ Porovnaj Doruľa (1989a, s. 160).

⁷⁰ Podľa R. Kuchara (1989). Poznámky k významu uvedených lexém A. Ch.

rektor/rektor, škrapula), ale aj zdravia (*medicína „liek“, afekt, nátura, flegmatikus, podagra „lámk, dna“*). Objavujú sa aj slová z nemčiny reprezentujúce oblasť remeselníckej výroby, ale aj práva (*jarmok, furman, krám, majster, grunt, gvalt „násilie“, ortiel, štráfat „napomínať, karhať, trestať“, ale aj „viniť, obviňovať“*). Vo svojom diele sa H. Gavlovič obracal na vzdelancov a stredné vrstvy spoločnosti. Jazykové prostriedky, ktoré používa, boli v ľudovej reči známe. Najvýraznejšie sú u autora zastúpené novo preberané cudzie slová ako výrazy „epochy vybraných mravov“⁷¹, ktoré však editor M. Rešetka nahrádzal – napr. *aktor/autor* sa nahradilo lexémou *pówodca*, slovo *konfidencia* nahradilo *dowerowáñi*, *konfúzia* nahradilo *mrzutost*, *komplexia* sa zmenila na *náchylnost*, *perspektív* na *hledidlo* (vo význame *okuliar*), *špeciál* na *maškrtka*.

Redakčný zásah M. Rešetku súvisí so zavádzaním bernolákovčiny⁷². M. Rešetka mení vo vydaní z roku 1830/1831 ortografiu v súlade s Bernolákovou kodifikáciou, ale zasahuje aj do fonetiky, morfológie a lexiky. Cieľom bolo najmä odstrániť z jazyka bohemizmy a nahradiť ich prvkami slovenského jazyka. V prvom rade ide o prehlasované vokály, ale aj o regresívnu českú prehlásku *ej* v tvaroch superlatívu (*slibil* oproti *slúbil*, *tesskost* oproti *ťažkost*, *običegne* oproti *obíčajne*, *negtežssi* oproti *nagťažšši*), ďalej o odstraňovanie tvarov s českými zmenami *é > í*, *ó > ú* (*ditki – Dětki*, *menssiho – menšého*, *spusobny – spósobní*, *muže – může*). Lexémy sú charakteristické aj inou distribúciou kvantity (*duwernych – dowerních*, *kossaruw – Košárov*, *wlkum – Wlkom*), k čomu prispieva aj odstraňovanie diftongov (*pangu – Paňú*, *djabla – Ďábla*, *w mgessku – w Mešku*, *smgessny – smíšni*). Niektoré tvary sa nahrádzajú fonetickými bohemizmami (*Lechkomislnost – Lachkomislnost*, *sstesti – Ščastí*, *sstrepý – Črepi*, *Wilel swu krew – Wilál swú Krew*, *Lhárstwo – Luhárstwo*), ale objavuje sa aj zmena v slovotvornom formante (*barwu – Farbu*, *W gakemkoliw – W gakémkoľwek*). Text sa slovakizuje aj z morfologického hľadiska (*čynech – Činoch*, *musegu – musá*, *žig – Ži*, *miti – matí*), pričom osobitá pozornosť sa venuje zámenám (*tobe – tebe*, *sobe – sebe*, *žaden te nesili – žaden ta nesili*, *Ach mug Synu – Ah mog Sinu*).

⁷¹ Kuchar (1989, s. 193).

⁷² *Valašská škola* bola vytvorená v roku 1755, v bernolákovčine vyšla v roku 1830/1831. Podrobnej analýze oboch variantov textu sa venuje K. Lífanov (2012), pričom upozorňuje na to, že „do bernolákovčiny upravený text Valašskej školy má zreteľnejší západoslovenský charakter ako Bernolákov kodifikácia“ (ibid., s. 10). Tam aj upozornenie na ďalšie špecifiká redakčného zásahu M. Rešetku v porovnaní s Gavlovičovým textom *Valašskej školy*. Doklady uvádzame podľa K. Lífanova (2012), pričom prvý z uvedených tvarov je Gavlovičov, druhý dokumentuje Rešetkov redakčný zásah.

4. Spisovné obdobie. Bernoláková kodifikácia

Obdobie, v ktorom sa kodifikovala podoba slovenčiny označovaná ako bernolákovčina a vyšla prvá kodifikačná príručka spisovnej slovenčiny, sa vymedzuje rokmi 1787, teda vydaním kodifikačného spisu *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum*, a 1846, rokom vydania *Nauky reči slovenskej*, kodifikačnej príručky spisovnej štúrovčiny. Vzhľadom na používanie bernolákovčiny, najmä tlačенých diel, sa hranica sledovaného obdobia posúva k roku 1852, keď vyšla príručka reformovanej štúrovej slovenčiny *Krátka mluvnica slovenská*.¹

Ideovú bázu bernolákovského hnutia ovplyvňovali idey európskeho osvietenstva a filozofického racionalizmu, pričom situáciu na Slovensku dotvárali aj reformy Jozefa II. Hnutie presadzovalo cieľ dosiahnuť národnú jednotu prostredníctvom činnosti v kultúrnej aj spoločenskej oblasti. Aktivitu hnutia možno sledovať v troch etapách zameraných na kodifikáciu spisovnej slovenčiny a ľudovýchovnú činnosť, prekladateľskú a vydavateľskú činnosť zameranú na dosiahnutie cieľa povýšiť bernolákovčinu na celospoločenský a nadnárečový útvar, a napokon na aktivitu spolkov zameranú na úsilie získať na spoluprácu osobnosti bez ohľadu na konfesijnú príslušnosť.²

Vzhľadom na vzrastajúce národné uvedomenie sa stáva samostatný spisovný jazyk nevyhnutnosťou. Táto nevyhnutnosť sa jednoznačne a jasne odôvodňuje vzhľadom na to, že všetky národy majú svoj spisovný jazyk a literatúru. Prvá kodifikácia spisovnej slovenčiny vychádza z kultúrnej západoslovenčiny južného typu (trnavského typu; ide o podobu, ktorá sa formovala v trnavskom centre a v tlačenej katolíckej spisbe), pričom do svojej bázy prijíma aj niektoré prvky kultúrnej strednej slovenčiny (napr. mäkké konsonanty *ď, ť, ň, ľ* či tvary I sg. typu *s Pánom*). „Ako celok bernolákovskú kodifikáciu charakterizuje syntéza tradičného a živého predpisovného úzu súdobých slovenských vzdelancov. Okrem toho gramatika a lexika je kodifikovaná delimitáciou prostriedkov uznávaných za spisovné od jazykových prostriedkov ľudových a českých.“³ Základom spisovnej kodifikácie mala byť živá reč vzdelancov,⁴

¹ Podľa Krajčovič (2003e, s. 262 – 268). Porovnaj Kačala – Krajčovič (2006, s. 62), kde sa uvádza rok 1844 spojený so zasadnutím spolku Tatrin.

² Podľa Krajčovič (2003e, s. 262 – 263), tam ďalšie odkazy na osobnosti bernolákovského hnutia. K osvietenstvu, osvietenským reformám, osvietenským snahám na Slovensku a histórii bernolákovského pohybu pozri aj Pauliny (1983, s. 160 – 167). E. Pauliny (1983, s. 165) vydeľuje dve fázy bernolákovského hnutia.

³ Kačala – Krajčovič (2006, s. 62), Krajčovič (2003e, s. 264 – 265).

⁴ Podľa R. Kuchara (2007, s. 36 – 37) ide o západoslovenský kultúrny interdialekt používaný slovenskými vzdelancami najmä z katolíckeho prostredia. Bola to podoba jazyka, ktorá sa formovala niekoľko storočí

„pričom možno prihladiť na tradíciu, ale kodifikačné pravidlá nemajú odporovať rozumu“⁵. Bernolákové diela ako celok odstraňujú a upravujú nejednotnosť a neustálenosť v písaní a v živej komunikácii, ktorá sa odzrkadľovala najmä v písomnej podobe v súvislosti s dlhotrvajúcim používaním češtiny na Slovensku⁶.

Grafickú a pravopisnú kodifikáciu bernolákovčiny a jej zdôvodnenie v spolupráci so stúpenkami spisovnej kodifikácie vypracoval A. Bernolák v *Kritickej filologickej rozprave o slovanských písmenách (Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum, 1787)* s pripojeným slovenským pravopisom (ortografiou; príloha *Orthographia*). Obe diela odôvodňujú pravopisné zmeny. Nasledovali ďalšie Bernolákové práce o spisovnom jazyku: základy gramatickej stavby bernolákovčiny opísal v knihe *Grammatica Slavica* (1790)⁷, slovtvorba sa spracúva v spise *Etymologia vocum Slavicarum* (1791). Slovnú zásobu opisuje päťzväzkové dielo *Slowár Slowenský, Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský*, osobitný šiesty zväzok predstavuje register. Posledné spomenuté kodifikačné dielo vyšlo v Budíne v rokoch 1825 až 1827 po Bernolákovskej smrti (1813).⁸

Orientáciu na fonologický pravopisný princíp A. Bernolák odôvodňuje slovami: „*My sme si museli všímať výslovnosť Slovákov žijúcich v Uhorsku, aby sa nezdalo, že sme zanedbali ono všeobecné a základné pravidlo celého pravopisu, ktoré žiada, aby sa pravidlá písania a tlače (pre panónskych Slovákov) vyvodzovali z výslovnosti (panónskych Slovákov).*“⁹ V ortografii sa bližšie vysvetľuje: „*Keďže prirodzenosťou i pôvodom je výslovnosť prvšia ako písanie, je zrejmé, že pravidlá písania a tlače treba odvodzovať z výslovnosti a jednotlivé slová písať tak, ako sa počúvajú v správnej výslovnosti. (...) Ale spytuješ sa, ktorá je tá správna výslovnosť, keďže temer v každej stolici Uhorska, v ktorej sa používa slovenský jazyk, je rozdielna. – Tá, vravíme, ktorá sa používa na miestach najviac vzdialených od Čechov, Moravanov, Poliakov a Maďarov. (...) Ale aj na uvedených miestach treba brať za normu nie tak výslovnosť ľudu, ako výslovnosť vzdelaných a učeníh a najmenej horliacich za bohemizmy...*“¹⁰

Druhá citovaná časť osvetľuje orientáciu na kultúrnu slovenčinu a zároveň na jazyk

v západoslovenských kultúrnych centrách (Trnava s univerzitou, Bratislava a františkánske kláštory) a vyrovnávala sa s českými prvkami.

⁵ Krajčovič (2003e, s. 265), porovnaj Pauliny (1983, s. 160 – 174).

⁶ Porovnaj Kuchar (2007, s. 37), Habovštiaková (1968, s. 64 – 65). Podľa K. Habovštiakovej (1968, s. 74 – 75) považoval A. Bernolák za primárny krok ustálenie pravopisu spisovnej slovenčiny a usmernenie doterajšieho pravopisného úzu.

⁷ K. Habovštiaková (1968, s. 130) pripomína, že celý názov je *Grammatica Slavica... ad systema scholarum nationalium*, čím autor dáva príručke poslanie školskej učebnice.

⁸ Porovnaj Doruľa (2008, s. 3), Krajčovič (2003e, s. 264 – 265), Habovštiaková (1968, s. 61 – 62).

⁹ Citované podľa Doruľa (2008, s. 3 – 10).

¹⁰ Citované podľa Doruľa (ibid.).

pestovaný generáciami učených ľudí, pretože A. Bernolák chápe pod pojmom výslovnosť aj gramatické pravidlá jazyka. Tu treba ešte podotknúť, že za správnu slovenčinu považuje strednú slovenčinu. Pod správnu výslovnosťou chápe tú, ktorá je najmenej zasiahnutá vplyvom cudzích jazykov, teda vzorom je jazykový úzus vzdelancov najmenej zasiahnutý češtinou.¹¹ Normotvorný charakter jeho diela, ktorého cieľom bolo „zbaviť slovenskú výslovnosť nežiaducich chýb“, podporuje aj skutočnosť, že A. Bernolák upozorňuje na nesprávne tvary a odporúča vhodný spisovný ekvivalent.¹²

M. Bel aj iní slovenskí vzdelanci považovali za spisovný jazyk Slovákov spisovnú češtinu kultivovanú vzdelancami. Len na západe slovenského etnického územia je slovenčina kultivovaná a zveľaďovaná prostredníctvom češtiny, ktorá tu preniká na Slovensko. Aj autor českej gramatiky Vavrínek Benedikt z Nedožier vo svojom úvode z roku 1603 pripomínal slovenským krajanom, že by sa mali viac starať o svoj jazyk. A. Bernolák názory svojich predchodcov dobre poznal a ich výzvy dôsledne naplňal. Podľa J. Doruľa¹³ súdobé výsledky historického a kultúrneho jazykového vývinu na Slovensku – súvisiace predovšetkým s vypestovaním kultivovanej podoby slovenčiny – tvorili podmienky, ktoré umožnili vznik plnohodnotného jazykového (hláskoslovného, gramatického i slovníkového) opisu slovenčiny ako spoločného spisovného jazyka Slovákov. Slovenskí vzdelanci predbernolákovského obdobia také podmienky na kodifikáciu slovenčiny nemali (napr. T. Masník, D. Krman, P. Doležal, M. Bel). Išlo predovšetkým o obsiahlu tvorbu vzdelancov západoslovenského kultúrneho okruhu, ktorá v hláskosloví, morfológii a lexike nadobúda z jazykového hľadiska systémovo slovenský charakter (možno sem zaradiť obsiahlu kázňovú tvorbu katolíckeho duchovenstva, najmä rehoľníkov, predovšetkým františkánov (osobitne treba spomenúť dielo Hugolína Gavloviča i jeho mravoučné veršované skladby); apologetickú spisbu a písomnosti administratívneho charakteru; osobitnú pozornosť si zaslúži kodifikačný pokus kamaldulských mníchov z roku 1763). Kultúrny jazyk Slovákov sa kultivoval aj na základe iných slovenských nárečí (kultúrna stredná slovenčina, kultúrna východná slovenčina), avšak len na západnom Slovensku sa utvorilo významné, kultúrne a jazykovo zjednocujúce centrum, odkiaľ sa kultivovaný jazyk západoslovenského jazykového typu šírila aj do ostatných oblastí Slovenska.

¹¹ Porovnaj Pauliny (1983, s. 164).

¹² Pozri Habovštiaková (1968, s. 65).

¹³ Doruľa (2008, s. 6).

4.1. Zásady bernolákovskej kodifikácie¹⁴

Pre celkovú koncepciu bernolákovskej kodifikácie je charakteristické, že za bázu sa považuje živá reč (reč vzdelancov). Za primárnu sa považuje výslovnosť (tá je pôvodom prvšia), z ktorej sa odvodzuje ortografia, za rozumnú sa považuje zvuková funkčnosť grafém (*Úskost', ces*).¹⁵ Podľa A. Bernoláka nemôže byť vzorom pre slovenskú výslovnosť čeština (ako to navrhoval J. I. Bajza)¹⁶. Pravopis je v zásade diakritický, z pravopisných princípov sa uplatňuje foneticko-fonologický, morfológický a historický, sčasti funkčný princíp (pri písaní veľkých písmen). A. Bernolák vo svojej kodifikácii odstránil niektoré bohemizmy (navrhuje nahradiť písmeno *g* grafémou *j* (úprava znamená len isté zjednodušenie, lebo jeho voľba pre *g* sa opierala o staršiu literatúru), odmieta písanie grafémy *j* v úlohe *í* (pretože kvantita sa má označovať ostrým prízvukom, teda dĺžňom) a zavádza písanie typu *chodj* → *chod'j*), odstraňuje písanie grafémy *v* na mieste *u* na začiatku slova (tzv. *v-clausum* – *vmrel* → *umrel*, *prevčení* → *preučení*), odstraňuje skupinu *au* v úlohe *ú* (v zhode s výslovnosťou, napr. *Lauka* → *Lúka*, *maudrí* → *múdiri*; podľa autora má kvantitu vyjadrovať ostrý prízvuk a nie *a*, ako sa to vysvetľovalo v češtine); odstraňuje písanie českých hlások *ě, ů, ř*, a písmená *x, q*, ktoré existujú len v cudzích slovách (ich fonetický spôsob zapisovania mal pravopisne priblížiť cudzie slová domácim). Vylúčenie týchto písmen súviselo s Bernolákovou myšlienkou, že v slovanskom jazyku postačuje 21 písmen, abeceda sa nemá zaťažovať viacerými písmenami, ak nie sú potrebné na vyjadrenie zvukov (podľa Quintilianovej zásady, že v jazyku má byť len toľko grafém, koľko je foném). A. Bernolák nerozlišuje medzi hláskou a grafémou, píše len o *litterách*.¹⁷

V rámci hláskoslovía a pravopisu sa zjednocujú najmä tie prvky, ktoré v starších písomnostiach neboli jednotné. Zo znakov bernolákovskej slovenčiny uvádzame:

- odstránenie rozdielu v písaní *y/ý* a *i/í*, pričom sa ponecháva len graféma *i, í*; odôvodnením je fakt, že ide o ten istý zvuk a graféma *tu* nie je potrebná pre rozlíšenie významu; na príklade iných jazykov (napr. gréčtiny, latinčiny, francúzštiny, nemčiny, angličtiny) sa ukazuje, že presný význam slova sa rozlišuje len na základe kontextu¹⁸;
- dôsledne sa zavádzajú diakritické znamienka na označovanie kvantity a mäkkosti konsonantov (oproti tvrdomu); mäkkosť sa označuje na *ť, ď, ň, ľ* približne v rozsahu ako v strednej slovenčine (*čičí, Radosti, med', maštal', wstaň, misel', dedina, Mateg*);

¹⁴ Vychádzame z prác Kačala – Krajčovič (2006, s. 62 – 65), Pauliny (1983, s. 160 – 174), Habovštiaková (1968) a Kralčák (2009a).

¹⁵ Podľa K. Habovštiakovej (1968, s. 77) sa A. Bernolák pokúša nájsť nový, jasnejší a správnejší spôsob písania. Dizertácia má „poukázať na zbytočné písmená a prízvuky a podať správne rozdelenie písmen“.

¹⁶ Kralčák (2009a, s. 81).

¹⁷ Porovnaj Habovštiaková (1968, s. 78, 94). K jednotlivým znakom pravopisu a príkladom aj s. 79 – 92.

¹⁸ Porovnaj Habovštiaková (1968, s. 79).

na základe vlastnosti mäkkosti tak vstupujú do opozície konsonanty t – ť, d – ď, n – ň, l – ľ; napriek kodifikovaniu tohto systému v stredoslovenskom rozsahu sa v zapisovaní mäkkosti v jednotlivých slovách objavujú chyby¹⁹, a to predovšetkým vo vzťahu k fonémam /l/ a /ň/, napr. *uďelujem, velebnosť, zalubovať, ľudom, nevinuťelne*; protiklad /l/ – /l/ sa vyjadruje typograficky – „mäkčeň pri ľ sa úplne pripojuje k základnému písmenu l a utvára v hornej časti písmena oblúčkový uzáver“²⁰, čím sa odlišilo zavreté l pre /l/ a otvorené l pre /l/²¹; A. Bernolák si uvedomoval potrebu zavedenia mäkkých konsonantov do praxe, aby zjednocovanie Slovákov prostredníctvom jazyka zasiahlo väčšiu časť používateľov²²;

- v rámci kvantity sa objavujú odchýlky od súčasnej slovenčiny, ktoré spôsobuje Bernolákov nárečové jazykové východisko²³ (jednak západoslovenské s absenciou rytmického krátenia, jednak horooravské) – častý je dlhý vokál oproti súčasnemu krátkemu v koreni slov, resp. v odvodzovacích a ohýbачích príponách (*mesáční, mlin, rúža, gádro, gárek; trháň, malúčki, krásná, donášám, mogému, pánového, paňiného*) alebo oproti súčasnemu stavu kvantita absentuje (*opat, zahrada, hukať, had – haďa, túlať – tulač, počtar, mihnúť*; imperatív typu *služ, waž, mlať*), časté sú však aj dvojtvary (*ústa/usta, úroda/uroda, hrachovišťa/hrachoviščo, pastwisko/pastwisko*), pričom niekedy sa kladú ako rovnocenné, inokedy sa niektorý z nich uprednostňuje (poznámkou *melius*, resp. uvedením v zátvorke);

- v rámci funkčného pravopisného princípu sa popri vlastných menách píše veľké písmeno pri všetkých substantívach a výrazoch vzťahujúcich sa na osoby podľa vzoru nemeckého pravopisu (*Dunag, Ľistopad, Kráľ, Ťelo, Zem, Dwere, Oňi, Gejich, Uctiwi, Wisokoučení*); veľké písmená sa majú písať aj na začiatku vety a verša;

- predložky *s*, *z* sa píšu podľa výslovnosti (*z Adamom, s Kaplnki, s Kupcom, s Pawlom, z octom*); tu sa prejavil vplyv znelostnej asimilácie; zdôrazňuje sa však, že v spojení so zámenami sa má používať iba predložka *s*; znelostná asimilácia sa rešpektuje aj pri predponách *s-*, *z-* (*stopil, spísať, zleťeť, zdrapiť*); tento vplyv sa prejavil aj pri písaní

¹⁹ Podľa M. Sedlákovej (2015), ktorá pri výskume *Slovára* zaznamenala chyby v zápise kvantity aj mäkkosti. Sledovala aj „živé“ texty (kázeň J. Kubániho) a duchovné piesne J. Hollého, ktorý bernolákovskú kodifikáciu dodržiaval najdôslednejšie. Autorka vyslovuje názor, že „Ľ. Štúr nepojal túto fonému do svojej kodifikácie práve pod vplyvom bernolákovského úzu, v ktorom sa kodifikovaná fonéma /l/ neudomácnila“ (2015, s. 17). Porovnaj aj Habovštiaková (1968, s. 123, bod 5).

²⁰ Habovštiaková (1968, s. 84, s. 117 – 124).

²¹ Podľa K. Habovštiakovej (1968, s. 120) žiadal A. Bernolák aj presné rozlišovanie životnosti a neživotnosti predmetu v l-ovom participii sloviess typu *poslí prišli a powedali, že wli bežali; ženi prišli a powedali, že krawi a ťelató bežali*.

²² Kuchar (2007, s. 38). Aj tu sa upozorňuje na nepresnosti v zapisovaní mäkkosti konsonantov na príkladoch v *Slovári* (napr. heslové slovo *Ťemnica* oproti spojeniu *Robotná Temnica*, ale v odvodeninách *temňe, temní, Ťemničár, Ťemničárka, Ťemnosť*, no *Temnosť* sa chápe ako české), čo však mohli spôsobiť aj nedôslednosti pri sádzaní textu. Tu pozri aj ďalšie príklady.

²³ Podrobnejšie pozri Habovštiaková (1968, s. 112 – 116). Tam aj ďalšie príklady.

koncového konsonantu, resp. konsonantu na hranici morfému ďalších slov alebo pri jednotlivých slovách (*teras, pres, už, boskať, lobda, halapardník*); vplyv výslovnosti sa objavuje pri zjednodušovaní spoluhláskových skupín (*swečiť, dwať, krsna*);

- pre hlásku *v* sa používa tradičná graféma *w* (*Hlawa, Wíra*), pre hlásku *j* sa používa tradičná graféma *g* (*Gegí*), pre hlásku *g* zasa *ğ*, čo korešponduje s historickým princípom (využíva sa v takom rozsahu ako v slovenských nárečiach – *ğaliba, ğagdy*), latinské hlásky *q, x* sa zapisujú zložkami *kw, ks/gz* (*Kwuntus, Kserkses*) a zo starších zložiek sa zachováva aj *dz, dž, ch*, pričom sa upozorňuje na ich nedeliteľnosť;

- zavádza sa skupina *šč* (*ešče, púščať, meščan, ščestí, odpúšćam*), no používa sa aj skupina *št* (*klěšće, plášć*)²⁴;

- osobitá pozornosť sa venuje zdvojeným konsonantom, pričom zdvojenie sa objavuje nielen v etymologicky náležitých polohách (*oddať, panna, poddaní, účinní, makki*), ale aj v slovách, ktoré sú ovplyvnené starším pravopisným úzom, západoslovenským nárečím, v prípadoch palatalizácie *ch* a niektorých tvaroch zámen – napr. *úffat; masso*; D, L sg. *musse, stresse, w pazusse; tišší, sušší; onna, onno* (mnohé z nich boli v neskorších prácach odstránené);

- vo vokalickej systéme absentujú dvojhlásky²⁵ (namiesto *ie* býva *é, í, e*: *dérka, rozséwať, rékať, bídni, bili, hrích/hrěch, spíwať/spéwať, drewko, pečenka, prekopai*; namiesto *ia* býva *á, a*, v koncovkách N pl. subst. mask. *-é/-í*: *čárka, Polák, pradza, čítaňa, srdca, učitelé, sluhowé, kazateli*; namiesto *iu* býva *í, u* v D sg. subst. a A sg. fem. adj.: *tomuto stawańi (ńu), źelacu*; namiesto *ô* je *ó, o*: *kóń, ńemóże, mog, wokol*), samohláskový systém charakterizujú len kvantitatívne protiklady piatich hlások *i – í, e – é, a – á, o – ó, u – ú* (*oblékag, odźwať*); objavuje sa len niekoľko gramatických tvarov so záznamom stredoslovenskej dvojhlásky *ie* (ako *ge*), napr. *meťgem, wedźgem, Ďgewča, Ďgeta*²⁶. Fonologický systém v rámci vokalizmu však naruša nesyستémové skracovanie dlhých vokálov, zrejme pod vplyvom Bernolákovho rodného hornooravského nárečia²⁷.

Morfológiu bernolákovčiny charakterizujú tradičné aj živé prvky. Uplatňujú sa predovšetkým tie tvary, ktoré sú spoločné pre strednú a západnú slovenčinu, pričom

²⁴ K. Habovštiaková (1968, s. 126 – 127) uvádza, že popri tvaroch *klěšće* a *plášć* (a iných) sa v Bernolákových prácach objavujú aj tvary *klěšće, plášć*. Konštatuje, že A. Bernolák preferoval znenie so *šč* a znenie so skupinou *št* bolo uňho zriedkavé.

²⁵ Pozri Habovštiaková (1968, s. 100 – 105). Tam ďalšie príklady.

²⁶ Pozri aj Habovštiaková (1968, s. 100 – 101). E. Pauliny (1983, s. 169) podotýka, že v *Slovári* sa tvary s dvojhláskou hodnotia ako nárečové alebo chýbné. To platí aj pre ďalšie tvary uzákonené v diele *Grammatica Slavica* (napr. vkladné *-o-* v *l*-ovom participiu, prípona *-om* v L sg. mask. a neut. a I sg. mask.), čo by mohlo byť dôkazom redakčného zásahu inej osoby, vzhľadom na to, že *Slovár* vyšiel po Bernolákovom smrti.

²⁷ V tomto nárečí absentuje fonologická kvantita a z hľadiska typológie sa odlišuje od západo- aj stredoslovenských nárečí. Bližšie pozri Sedláková (2015). K ďalším charakteristikám hláskoslovného systému bernolákovčiny pozri Habovštiaková (1968, s. 93 – 129).

sa tu objavuje len málo českých prvkov. Neprítomnosť diftongov spôsobuje značnú unifikáciu paradigiem. Bernolákovčina **zavádza** do skloňovania **slovenské** (dokonca typicky stredoslovenské) **tvary**:

- D pl., I sg. mask. a neut. s príponou *-om* (*Pánom, Sluhom, Sudcom, Kuratom, Srdcom, Děšdom*);
- D, L sg. mask. živ. s príponou *-owi* (*sluhowi, sudcowi*);
- L pl. mask. s príponou *-och* (*na Pánoch, na Duboch, Sudcoch, Děšdŏch*);
- L sg. mask. a neut. adjektívalií s príponou *-om* (*na peknom, na ňom, na pánovom, na paňinom*);
- G, D pl. živ. s príponou *-ow* (*Sluhow, Sudcow*)²⁸;
- G, D, L sg. fem. s príponou *-eg* (*pekneg, Pánoweg, Paňineg*);
- základný tvar präterita s vkladným *-o-* (*pékol, trásol*).

K **západoslovenským prvkom** možno priradiť:

- L sg. mask. a neut. (*na Pasi, na Nosi, w Klášteri, na Železi, na Massi*);
- I sg. fem. s príponou *-ú* (z *Owcú, z Osobú, Čnostú*, tak aj pri adjektívach *peknú* a pri zámenách s *Žebú*), ktorú A. Bernolák používa vo svojich prácach, ale v zátvorke sa ako dvojtvár uvádza aj stredoslovenská podoba typu *pod postelú vel postelow, praslicú vel praslicow*, podobne pri osobných zámenách je popri *se Mnú* aj *Mnow*²⁹;
- príklon ku skloňovaniu kvantitatívnych adjektív pri skloňovaní privlastňovacích prídavných mien v N sg. a pl. typu *pánowa, pánowo(e), paňina, paňino(e); pánowi, pánowe, paňini, paňine*; v A sg. fem. a neut. *pánowu, pánowo(e), paňinu, paňino(e)*;
- pri posesívnych zámenách sa objavujú nekontrahované tvary typu *mogého, mogému* s koncovkami podľa akostných adjektív.

Tradičné prvky predstavujú tvary s českými hláskoslovnými zmenami³⁰. Najmä tvary vokatívu singuláru (A. Bernolák ho uvádzal dôsledne, tento vzor pozná zo starších gramatík) – *Spasiteli, Odplatiteli*, hoci kodifikované sú aj tvary *Ženo, Chlape, Sluho*; prechodník a prídavia typu *učic, thragic, volagici, thragici*; D a L sg. fem. zachováva palatalizované tvary – *Noze, Musse, Streše, Blše, Lásce, Matce, Strace*.

Vo svojej *Etymológii* A. Bernolák rozoznáva sedem slovných druhov – mená, zámená, slovesá, predložky, príslovky, citoslovciá, spojky.³¹ Rozlišujú sa tri typy mien „nomen“, ktoré sa charakterizujú ako čiastky reči označujúce istú vec, vlastnosť alebo

²⁸ Podľa K. Habovštiakovej (1968, s. 143 – 145) je zo zavedených slovenských prípon najnestálejšia prípona I sg. *-om* (v Bernolákových dielach ustupuje prípone *-em*), naopak, koncovku *-ow* uplatňoval dôsledne (*národow, bratrow, kňazow*) a jej nedodržiavanie vyčítal J. I. Bajzovi (uňho sa objavuje prípona *-uw*).

²⁹ Pozri Habovštiaková (1968, s. 150 – 151, 164).

³⁰ K podielu češtiny na Bernolákovskej kodifikácii pozri podrobne Habovštiaková (1968, s. 327 – 334).

³¹ Podľa Habovštiaková (1968, s. 130 – 190).

vlastníctvo veci – *substantivum, adjectivum, numerales*. **Substantíva** sa chápu ako pomenovania osoby, veci alebo deja. Delia sa na vlastné, apelatíva a kolektíva. Menám sa pridelujú štyri základné vlastnosti: *číslo* (singulár „gednásobní“, plurál „wícnásobní“, duál „dwognásobní“, ktorý sa spomína len pri slovách *oči, uši*); *rod* (rozoznáva sa trojaký gramatický rod: „muskí“, „ženský“ a „ňigakí“; rozpracúva sa aj otázka rozlišovania rodu podľa zakončenia mena); *pád* (slovenské pádové názvoslovie je prekladom z latinčiny; rozoznáva sa sedem pádov: *menugicí, plodní, dáwagicí, žalugicí, wolagicí, mestowní, nástrogní/towarišní*); *skloňovanie* (vysvetľuje sa v skupinách, pri vzoroch sa postupuje podľa gramatického rodu, životnosti/neživotnosti, zakončenia mena).³² **Adjektíva** označujú akosť alebo vlastníctvo osoby a veci, podľa čoho sa delia na akostné a privlastňovacie.³³ Pri kvalitatívnych adjektívach sa uvádza len vzor *pekní*, ktorý splýva so vzorom *cudzí*, čo vyplýva z vylúčenia diftongov a ypsilonu zo systému spisovného jazyka a pre posesívne adjektíva sa zavádzajú vzory *pánov* a *paňin*. Pri **zámenách**³⁴ sa vydeľuje sedem skupín: osobné, privlastňovacie, ukazovacie (*ten, ta, to, tento, tato, toto, onen, onna, onno, oni, oná, oné, sám, sama, samo*), opytovacie (*kto, čo, ktorí, kí, či*), vzťažné (len zámeno *kteří*), kmeňové (označujú príslušnosť k istému kmeňu, vlasti, skupine, rodine – *našiňec, wašiňec*), neurčité (*číkoľwek, gakísi, gedenkaždí, gedínki, gedíní, iní, inší, inakší, každí, kdokoľwek, kteřísi, ľecičo, ľecigakí, ľedagakí, ľedakdo, ňečí, ňečo, ňigakí, ňekterí, žaden, takí, čikoľwek, čokoľwek, ňečok, kdokoľwek, ňekdo*). **Číslovky** (číslovku označuje ako „méno početné“) vyjadrujú počet. Delia sa na: základné, radové, rozmnožovacie („multiplicativa propria“ – *dwoge, oboge, troge, štworko* atď., „multiplicativa impropria“ – *samodruhí, samotretí* atď.), násobné (osobitne sa neuvádzajú druhové a podielové číslovky). **Sloveso** (používa sa doslovný latinský preklad „*slowo*“) sa charakterizuje ako slovný druh označujúci činnosť osoby alebo veci.³⁵ Základné významové skupiny slovíes sa delia podľa jednorazovosti a opakovanosti slovesného deja a podľa dokonavosti a nedokonavosti. Sloveso má sedem vlastností: *slovesný rod* (vyjadruje, či osoba alebo vec dej koná, alebo je ním zasahovaná); *číslo* (rozoznáva sa *singularis, pluralis*); *čas* (minulý, dávnominulý, prítomný, budúci); *osobu; rod* (činný, trpný, pričom ten sa odlišuje v príchastí slovíes); *spôsob* – neurčitý, oznamovací, rozkazovací (*trhag, pukňi, trhagte, pukňite*, v 3. os. pl. sa uvádza osobitý tvar s časticou *ňech* – *ňech trhá, ňech trhagú*), gerundiálny, participiálny; *časovanie*. A. Bernolák vydeľuje 6 skupín s príslušnými slovesnými

³² Ku skloňovaniu substantív, adjektív, pronomín a numerálií u A. Bernoláka pozri Habovštiaková (1968, s. 136 – 173).

³³ K adjektívam u A. Bernoláka pozri bližšie Habovštiaková (1968, s. 157 – 164).

³⁴ Bližšie Habovštiaková (1968, s. 164 – 169).

³⁵ Podrobnejšie Habovštiaková (1968, s. 173 – 180).

vzormi podľa hlásky predchádzajúcej neurčitkovému zakončeniu (I. *wolać, wolám*; II. *plakać, plačem*; III. *slišać, slišim*; IV. *sąć, sagem*; V. *pić, pigem*; VI. *milować, milugem*). „Príslovko“, **adverbium**, sa pridáva k menu alebo slovesu a vyjadruje nejakú okolnosť alebo vlastnosť veci. Delenie prísloviek je rozvetvené a okrem významového hľadiska sa sem radia aj niektoré častice, zámená, zámenné príslovky ako napr. *čože, prečo, načo, kolkó, moc, gac mnoho* a ďalšie. Rozoznáva príslovky: miesta, času, množstva, akosti, poradia, čísla, podobnosti, prirovnávania, opytovania, prisvedčovania, záporu, zhromažďovania, usilovania, pripúšťania, oddeľovania, pochybovania, výsledku, rôzneho významu. Nejednotné je najmä ich zapisovanie osobitne aj spolu (*pred wčerom/predwčerem, o mnoho/omnoho, od poli/odpoli, spola/spola; dwarazi, podruhe*).³⁶ **Predložka** („*predstawka*“) stojí pred menami, zámenami alebo slovesami a označuje „voľajakú okolnosť osoby, veci alebo javu“³⁷, pričom k predložkám sa radia aj niektoré predpony. V *Gramatike* sa vymenúva 31 predložiek, mnohé z nich sú druhotné (*daleko, konča, mimo, okolo, proti, wiše*). Uvádzajú sa ich latinské ekvivalenty, ale nie bližšie určenie, funkcia či význam. **Spojky** („*spogitelka*“) sa chápu ako neohybný slovný druh, ktorý navzájom spája jednotlivé slová, ale aj celé vety. Pri vydelení spojok sa ešte neuplatňuje členenie na podradovacie a priradovacie a pozornosť sa nevenuje ani otázke ich používania. Členia sa na: spojovacie, želacie, pripúšťacie, podmieňovacie, účelové, príčinné, vylučovacie (rozlučovacie), odporovacie (adverzatívne), uzatváracie (kolektívne, racionálne), rozumové, dôvodové. Nachádzajú sa tu aj spojky, ktoré sa dnes chápu ako častice (*bi, bisme, ňechbich*), z kľúčovacím spojkám sa radí aj *áno*.³⁸ **Citoslovcia** sa chápu ako neohybné slová označujúce obyčajne city, hnutia mysle. Pri charakteristike citosloviec sa vychádza z Doležalovej gramatiky a ich spracovanie nie je podrobné, zrejme kvôli prisúdeniu menšej závažnosti tomuto slovnému druhu vo vzťahu ku kodifikácii.³⁹

Tradičné a živé prostriedky sa používajú aj v **syntaxi** (popri *anebo, nebo, bude-li, kdiž* sa používa aj *preto, abi, keď*). Otázka syntaxe je spracovaná v rámci *Gramatiky* a nezahrňa náuku o vete. Venuje sa len významu slovných druhov a tvarov. Úlohou syntaxe je „podať pravidlá o správnom spájaní a rozmiestňovaní rozličných čiasťok reči“⁴⁰. A. Bernolák v rámci jednotlivých vzťahov postihuje napr. kongruenciu medzi adjektívom a substantívom a možnosť používania adjektíva vo funkcii podstatného mena (*chwałłitebné gest = chwałłitebná wec gest*) či zhodu slovesného tvaru v rode, čísle a páde s príslušným substantívom. Pri väzbe slovies v zápore sa žiada využívanie

³⁶ Bližšie Habovštiaková (1968, s. 180 – 183).

³⁷ Bližšie Habovštiaková (1968, s. 183 – 186).

³⁸ K spojkám u A. Bernoláka bližšie Habovštiaková (1968, s. 187 – 189).

³⁹ Bližšie Habovštiaková (1968, s. 189 – 191).

⁴⁰ Habovštiaková (1968, s. 192). Podrobnejšie pozri ibid., s. 192 – 205.

genitívu typu *ňemám dobrích šiat, ňečítal sem teg kňihi, čo mať ňemožeš, o to si hlawi nelam*. Problematiky vety sa dotýka len časť o slovoslede, kde sa rozlišujú tri typy viet: veta (*reč dokonalá, slobodná*), priradená veta (*reč spogená*), podradená veta (*reč ňedokonalá, neslobodná*). Východiskom poučiek o syntaxi je latinský materiál, ktorý sa porovnáva so slovenskými konštrukciami a upozorňuje sa na rozdiely medzi nimi.

Osobitý význam sa pripisoval otázke tvorenia slov v slovenčine. Slovotvorné procesy sa spracúvajú v *Etymologii vocum slavicarum*, ktorá obsahuje slovníkové prílohy – vecne usporiadaný slovensko-latinsko-maďarsko-nemecký slovník, ktorý sa chápe ako príprava pre *Slowár*.⁴¹ V *lexike* je kodifikovaný veľký počet slov domáceho a nedomáceho pôvodu, niektoré majú nezvyčajné tvary (napr. pri prechýľovaní – *Češkiňa* popri *Češka*, *Uherkiňa* popri *Uherka*, *Uhrinka*; odvodeniny typu *mladota*, *pismota*, *učenota* od adjektív, zdobeniny ako *krťíček*, *srňička*). Pri niektorých sa používa konfrontácia so slovami považovanými za nespisovné (najmä české a ľudové) a na mnohých miestach sa poukazuje na rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Slová, ktoré A. Bernolák považoval za neslovenské alebo vulgárne, vylučoval zo slovnej zásoby a namiesto nich navrhoval slovenské slová (*Gelša* namiesto *jalša*, *Mša* namiesto *omša*, *živé Strébro* namiesto *ortuť*, *Gasno* namiesto *dasňo*, *Peceň* namiesto *Bochen*) a tvoril nové slová a odvodeniny (bez ohľadu na to, či sa používali) – *Bláznomluvec*, *Celosrdečnost*, *Dwochboj* (súboj), *Každodeňníček*, odvodeniny napr. od slova *abeceda* (je ich 15) – *Abecedár*, *Abecedárnik*, *Abecedník*, *abecedární...* Životaschopnosť slovenčiny demonštroval aj mnohými synonymami, napr. pre latinské slovo *carmen* uvádza ekvivalenty: *mluwospew*, *spewomluwa*, *spewoňec*, *wazomluwa*, *speworádek*, *wazospew*, *spewohlas*, *spewowňa*.⁴²

Vo svojom spracovaní slovnej zásoby uplatnil A. Bernolák prvýkrát nový aspekt⁴³. Uprednostnil domáci jazyk tým, že heslovým slovom sa stala domáca lexéma (výraz), čím dal slovenčinu na rovnakú úroveň ako ostatné štyri jazyky tradične chápané ako oficiálne a literárne. Pri konkrétnych názvoch oddelil slovenské a české slová (staršie slovníkové práce vychádzali z českých vzorov a ich štruktúra aj jazyk bol viac český ako slovenský). Práci na *Slowári* sa venoval od svojich študentských rokov a pripravoval ho paralelne s ostatnými kodifikačnými dielami a priebežne ho dopĺňal. Toto slovníkové dielo počítalo s prekladom do latinčiny, nemčiny, maďarčiny a češtiny. „Jeho cieľom bolo pomocou latinčiny ako administratívneho jazyka naučiť Nemcov po slovensky

⁴¹ Porovnaj Habovštiaková (1968, s. 206 – 217).

⁴² Podľa Habovštiaková (1968, s. 209). Autorka (ibid.) uvádza, že mnohé vykonštruované slová, ktoré mali demonštrovať istý slovotvorný postup a množstvo zbytočných synonym, sa už v *Slovári* neobjavujú.

⁴³ Porovnaj Kuchar (2007, s. 37 – 38), tam aj k ďalším poznámkam. Podobne Kralčák (2009a, s. 91 – 94).

a maďarsky, Maďarov po slovensky a nemecky a Slovákov po nemecky a maďarsky.“⁴⁴ A. Bernolák pripravil jeho 5 zväzkov, ktoré vyšli posmrtné v rokoch 1825 – 1827 spolu so šiestym zväzkom (*Repertórium*), o čo sa zaslúžili A. Rudnay a J. Palkovič (ako redaktor). Obsahuje viac ako 80 000 hesiel, ktoré spracúvajú nielen slovenskú slovnú zásobu, ale aj frazeológiu. *Slowár Slowenský Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský* je prekladovým dielom, ale obsahuje aj výkladové časti.

Zdrojom pre zostavenie slovníka nebola len kultúrna západoslovenčina v zmysle západoslovenského vzdelaneckého úzu, ale aj ľudová lexika, teda západoslovenské nárečia a nárečia stredného Slovenska. V slovníku sa tak objavujú výrazy z úzu, staré (podľa autorových slov *staré a nepoužívané*, resp. *horniacke slová*) a novotvary (*novoty*).⁴⁵ O tvorení novotvarov hovorí, že sa nemá diať bez rozvahy, ale správne a s rozumom (zo starých kmeňov podľa analógie). Tie sa v slovníku uvádzajú bez exemplifikácie a bez ekvivalentov v iných jazykoch. Samostatným heslom v slovníku nie sú len neodvodené slová, ale aj slová odvodené. Slová, ktoré sa považujú za české, sa označujú skratkou *Boh*. Samostatne stojace bohemizmy označuje znakom †. Nárečové alebo nespisovné slová označuje skratkou *Wulg.* (najčastejšie slová s dvojhĺskou typu *bgední, bgeli, kaštgel, wgem*)⁴⁶, samostatne stojace nárečové výrazy zasa znakom *. A. Bernolák využíva synonymiu ako hlavnú metódu exemplifikácie, pričom dôsledne používa skratku *Syn*. Ďalšími spôsobmi vysvetľovania významu sú parafrázovanie, uvádzanie ustálených spojení a frazém, parémii, uvádzajú sa doklady aj z ľudovej poézie. V slovníku sa nachádza množstvo neologizmov, pričom nejde iba o novotvary, ale aj o tzv. prekladové významy v prípade, že je potrebné doplniť chýbajúce pomenovanie.⁴⁷

4.2. Využitie dobových gramatík v diele A. Bernoláka⁴⁸

A. Bernolák pri koncepcii svojej slovenskej gramatiky a pri svojich jednotlivých výkladoch využíva viaceré pramene, z ktorých selektuje, zároveň však tvorivo dopĺňa a uplatňuje vlastné pravidlá. Medzi východiskové pramene diela ***Grammatica Slavica*** (1790) sa radí tereziánska vzorová učebnica F. A. Schlägela *Grammatica Germanica* (1786, po latinsky písaná gramatika nemčiny), ale aj dobové gramatiky, predovšetkým gramatiky P. Doležala (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746) a V. J. Rosu

⁴⁴ Kuchar (2007, s. 39).

⁴⁵ Podľa Kralčák (2009a, s. 68 – 70). Tam aj k ďalším poznámkam.

⁴⁶ Ďalšie príklady pozri Habovštiaková (1968, s. 100 – 101).

⁴⁷ Bližšie pozri Kralčák (2009a, s. 66 – 76).

⁴⁸ Podľa Blanár (2005, 2006), pozri aj Habovštiaková (1968, s. 67 – 72), porovnaj Kačala – Krajčovič (2006, s. 62 – 63).

(*Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672). Jadro gramatického opisu (gramatický opis sa chápe široko) tvorí náuka o slovných druhoch Etymológia a Syntax, ktorá sa tradične nechápe ako stavba vety a súvetia, ale ako skladba slovných druhov (jej poňatie je teda úzke). K týmto častiam sa pridáva Prozódia. Od dobového vnímania gramatiky sa líši dielo P. Doležala, v ktorom sa prehlbuje chápanie systému flexie (deklinácie a konjugácie), čo využíva aj A. Bernolák vo svojej gramatike.

A. Bernolák (v zhode s nemeckou gramatikou) začína svoj spis *Ortoepiou* (upravené znenie *Ortografie* z roku 1787, ktorá vyšla spolu so spisom *Dizertácia*, ju radí na koniec gramatiky). Ortografické a ortoepické kapitoly sa v dobových gramatikách prekrývajú, lebo pod termínom *littera* (z lat.) sa chápe jednak grafická podoba, písmeno a jednak zvuková podoba, hláska, čím sa opis výslovnosti a pravopisu približuje. Úzke chápanie syntaxe rozširuje A. Bernolák v troch kapitolách, v ktorých podáva výklad používania rozlišovacích znamienok v texte, postavenia slovies vo vete a poriadku v slovenskej vete. Nejednotné je aj vnímanie derivatológie. Tá bola teoreticky preskúmaná najsľabšie. Kým v nemeckej predlohe (F. A. Schlägel) sa krátky opis tvorenia slov pripája k jednotlivým slovným druhom, P. Doležal pridáva tvorenie slov na konci gramatiky ako Appendix. A. Bernolák spracoval derivatológiu v samostatnom spise *Etymologia vocum Slavicarum* (1791). Navyše venuje výraznú pozornosť lexikografickému spracovaniu slovnej zásoby⁴⁹.

Časť *dobročítanliwost' (De ortoepia)* člení Bernolák na päť kapitol (v Doležalovej ani v Rosovej gramatike sa kapitola o ortoepii neuvádza), pričom sa pripomína, že do úvahy sa berie stav v spisovnej slovenčine. A. Bernolák tu s ohľadom na stav v nemčine upozorňuje na odlišnosti v oboch jazykoch, napr. rozdielny počet hlások (slovenčina 21, nemčina 26). Na označenie prízvuku používa termín *accentus*, a ak nejde o špecifický slovenský jav, prikláňa sa viac k nemeckej gramatike. A. Bernolák radí výklad o výslovnosti a o členení slova na slabiky do časti venovanej ortoepii, zatiaľ čo P. Doležal tak činí v Ortografii. Funkčné hodnotenie hláskových javov (napr. protiklad l – l') a formulovanie foneticko-fonologických zásad sa považujú za pozitívne črty Bernolákovej koncepcie.⁵⁰

Časť *slow premeňení (De etymologia)* sa týka slovných druhov (podľa vzoru starších českých gramatík). Venuje sa predovšetkým paradigmaticke mena a slovesa. Pod menom sa tu rozumie substantívum, adjectívum a numerale. A. Bernolák (podobne ako P. Doležal) pripomína, že 6. pád je len predložkový a navyše dôsledne spája lokál

⁴⁹ Vychádzame najmä z uvedených prác V. Blanára (2005, 2006).

⁵⁰ Pozri Blanár (2005, s. 8; 2006, s. 24).

s predložkou *na*. V rámci kategórie mena je pozoruhodné zaradenie národných a obyvateľských mien k všeobecným menám (opozícia *gentile – nomen proprium*). Pri flexii substantív a slovies sa opiera o Doležalovo chápanie (má ho aj J. Dobrovský). Ten opustil latinskú tradíciu a substantívnu deklináciu rozlišuje na základe gramatického rodu a genitívneho sufixu. V rámci kategórie rodu sa rozlišujú tri členy: „*mužský, ženský a nijaký rod*“. A. Bernolák však Doležalovu klasifikáciu realizuje svojím spôsobom. Pre životné a neživotné maskulína, rovnako ako aj pre neutrá, vydeľuje po tri vzory, pričom ako samostatné uvádza vzory *sudce* a *dobitek*. Pri feminínach a neutrách sa vymedzením troch deklináčnych typov nepostihuje celá sústava skloňovania. Podobne pri klasifikácii slovies triedi slovesá so zreteľom na vokál, resp. konsonant stojaci pred neurčitkovou príponou *-t(i)* na šesť konjugačných tried (podobne ako P. Doležal tak opúšťa tradičné členenie na štyri konjugačné typy podľa kmeňotvornej prípony). Paradigmy vzorov sa vzhľadom na charakteristiky slovesa (pozri nižšie) uvádzajú v dvojakej forme – dokonavej a nedokonavej (*conjugatio verbi imperfecti – verbi perfecti*). V Bernolákom uvádzanom systéme z Doležalovej paradigmy chýbajú vzory *učiť* a *hrnúť*.

V Bernolákovej gramatike sa chápu slovesá ako ohybný slovný druh, vylučuje sa však pri nich schopnosť vyjadriť pasívny dej. Podobne ako V. J. Rosa (pri češtine) uvádza, že slovenčina nemá deponentné slovesá (teda sloveso trpného tvaru, ale činného alebo zvrätného významu) a trpné slovesá sa opisujú pomocou minulého prídavia a pomocných slovies. Rozoznávajú sa dva slovesné rody: *verba activa* a *verba neutra*, teda slovesá činnosti a slovesá stredné. Vzhľadom na kategóriu opakovanosti deja sa členia slovesá na *verbum singulare* (jednorazové) a *verbum frequentativum secundum* (opakovacie, napr. *plakáwáwať*), pričom jednorazové slovesá sa ešte delia podľa trvania slovesného deja na *dokonavé* a *nedokonavé*. Verbum sa tak klasifikuje na základe štyroch významových charakteristík – jednorazovosť, opakovanosť, dokonavosť, nedokonavosť (tak je to aj u P. Doležala).

Sústava slovesných časov je u A. Bernoláka bohatšia o *praeteritum plusquamperfectum*, teda dávnominulý čas. Oproti Doležalovmu transgresívnemu spôsobu sa tu odlišuje *gerundívny spôsob* a *participiálny spôsob*. Ku konjugácii sa ako osobitná časť pridáva časovanie neosobných slovies. A. Bernolák podobne ako české gramatiky, o ktoré sa opiera, nesprávne vysvetľuje tvorenie jedného gramatického tvaru od iného gramatického tvaru (napr. od infinitívu, imperatívu), a nie od odvodzovacieho základu.

V časti *slowspogenosť, slowspogugičnosť* (*De syntaxi*) sa skladba, ako už bolo povedané, chápe v súlade s dobovou filológiou. Zúženie skladby na skladbu ohybných

slovných druhov nezahrňuje otázku vetných členov a nadvetných konštrukcií.⁵¹ Hoci A. Bernolák aj tu vychádza z dobových (českých) gramatík, jazykový materiál hodnotí na pozadí slovenčiny. Ten konfrontuje a hodnotí predovšetkým vo vzťahu k češtine, ale aj latinčine, gréčtine a nemčine (za slovenskú zvláštnosť napr. považuje používanie pronomina *čo* v platnosti vzťažného zámena, používanie reflexívneho posesívneho osobného zámena *swóg* vo vzťahu k činiteľovi deja namiesto príslušného tvaru osobného posesívneho zámena, poukazuje na slovenský spôsob vykania, upozorňuje na bohemizmy, dôsledné používanie záporového genitívu).

V kapitole venovanej syntaxi predložiek sa vychádza z tradície, ktorá delí prepozície na oddeliteľné a neoddeliteľné (*praepositiones separabiles* – *praepositiones inseparabiles*), v súlade s tým sa kapitola delí na dve časti. Pri spracovaní predložiek vychádza z pádov, s ktorými sa spájajú. K výkladu o pádoch, s ktorými sa predložky viažu, pridáva lokál a k predložkám viažucim sa s genitívom pridáva predložku *konča*. Predložky sú spracované abecedne a dôsledne sa k nim pridáva latinský ekvivalent. A. Bernolák (podobne ako P. Doležal a V. J. Rosa) neodlišuje príslovkové spojenia a predmetové väzby. V rámci skladby sa tu vydeľujú poznámky o znamienkach v nadvetnej syntaxi. Zaradené sú tu aj dve kapitoly o postavení slovesa a slovoslede v „hovore čiže reči“.⁵²

Trinásta kapitola nesie názov *O poriadku*, v ktorom sa majú slovesá s inými čiastkami reči umiestniť v plnej a dokonalej vete. Výklad je usporiadaný do dvoch častí, ktoré sledujú postavenie slovesa a nominatívu mien a zámen (slovosled prísudku a podmetu) a postavenie slovesa s inými pádmí mien a zámen a s ostatnými slovnými druhmi (postavenie prísudku a iných vetných členov). Oproti nemeckej predlohe tu skracuje latinský (východiskový) text a dodáva vlastné príklady. V zmysle humanistickej stavby vety stavia prísudkové sloveso na koniec vedľajšej vety a udáva príklady, v ktorých podmetová časť vety stojí pred slovesom v prísudkovom postavení.

Dobovú koncepciu gramatík A. Bernolák dopĺňa prídavkom (*Appendix*) o poriadku slovenskej vety. Vety sa tu členia na *samostatné* („reč dokonalá a slobodná“ neobsahuje spojky alebo zámená; *oratio absoluta*), *priradené* („reč spojená“ sa pripája k inej vete pomocou spojky, resp. vzťažného zámena; *oratio conjunctiva*) a *podradené* („reč nedokonalá, neslobodná“ získava svoj zmysel len spolu s priradenou vetou; *oratio subjunctiva*). A. Bernolák v tejto časti (podobne ako vzorová nemecká gramatika) nepoužíva syntaktické termíny, ale termíny morfológické, napr. rozvitú dvojčlennú vetu *Čisté powetrí wiwoláwá už dáwno*

⁵¹ Blanár (2005, s. 10; 2006, s. 27).

⁵² Blanár (2005, s. 11).

mládež do slobodného poľa. charakterizuje na základe poradia slovných druhov, resp. pádov (v Bernolákovej terminológii „podľa členov“), a to „1. nominatív, 2. sloveso, 3. príslovka, 4. pád, ktorý vyžaduje sloveso, 5. predložka so svojim pádom“⁵³.

Časť *dobrowisłowność* (*De prosodia*) sa vymedzuje podľa P. Doležala. Vyzdvihujú sa dve časti prozódie – rytmológia a metrológia. A. Bernolák tu rozvíja vlastné poňatie prozódie. Napriek formálnemu pomenovaniu kapitol o dlhých a krátkych slabikách (podľa nemeckej gramatiky), hovorí A. Bernolák o dlhých a krátkych samohláskach.

Etymologia vocum Slavicarum (1791) je dielo, ktoré nepatrí k tereziánskym vzorovým učebniciam. V bernolákovskom slovníku nesie názov *wlastnosłowność*. Dielo sa zaoberá otázkami rozvíjania a lexikografického spracovania slovnej zásoby. Jadrom tejto práce sú state o slovotvorných postupoch (opis kmeňoslovnia, tvorenia kmeňov, nových slov pomocou sufixov a kompozít, súčasťou je aj gramatické názvoslovie⁵⁴). Predstavuje integrálnu súčasť jeho preskriptívnej kodifikácie.⁵⁵ Sám autor v upravenom znení *Ortografie* spomína, že začal pracovať na slovníkovom spracovaní spisovného jazyka. Vzhľadom na rozsah práce sa však dostavili problémy s publikovaním takého rozsiahleho rukopisu. Keďže A. Bernolák chápal riešenie otázok spojených so spôsobmi rozširovania lexiky ako aktuálnu úlohu, pokúsil sa ju realizovať v osobitnom spise. Keďže si uvedomoval špecifikum tvorenia slov v slovenčine (najmä v pomere k nemčine), pribral oproti nemeckým gramatikám ako východisko vtedajšiu domácu gramatickú tvorbu. Tu sa na rozdiel od chápania etymológie v zmysle „slowpremeňení“ (ako ju vníma v slovenskej gramatike), teda flexie, prikláňa k chápaniu etymológie podľa P. Doležala (ten opisuje rozširovanie lexiky prostredníctvom derivácie a kompozície samostatne).

Predmetom etymológie je tu skúmanie koreňov čiže základov slov. Hoci sa správne pripomína, že slová sa tvoria od svojich základov odvodzovaním a skladaním, A. Bernolák sa nevyhýba omylu – v tej dobe bežnému, že gramatický tvar sa tvorí od iného gramatického tvaru, a nie od príslušného odvodzovacieho základu – napr. podoba *Polka* od *Polák* sa tvorí vypustením hlásky *a*; pri dvojici *skoč* – *skok* sa mäkký konsonant mení na tvrdý.⁵⁶ Nový prístup k tomuto tvoreniu prinášajú štúrove jazykovedné práce.

A. Bernolák príslušné vydelené sufixy usporadúva jednak podľa produktívnosti, jednak podľa abecedy. Zároveň sa nezanedbáva diferencujúci pohľad – poukazuje sa na

⁵³ Príklad podľa Blanár (2005, s. 11), podobne Blanár (2006, s. 27 – 30).

⁵⁴ Pozri Kuchar (2007, s. 36).

⁵⁵ Blanár (2005, s. 12).

⁵⁶ Blanár (2005, s. 12).

odlišné javy alebo lexikálne prvky vo vzťahu k češtine (napr. „panónski Slováci používajú iba zakončenie stwo“). A. Bernolák tiež ukazuje, ako sa tvoria jednotlivé slovné druhy a poukazuje na sémantiku jednotlivých prípon. Hovorí teda o význame a tvorení substantív, adjektív, sloves a pod. Napr. *pes – psina*, *zwer – zwerina*, *Turek – Turčina* tvoria sa od jednotlivých podstatných mien pridaním *-ina* a označujú vlastnosť a podstatu veci, ktorú vyjadrujú prvotné mená.⁵⁷

Ako samostatná časť je spracovaná aj kapitola o kompozícii. Dodávajú sa výklady o zložených zámenách a slovesách. Poukazuje sa napr. na tzv. „dvojzložkové“ a zriedkavejšie „trojzložkové“ slovesá, napr. *ponapágať*, *pozabígať*, *napozabígať*, *naponapisowať*.

Za slabú stránku tohto spisu sa považuje skutočnosť, že A. Bernolák pristupuje k riešeniu otázok vo vzťahu k tvoreniu slov nekriticky predovšetkým s ohľadom na českú gramatickú tradíciu. Viaceré postupy dokladá neživými, umelo vytvorenými dokladmi (napr. *podkachlí*, *zakachlí*, *nadstolí*, *predstolí*) a prenáša do slovenčiny české slovotvorné postupy (z P. Doležala a V. J. Rosu), napr. sufixy *-tedelňík*, *-tedelní*. Hoci sa úloha načrtnúť procesy rozširovania lexiky ukázala ako náročná, pozitívne je, že A. Bernolák od začiatku svojich kodifikačných úsilí sledoval lexikografické spracovanie slovnej zásoby (podobný záber sledoval J. Dobrovský). Zároveň postihol dôležitosť frazeológie a terminológie pre kodifikovaný spisovný jazyk. V rámci jazykovednej terminológie sa opiera o staršie české a slovenské gramatiky a preberá tie názvy, pri ktorých predpokladá najväčšiu životaschopnosť a pri ktorých nebolo potrebné narušiť český hláskoslovný a tvaroslovný systém (napr. *méno podstatné*, *pridawné*, *zámeno*)⁵⁸. Na koniec gramatiky radí A. Bernolák kapitolu *Adagia Slavica*, v ktorej využil bohatý súbor prísloví od P. Doležala (*Adagia Slavico-Bohemica*, v ktorej sa objavujú príslovia zo zbierky D. Sinapia-Horčíčku *Neoforum Latino-Slavonicum*, pričom autor tu uvádza slovenské frazémy v českom rúchu) a pridal k nemu doklady prísloví z vlastných zbierok. V závere spisu z roku 1791 A. Bernolák teda publikuje tri lexikálne súbory – prevzaté a adaptované gramatické a literárne termíny z P. Doležala (pričom niektoré heslá A. Bernolák dopĺňa a bohato člení), 231 frazém z diela *Grammatica Slavica* (u P. Doležala bez paralely), štvorjazyčný nomenklátor z osemnástich vecných okruhov.⁵⁹

A. Bernolák vychádza pri svojej kodifikácii primárne z kultúrnej západoslovenčiny južného typu, ktorú konfrontuje so sekundárnymi jazykmi – čeština na Slovensku

⁵⁷ Blanár (2005, s. 12).

⁵⁸ Pozri Habovštiaková (1968, s. 70).

⁵⁹ Bližšie Blanár (2005, s. 13), tam ďalšie odkazy.

(biblická čeština), nemčina (Schlögelova gramatika), latinčina (jazyk dobových gramatík, napr. Doležal, Rosa), maďarčina (ide o ekvivalenty pre pripravovaný *Slowár*). Samostatné formulácie sú obohatené o prehodnocovanie spomínaných cudzích prameňov.

Bernolákovčina a bernolákovské hnutie prekračuje hranice západného Slovenska spočiatku vďaka *Slovenskému učenému tovarišstvu*, ktorého členovia pochádzali z celého Slovenska. Slovenčina prenikla aj do učebníc pre ľudové školy (šlabikár, katechizmus; v rokoch 1819 – 1852 sa používala v prvom učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule). Nemalú zásluhu na tom mal A. Rudnay. Členovia *Tovarišstva literného umeňá* (pôsobilo od roku 1789) sa starali o dodržiavanie bernolákovskej kodifikácie. Tá sa neskôr modifikovala prienikom stredoslovakizmov (napr. dvojhlások) na strednom Slovensku či eliminovaním mäkkosti konsonantov v západoslovenskom prostredí.⁶⁰

Napriek priaznivým okolnostiam sa bernolákovskému hnutiu nepodarilo prekročiť konfesionálne hranice, čo si uvedomovala generácia nastupujúca v 30. rokoch 19. storočia formujúca sa v budínskom centre. Odtiaľ vychodí zámer J. Hamuljaka vydávať slovenské noviny, ktorého následkom bol polemický spor medzi ním a P. J. Šafárikom⁶¹. Do riešenia otázky spisovného jazyka vstúpil aj J. Kollár, ktorý spolu s J. P. Šafárikom stál na pozíciách česko-slovenskej jazykovej jednoty. J. Kollár vydal k českoslovenčine (či slovakizovanej češtine) *Čítanku s pripojenými pravopisnými pravidlami* (1825). Prejavom zhody v názoroch na spisovný jazyk bolo založenie *Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej* v roku 1834. Bernolákovčina sa napriek tomu používala predovšetkým v kruhu katolíckej inteligencie.⁶² V tradičnej, resp. modifikovanej podobe (berňolákovská kodifikácia, resp. čiastočná reforma v *Slovári*, ktorá spočívala v odstránení stredoslovakizmov) sa tu používa až do roku 1851. V tomto jazyku vyšli popularizačné, literárne, náučné, polemické, ale aj pastoračné diela. V nasledujúcom období mu popri češtine začala konkurovať aj štúrovská slovenčina. Nahradenie berňolákovčiny štúrovčinou treba vidieť aj v širších spoločenských súvislostiach. Jednou z nich je reakcia proti osvietenstvu po smrti Jozefa II., ďalšou zostup hospodárskej a kultúrnej sily západného Slovenska na prelome 18. a 19. storočia a naopak vzrastajúca hospodárska dôležitosť stredoslovenských miest.⁶³

⁶⁰ Pozri Kralčák (2009a, s. 98 – 100), Krajčovič – Žigo (1999, s. 46 – 47), Pauliny (1983, s. 170 – 172).

⁶¹ Pozri aj Tóbiš (1966).

⁶² Kralčák (2009a, s. 98 – 100).

⁶³ Pozri Krajčovič – Žigo (1999, s. 45), Pauliny (1983, s. 173 – 174).

5. Spisovné obdobie. Štúrova kodifikácia

Osobitý medzník predstavujúci nástup spisovnej slovenčiny predstavuje štúrovská slovenčina. Etapa dejín spisovnej slovenčiny, do ktorej spadá jej nástup, je ohraničená rokom 1844 (schválenie kodifikácie štúrovej spisovnej slovenčiny na zhromaždení spolku Tatrári v Liptovskom Sv. Mikuláši) a rokom 1852 (rok vydania Hattalovej *Krátkej mluvnice slovenskej*). Štúrovčina sa považuje za premyslenú koncepciu, ucelenú na stredoslovenskej jazykovej báze, sledujúcu prirodzenú korešpondenciu medzi jednotlivými jazykovými rovinami, dôsledne pretransformovanú do kodifikovanej podoby¹. Štúrovská slovenčina sa javí ako osobitá, pričom jej špecifické črty sa prejavujú vo všetkých jazykových rovinách. Najpočetnejšie zastúpenie špecifik však vykazuje štúrovská lexika. Súvisí to so skutočnosťou, že toto obdobie sa vyznačuje dynamikou tak na rovine gramatickej, ako aj lexikálnej či na rovine funkčnej diferenciácie štýlov.

Štúrov kodifikačný čin vedome povyšujúci domáci jazyk na jazyk spisovný navyše v sebe nesie apel formovania novej národnej kultúry na základe pôvodnosti². Podľa J. Doruľa³ štúrovská kodifikácia nadväzujúca na bernolákovskú znamená iba modifikáciu formy vo svojej podstate rovnakého (t. j. tiež slovenského) reprezentanta slovenskej identity. Ľ. Štúr chápal slovenský národ v rámci „slovanského národa“ ako samostatný kmeň, ktorý má svoj osobitý jazyk, preto bolo potrebné, aby sa týmto jazykom Slováci vyjadrovali aj navonok v oblasti kultúry.⁴ Za základ svojej kodifikácie si Ľ. Štúr vzal tú „najpravdivejšiu“ a zároveň najrozšírenejšiu a pre Slovákov najreprezentatívnejšiu slovenčinu⁵. Z jazykovedného hľadiska reagoval aj na vývinové tendencie európskej lingvistiky (nástup historicko-porovnávacej a typologickej jazykovedy), s ktorými sa oboznámil na svojom študijnom pobyte v Halle⁶. Ľ. Štúr vynaložil najväčšie úsilie pri delimitácii slovenčiny vo vzťahu k češtine. Preukázalo sa, že slovenčina je osobitný jazyk, odlišný aj čo do vývinovej diferenciácie od českého jazyka.⁷ Generácia štúrovcov završuje normotvorné a kodifikačné úsilie, ktoré sa nepodarilo završiť A. Bernolákovi, keďže bernolákovčina nenadobudla status

¹ Kralčák (2010, s. 79 – 86).

² Štúrova kodifikácia nemala len lingvistický charakter. Bola prejavom toho, čo sa udialo už skôr v iných častiach Európy – kodifikácie sa stali bázou pre národnostné procesy. Bližšie Pichler (2007, s. 35 – 42).

³ Doruľa (2008, s. 6).

⁴ Pozri aj Baláž (1982). Podľa V. Blanára (1997, s. 239) tu Ľ. Štúr prináša kvalitatívne nové chápanie pojmu národ vo vzťahu k spisovnému jazyku ako základného atribútu konštituujujúceho sa novodobého slovenského národa.

⁵ Doruľa (2008, s. 7).

⁶ Pozri Krajčovič (2003f, s. 321 – 327).

⁷ Porovnaj Dolník (2007, s. 43 – 50).

celonárodného spisovného jazyka (bola obmedzená len na katolícku časť vzdelancov). Niektorí evanjelickí vzdelanci totiž bernolákovčinu neprijali, Bernolákovo úsilie však ovplyvnilo mladých evanjelikov, medzi ktorými bol aj Ľ. Štúr. Ten bol síce spočiatku zástancom používania češtiny na Slovensku (podobne ako J. Kollár), no na rozdiel od neho navrhoval, aby sa v češtine, ktorá sa používa v slovenskom prostredí, používali aj domáce, slovenské jazykové prvky (lexika, gramatické tvary), teda aby sa české slová a tvary nielen upravovali slovenskými hláskami. Ľ. Štúr dokonca žiadal, aby časopisy a almanachy vychádzali na Slovensku tak v češtine, ako aj v slovenčine (myšlienka sa realizovala vďaka M. Hamuljakovi v almanachu *Zora* v rokoch 1835, 1836, 1839 a 1840). Kroky plnenia úlohy kodifikovať novú spisovnú slovenčinu boli nasledovné⁸: 14. február 1843 – Ľ. Štúr na Bratislavskom evanjelickom lýceu svojím študentom ako námestník prof. J. Palkoviča oznámil svoj úmysel a dohodol sa s nimi na forme pomoci; júl 1843 – Ľ. Štúr, J. M. Hurban a M. M. Hodža sa stretávajú v Hlbokom, kde si rozdelili oblasti a dohodli sa na konkrétnom konaní vo vzťahu k započatému kodifikačnému procesu; jar 1844 – v novej spisovnej slovenčine vychádza prvá báseň od Janka Francisciho Rimavského *Svojim vrstovníkom na pamiatku* a prvá kniha – 2. ročník almanachu *Ťitra II* (vydával J. M. Hurban); 26. – 28. august 1844 – prvá sednica celoslovenského spolku *Tatrín* v Liptovskom sv. Mikuláši (pripravil ho M. M. Hodža, ktorý tu zastával miesto evanjelického farára), ktorá schválila Štúrov kodifikačný krok – podľa zápisnice spolk „očakáva gramatiku p. Ľ. Štúrovi“; august 1845 – začínajú vychádzať *Slovenské národné noviny* (vydavateľ a hlavný redaktor je Ľ. Štúr, poverený spolkom *Tatrín* na zasadnutí v auguste 1844, prvé číslo vyšlo 1. augusta 1845), v novej slovenčine vychádza Sládkovičova *Marína*; 1846 – vychádzajú hlavné kodifikačné práce Ľ. Štúra (*Nárečja slovenskua alebo potreba písania v tomto nárečí, Nauka reči slovenskej*); 1847 – M. M. Hodža vydáva *Dobruo slovo Slovákom, súcim na slovo* na podporu novej spisovnej slovenčiny.

Ľ. Štúr si uvedomoval, že „ak spisovný jazyk má s národom tvoriť jednotu, ak ho má reprezentovať, musí to byť jazyk živý, prirodzený, nemiešaný, musí ho prezentovať ľudová slovesnosť vyššej úrovne, musí byť vedecky opísaný s prihliadnutím na jednotu ducha a hmoty, formy a obsahu, a to od hlások k slabike, tvarom a slovám“⁹. Chápal jednotu slovenského jazyka, ktorú tvoria všetky jeho nárečové formy, nielen stredoslovenské (slovo *nárečje* používa Ľ. Štúr vo význame „jazyk,“ slovo *rozličnorečje* vo význame „nárečie“). O kodifikovaní novej spisovnej slovenčiny rozhodla porada zo 14. februára 1843 (Ľ. Štúr, J. Francisci-Rimavský, J. Kalinčiak, J. Gáber-Lovinský, S. Štúr, S. Vozár). Následne 21. februára 1843 požiadal Ľ. Štúr o povolenie vydávať

⁸ Podľa Bartko (2015, s. 10), Ďurovič (2006b), Jóna (1991b, s. 65 – 68).

⁹ Krajčovič (2003f, s. 322).

Slovenskej Národňje Novini. Povolenie na ich vydávanie vydal panovnícky dvor až v roku 1845. 17. júla 1843 po stretnutí Ľ. Štúra a M. M. Hodžu s J. M. Hurbanom na jeho fare v Hlbokom, na ktorom sa schválila kodifikácia spisovnej slovenčiny na základe kultúrnej stredoslovenčiny, navštevujú títo predstavitelia váženého bernolákovského básnika Jána Hollého na jeho fare v Dobrej Vode. Ten vyslovil svoj súhlas, hoci sám ďalej zostal pri bernolákovčine. Aktivita štúrovcov sa završuje 26. – 28. augusta 1844 na zhromaždení spolku *Tatrín* v Liptovskom Mikuláši, na ktorom sa schválil návrh novej spisovnej slovenčiny v podobe predkladanej štúrovcami, pričom kodifikácia sa završuje vydaním Štúrovej príručky ***Nauka reči slovenskej*** v roku 1846.¹⁰

Okrem tohto spisu, ktorý opisuje kodifikovanú normu, vydáva Ľ. Štúr aj rozpravu ***Nárečja slovenskuo alebo potreba písaija v tomto nárečí*** (1846), v ktorej zdôvodňuje zavedenie spisovnej slovenčiny na stredoslovenskej báze, pričom autor sa odvoláva „na zachovanosť a svojskosť strednej slovenčiny, na jej územnú rozšírenosť a na bohatstvo slovesného folklóru v nej“¹¹.

Ľ. Štúr hľadal oproti maďarčine variant slovenčiny s istou spoločenskou prestížou, t. j. reč privilegovaného stavu. Slovenčina mala totiž za úlohu aj, pokiaľ je to možné, získať ten stav, ktorý zastupoval slovenský politický život¹². Štúrovska spisovná slovenčina si teda podľa tejto koncepcie zachováva stredoslovenskú formu¹³, t. j. všeobecne, typizované stredoslovenské hláskoslovie a tvaroslovie (skloňovanie a časovanie; pôvodná Štúrova kodifikácia sa aj v týchto bodoch modifikovala, najmä v dôsledku kompromisov dohodnutých s bernolákovcami a v dôsledku zásahov M. M. Hodžu), no v iných jazykových rovinách sa mala ustavične dopĺňať, obohacovať zo všetkých slovenských nárečí¹⁴. Základným prostriedkom obohacovania slovnej zásoby nie sú prevzaté slová, ale odvodzovanie, skladanie a rozvíjanie. Pri obohacovaní slovnej zásoby využíva všetky obvyklé slovotvorné postupy. Z typologického hľadiska boli

¹⁰ Krajčovič (2003f, s. 322 – 323).

¹¹ Krajčovič (2003f, s. 326).

¹² Pozri Ďurovič (2006b). Podľa autora tento Štúrov výber vychádza zo skutočnosti, že pri koncipovaní novej slovenčiny pochopil, že proti maďarskej ideí uhorského štátu nemôže brániť slovenskú pozíciu s českou rečou používanou len časťou Slovákov a že akýkoľvek program musí byť nevyhnutne podporený katolíckou aj evanjelickou stranou.

¹³ Ide o severozápadný región stredoslovenských nárečí (pozn. A. Ch.). P. Baláž (1982, s. 34) podotýka, že nešlo o nárečie konkrétnej oblasti, ale o akési *koiné*. Práve v stredoslovenských nárečiach sa podľa Ľ. Štúra sústredili najvýraznejšie znaky jazyka stredných Slovákov. „Požiadavku pridržiavať sa ducha strednej slovenčiny vedel spojiť s požiadavkou zachytiť taký systém, ktorý by najlepšie vyhovoval i príslušníkom ostatných nárečí.“ (Baláž, 1982, s. 38) V. Blanár (1997, s. 239) považuje tento Štúrov výber za správne postrehnutie dôležitosti celonárodného spisovného jazyka, ktorého základom sa malo stať živé stredoslovenské *kultúrne nárečie*. U Kralčáka a kol. (2015, s. 35) sa hovorí o *severostredoslovenskom interdialekte*, „ktorý začiatkom 19. storočia začína postupne v jazykovej situácii slovenčiny územne i spoločensky vyčnievať“. (zvýraznenie A. Ch.)

¹⁴ Doruľa (2008, s. 8).

najdôležitejšie dva zdroje: ľudová reč a preberanie z češtiny, základným však ostáva ľudová reč. Podľa V. Blanára¹⁵ je základom Štúrovej tzv. preskriptívnej kodifikácie „živá hovorová reč používaná najmä v ľudovej slovesnosti a v umelých piesňach a básňach“, čo ju približuje k srbskej gramatike¹⁶. Najvýraznejším rozdielom oproti gramatikám z predpisovného obdobia je formulovanie diela nie v latinčine, ale v kodifikovanej slovenčine. Ľ. Štúr urobil významný krok k ustaľovaniu a vytváraniu gramatickej terminológie. Mnohé termíny preberá, resp. poslovenčuje (Hankovo spracovanie Dobrovského gramatiky), vychádza aj z ruskej a poľskej terminológie a mnohé termíny kalkuje alebo vytvára – napr. *určitost', slovesnje koreňe, pňovje silabi*.¹⁷

Svoju kodifikáciu postavil Ľ. Štúr na nasledujúcich **kritériách**¹⁸:

- *historickej pôvodnosti* – základom má byť teritoriálne, jazykovohistoricky a štruktúrne jedinečná slovenčina; z hľadiska pôvodu Slovákov a ich pôvodnej slovanskej reči sa Ľ. Štúr odvoláva na kronikára Nestora a ďalších českých a poľských dejepiscov a pri úvahách o jedinečnosti slovenčiny aj na J. Dobrovského, ktorý konštatuje, že slovenčina má najviac znakov, ktoré ju zbližujú s oboma vetvami slovanských jazykov; historicky „najpravdivejšiu, najzavaranovejšiu, najčistejšiu“ slovenčinu nachádza „v dolinách neprístupných Tatjer“¹⁹;
- *ústrojnosti (sústavnosti)* – jazyk chápal ako systém; slovenčinu v porovnaní s češtinou a pri skúmaní jej vnútornej stavby vidí ako jazyk, ktorý má vlastný a osobitý charakter, čo sa najviac prejavilo na zvukovej stránke – v tzv. „plnohlasnoti“, existencii dvojhlasok (utvorenie diftongov chápe ako prejav špecifického slovenského vývinu);
- *jazykovej reprezentatívnosti* – tu sa prejavila Štúrova idealizácia jazyka najviac; ide o pokus o jazykovo-estetické hodnotenie jazyka; o slovenčine hovorí, že je „silná a plná vírazu a pritom svježa a bistrá“; čistota sa vzťahuje na „zavaranosť“, teda čistotu v zmysle historickom a v zmysle vnútorného usporiadania jazyka; z estetického

¹⁵ Blanár (1997, s. 237).

¹⁶ V. Blanár (1997, s. 237) porovnáva model spisovnej kodifikácie u Ľ. Štúra s poňatím u Vuka Karadžiča (*Pismenica srpskoga jezika*, 1814). Zbližuje ich aj vybudovanie pravopisu na výslovnostnom princípe. Rozdiel sa vidí v tom, že Ľ. Štúr, ktorý postupoval od teórie k praxi, uplatňuje aj morfológický princíp.

¹⁷ Porovnaj Blanár (1993; 2005, s. 85 – 86).

¹⁸ Podľa Kralčák a kol. (2015, s. 36 – 38). K estetickému hodnoteniu zavedenia dvojhlasok porovnaj aj Baláž (1983, s. 30 – 31).

¹⁹ Ľ. Štúr poukázal aj na jazykové dôvody starobylosti a pôvodnosti slovenčiny a jej postavenia medzi slovanskými jazykmi. Na druhej strane uplatniac „romantické videnie tejto otázky, slovenčinu, paradoxne, v porovnaní s Bernolákom ešte väčšmi zidealizoval“ (Kralčák a kol., 2015, s. 37). Porovnaj aj Kováčová (2010, s. 92 – 93).

hľadiska sa hodnotilo najmä zavedenie dvojhlások; tieto estetické kategórie sú z hľadiska kodifikácie chápané ako sekundárne, pomocné.

Hierarchicky najvyššie je kritérium ústrojnosti. Zároveň však to, čo je v slovenčine ústrojné, je aj esteticky pôsobivé.

5.1. Slovník Štúrovej slovenčiny

V lexike sa zrkadlia vývinové procesy v širokom zmysle, a to nielen v zmysle aktuálneho jazykového vývoja, ale aj na pozadí dobového spoločenského vývinu. Mimojazyková stránka nachádza svoj prirodzený odraz v jazyku, predovšetkým v inovácii lexiky, čím sa naplňajú komunikačné potreby. Inovácie lexiky možno sledovať predovšetkým v oblasti tzv. kultúrnej lexiky²⁰, predstavujúcej pomenovania všeobecných abstraktných pojmov, spoločenských, kultúrnych a civilizačných javov, a oblasť odbornej terminológie.

Hoci Štúrova kodifikácia nemohla hneď a raz, komplexne, automaticky postihnúť lexikálnu bohatosť a štylistickú diferencovanosť spisovného jazyka, určite však ustálila podmienky a položila bázu, na ktorej mohol vývoj ďalej prebiehať²¹. Jej výrazný prínos je v tom, že oživila derivačné procesy v čase, keď slootovný systém slovenčiny nebol dostatočne prebádaný. Uchopiť problematiku derivácie v teoretickej rovine sa Ľ. Štúr pokúsil v *Nauke reči slovenskej*, konkrétne v jej najrozsiahlejšej časti (venoval jej 79 strán) *O tvorení slov* (prvý oddiel druhej časti kapitoly *Grammatika Slovenská*)²². Táto časť je nehomogénna, vnútorne nediferencovaná, autor sa tu pokúsil vysvetliť súvislosti medzi výrazovou a významovou stránkou slova, charakterizovať deriváciu a kompozíciu ako slootovné postupy slovenčiny a všetko ukotviť v rámci dobovej indoeuropeistickej teórie kmeňa. Popri tom sa opiera aj o veľmi dobré poznanie prác J. Dobrovského. Ľ. Štúr opisuje tvorenie slov vlastné jednotlivým čiastkam reči. Hoci táto časť práce nemá kodifikačný charakter, je tu badateľná snaha zaradiť ju aj prostredníctvom zavedenia nových pojmov a odbornej terminológie do vtedajšieho kontextu historicko-porovnávacej jazykovedy (pričom tým, že Štúr radí slovenčinu medzi indoeurópske jazyky, zdôrazňuje jej vážnosť oproti iným jazykom).

Ľ. Štúr pri analýze slova vychádza z koreňovej slabiky²³ (dnes koreňová morféma), ktorá je nositeľom základného lexikálneho významu. Ďalšie morfémy – v intenciách

²⁰ Kralčák (2010, s. 79 – 86).

²¹ Pozri Macho (2010, s. 111 – 118).

²² Pozri Kralčák a kol. (2015, s. 208 – 266). Dostupné aj na internetovej stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: http://www.iuls.savba.sk/ediela/nrs/nauka_reci_slovenskej.html#jastka-iih.

²³ O vnímaní koreňovej slabiky u Ľ. Štúra bližšie Macho (ibid.).

morfematickej štruktúry slova možno hovoriť o prefixálnych a sufixálnych derivačných morfédoch – súborne označuje ako tvorivé prívesky. Čo do pôvodu ich považuje za pronomínálne. Ľ. Štúr tu postupuje s dôrazom na exemplifikáciu, ktorá má dokázať výraznú tvorivosť slovenčiny:

„Z doňesených príkladou muože sa spusob tvoreňja v nárečí našom a podľa toho i v inších nárečjach Slovanských dobre poznať, lež spolu muože sa aj staďjalto naramná tvorivosť reči Slovanskej vidieť, v ktorom ohľade Slovančina nad inšími indoeuropejskími rečami visoko stojí. Añi inakšje bi ňebola mohla Slovančina naša do tolkých narečí sa rozrásť kebi ňemala túto na d'iv veľkú tvorivosť. Ukazuje to, ako sme už aj v úvode rekli, na veľikú bohatosť, pochoplivosť a živosť Slovanského ducha, v čom on medzi inšími národami sotva rovné má.“²⁴

Podobne pri hodnotení tvorenia zjemňujúcich a zhoršujúcich slov:

„Kolká tu bohatosť a rozmaňitosť v našom nárečí! Bohatosť ale táto vo zvetšujúcich a najme pri zmenšujúcich ukazuje ňje len na veľkú tvorivosť reči, ale aj na inšú vlastnosť ducha národa Slovanského, lež ňjet tu mjesto obšírnejšje o tom prehovorit.“²⁵

Mnohé doklady zo slovenčiny porovnáva s nemeckými slovami. Hoci ide o typologicky odlišné jazyky, možno to považovať za doklad snahy o poukázanie na slovotvornú bohatosť slovenčiny. Zdôrazniť treba aj skutočnosť, že v diele sa metodologicky postupuje od všeobecného k jednotlivému. Pri obohacovaní lexiky sa používali všetky spôsoby – sémantické zmeny (obohacovanie významovej štruktúry slova – rozširovanie významu domácich slov predovšetkým prostredníctvom obraznosti), derivácia, prekladanie cudzích slov.

J. Horecký²⁶ konštatuje, že Ľ. Štúr nestihol venovať podrobnejšiu pozornosť spracovaniu slovnej zásoby. Sám používal jednak domáce slová (*šemrať, haraburdí, kidať*), aj knižné slová (*plnohlasnosť, obrazotvornosť, odcudzenosť, malovážnosť, domárstvo, rodínárstvo*), známe sú jeho jazykovedné termíny (napr. *menoslovje, slovesá inam namereňje* (prechodné, zásahové), *slovesá k sebe namereňje a na seba ohraničňje*). Domáca, tzv. ľudová lexika bola východiskom predovšetkým pri významových posunoch, napr. *daromňica* „bagatel“, *kluč sa* „javiť sa, ukazovať sa“, *zásterá* „zásterka niečoho“.

²⁴ Kralčák a kol. (2015, s. 213).

²⁵ Kralčák a kol. (2015, s. 226).

²⁶ Horecký (1986, s. 197).

Jedným z produktov sémantických zmien v rámci lexiky bola značná polylexia. Tá spôsobila väčšiu konkurenciu rovnoznačných slov. Bežne sa objavovala konkurencia medzi slovotvornými typmi v rámci jednotlivých slovotvorných kategórií – napr. v rámci kategórie spredmetnenia deja existovali funkčne synonymné dvojice: *boleňje* – *bolasť*, *posilňeňje* – *posila*, *vihováraňja* – *vihovorka*, *zasednuťje* – *sedňica*; výsledku deja: *staveňje/stavaňje* – *stavba*; pomenúvania vecí: *majetnosť* – *majetok*; vlastností: *bažnosť* – *baživosť*; činiteľských mien: *spevec* – *spevák* a pod.

Na pozadí vznikutej lexikálnej variantnosti sa tvoria slovotvorné synonymické rady, hoci nemusí ísť o synonymické rady s totožnými sémantickými príznakmi, napr. prípad – *prípadosť* – *prípadnosť*; *cestovateľ* „cestujúci“ – *cestovník* „cestujúci napr. na lodi“ – *cestujúci* „pocestný“ (kategória činiteľských mien). Špecifickým prípadom je aj rozdielna väzba (dvojaká, dokonca trojaká) pri slovesách s identickým významom, napr. *bažiť* po niečom/za niečím, *diviť sa* nad niečím/na niečom/niečomu, *natrafiť* niečo/na niečo, *oddať sa* na niečo/do niečoho/niečomu, *opierať sa* na niečo/o niečo, *ujednotajňiť sa* o niečo/na niečo, *ujímať sa* o niečo/za niečo/niečoho, *zažalostiť* nad niečím/za niečím.

5.1.1. Produktívne derivačné procesy v štúrovskej slovenčine²⁷

Ľ. Štúr používa svoju terminológiu, napr. prípony nazýva príviesky („častočki tjeo dobre sa muožu nazvať prívieskami“). Delí ich na príviesky hláskové a spoluhláskové. Oproti dnešnej slovenčine sa v štúrovčine v rámci jednotlivých slovotvorných kategórií objavuje iné využívanie prípon, napr. *brúšňik* „brúsiar“, *budovňik* „architekt“, *cestovník* „cestujúci“, *listňik* „archivár“, *sedňica* „zasadanie“, *prázdňina* „prázdne miesto“, *badač* „bádateľ“, *čitač* „čitateľ“, *odporňik* „odporca“, *površok* „povrch“. Produktívne je tvorenie v oblasti abstrákt, predovšetkým deadjektív so sufixom *-ost* (*kolkost* „kvantita“, *všetkost*); deverbatív so sufixom *-ja/-je* (*lámaňja*, *obávaňja* „obava“, *rozlúčeňja* „rozlúčka“, *sipeňja* „sipot“, *strateňja* „strata“, *uchíleňja* „úchylka“, *vikriknuťja* „výkrik“, *virobeňja* „výroba“, *zbúreňja* „vzbura“). Vysokú frekvenciu mal pri verbách sufix *-uvať* (dnes *-ovať*), napr. *obetovať*, *ukazovať*. Expresívne sa využívajú substantíva na *-ina* – *čarbaňina*, *drveňina* „bitka“, *prekrúcaňina*.

Slovotvorba slovies sa považuje za najkomplikovanejšiu a z hľadiska proporcionality za najpodrobnejšie spracovanú²⁸. Postupuje sa od opisu slovies z hľadiska časového

²⁷ Kralčák (2010, s. 79 – 86). Pozri aj Pauliny (1983, s. 172 – 187).

²⁸ Pozri Macho (2010). Porovnaj aj Michalidesová (1979).

vyjadrujúcich krátke deje k slovesám vyjadrujúcim dlhšie časové trvanie. Verbá sa delia do šiestich skupín podľa pripojenia sufixu ku koreňu, resp. kmeňu, príp. podľa toho, či medzi koreňom/kmeňom a sufixom stojí spájací prvok (hláska alebo skupina hlások), napr. *da-ť, da-u; vad-nú-ť, vad-nu-v; mdl-je-ť, mdl-je-m; vrac-a-ť, vrac-a-u, vrac-ja-m; pol-úva-ť, pol-úva-u*. Produktívna bola prefixálna derivácia pri verbách – za produktívne možno považovať všetky prefixy známe dodnes. Pri verbálnej derivácii venuje Ľ. Štúr pozornosť aj tým javom, ktoré patria do problematiky morfolologickej paradigmatiky (tvorenie príslušných gramatických tvarov slovies z hľadiska kategórie osoby, času, spôsobu, čísla, tvorenie infinitívu, participií).

V rámci tvorenia slov v jednotlivých *článoch reči* sa Ľ. Štúr zameriava predovšetkým na sufixy. Všíma si aj zväčšujúce a zmenšujúce slová, avšak tento protiklad chápe širšie. Uvádza augmentatíva, pejoratíva, hromadné substantíva (*chlapisko, mesisko; dubina, borina, sedlač, žobrač; chlápá, žjeňa, húsa, káča*), ale aj deminutíva a hypokoristiká (*babička, mamička, mamka, apko, apenko, apuško, apušenko, Janko, taťinko*). Osobitne si všíma aj slootovrbu v oblasti adjektív a zámen, poukazuje na derivačné aspekty gradácie.

Osobitný priestor sa venuje kompozitám. V *Nauke reči slovenskej* sa kríži diachrónny aj synchrónny pohľad na zložené lexémy. Jedným z dôkazov o diachrónnom pohľade je aj zaradenie pôvodne zložených adjektív a pronomín do tejto skupiny, napr. *dobrí, dobrá, inší, muoj* (pozn.: o ich príslušnosti k zloženým tvarom svedčí aj skloňovanie). Medzi kompozitá zaraďuje aj slová ako napr. *chrobák, mesjac, ten, robím, robíš, dňes, krásne; beločervení, krutohlaví, zimozelen*. Zložené slová sa delia do viacerých skupín podľa slovnodruhovej príslušnosti slov vstupujúcich do kompozita, pričom sa rozlišuje vlastná kompozícia (*žltopisk, visohnát, velriba, svatvečer*) a nevlastná kompozícia/juxtapozícia, napr. *bohumilí, bohobojní, blahoslaviť, dobrorečiť*.

Z hľadiska obohacovania slovnej zásoby možno pri pohľade na slovnú zásobu prvej etapy štúrovskej slovenčiny identifikovať tie spôsoby, ktoré možno považovať za typické pre každý spisovný jazyk. Za základné prostriedky možno považovať deriváciu, kompozíciu a tvorbu združených pomenovaní. Tie sa využívali približne v takej miere, ako je to v súčasnej slovenčine. Pri pohľade na lexiku štúrovskej slovenčiny z hľadiska uvedených parametrov možno uviesť²⁹:

1. V rámci sufixálnej **derivácie** pri tvorbe názvov osôb frekventované prípony (pri ktorých treba uviesť, že mnohé sa dnes používajú v inom význame):

²⁹ Podľa Horecký (1986).

-**ňík** (*barveňík/farbiar, brúsňík/šlajfiar, budovňík/architect, cestovňík/cestujúci* popri *cestovateľ, listňík/archivár, mošteňík/pionier, novotňík/nováčik, regrút, pažitňík/želiar, účastňík/účastinár, živnosťňík/obchodník* s potravinami, *podpisňík/podpisovateľ, pozorňík/pozorovateľ, porečňík/parlamentár, predstavňík/reprezentant, prístupňík, prisedňík, víberňík*; zaujímavé sú názvy hodností, resp. hodnostíarov: *poručňík/veliteľ, náčelňík/kapitán, vívodňík/vojenská hodnosť, zápisňík/notarius, krížovňík/nositeľ* radu kríža, *dvorňík/curiae magister, maštalňík/agazonum magister, stolňík/dapiferorum magister*);

-**ač** (*badáč/bádateľ, čitač* popri *čítaťel* i *čtenár, kopač, plavač/plavec, skumač, vítač*);

-**ec** (*liberálec, osoblivec/individualista, rezec/rezbár, spevec, stálec/stály člen, vašiňec*; od trpného prídastia sú odvodené napríklad *voleňec, poisteňec, neskuseňec, odhodeňec, odtržeňec, rozpáleňec, vychovaňec/odchovanec, zapáleňec, zatopeňec, odpadelec*);

- sufixy **-ňík** a **-ač** figurujú aj pri tvorení pomenovaní vecí (napr. *hušteňík/condensator, hvezdňík/druh kolesa, svetelňík/fosfor, vetorňík/ventilátor; hotovec/praeparát, kolec/štempl* = piest vo valci parného stroja, *krajec/falc, dvihač/sochor, hrebenáč/druh kolesa*), ale rovnako v rámci tejto kategórie funguje sufix **-ivo** (*koľesivo/Rädewerk, palivo, praňivo/pracia látka, tlačivo/Press*);

- v rámci ďalších kategórií možno spomenúť uplatnenie sufixu **-isko** (širšie ako dnes) pri názvoch miesta (napr. *bívalisko, bitovisko, vidovisko*, ale aj *mestisko* vo význame „miesto“ oproti *sedalisko* vo význame „sídlo“); pri pomenovaní deja sa uplatňujú dnes menej produktívne prípony – napr. **-ba** (*chodba/chodenie, lučba/chémia, vozba/vozenie, skusba/experiment*);

- výraznú produktívnosť vykazujú sufixy **-osť** (*čiasťnosť, častotlivosť/iteratívnosť, opakovanosť, ďalekosť, koľkosť, množnosť/plurál, zračnosť*), **-ok** (*dorobok/produkt, nadávok/svadobný dar, nakládok, oddjelok/species, odplatok/annuita, odvarok/tinctura, predkladok/prefix, príňesok, prípadok, vykládok/exponát, vímiselok, víplatok, vístavok/executio, vístupok/excess*);

- rozsiahly pohyb je badať v oblasti bezpríponového tvorenia, napr. *dohovor/doslov, epilóg, dojem/vnem, odvod/odvodenina, poťah/vzťah, predboj/avantgarda, príduch/spiritus, vtok/vplyv, zástera/zámienka, nárada/rada*, hoci popri týchto slovách existujú aj dnes bežné pomenovania ako napr. *nábor, nápev, návod, pokrok, prjetok, prjemer, zábeh, základ, zámer, ňevera, predloha*; mnohé z uvedených pomenovaní však kolíšu medzi prefixálnym a sufixálnym

tvorením, napr. *náklad* – *nakládok*, *oddjel* – *oddjelok*, *odvar* – *odvarok*, *povrch* – *površok*, *predplat* – *predplatok*, *prípad* – *prípadok*, *úver* – *áverok*, *vímisel* – *vímiselok*, *vístava* – *vístavok*, pričom ojedinele sa tu prejavuje aj tendencia po významovom rozlišovaní príslušných derivačných ekvivalentov – tak sa napr. vo význame časť používa slovo *oddjel*, ale na označenie špecializovaného významu v botanickej systematike sa používa slovo *oddjelok* (species), podobne *rozleja* má význam rozklad, zatiaľ čo *rozlejok* je výsledok rozkladu; spomínané javy možno pozorovať aj pri slovesných podstatných menách *predložnje* – *predlôh* i *predloha*, *predvrhovaňje* – *výčitka*, *naloženje* – *náloha*.

2. V štúrovskej slovenčine je výrazne zastúpená **kompozícia**. V rámci jednotlivých kategórií možno uviesť pomenovania osôb (*bohoslovec*, *drevokupec*, *dvojovidmec*, *jasnovidmec*, *novoverec*, *samoľubec*, *samospevec*, *slovaspítec*/etymológ, *rodolub*, *rodomil*, *časomerňík*, *protinožník*, *rukodelník*, *vjerošiňník*, *nocobludár*/námesačník, *samovladár*, *zememerač* aj *zememerateľ*, *prírodospitateľ*), lexémy označujúce veci (*ďalekopis*/telegraf, *hromovod*, *hustomer*/aerometer, *kolostroj*/circinus, *malohled*/mikroskop, *parolod*/Dampfschiff, *parotlač*/Dampfpreise, *parovoz*, *teplovod*, *vodovod*), názvy abstrákt (*dobrohlasnosť*, *dobrozvučnosť*, *lahkotvorivosť*, *lahkovážnosť*, *málocennosť*, *málovážnosť*, *milohlasnosť*, *plnohlasnosť*, *pravdomilostnosť*, *sebe povedomosť*, *starovekosť*, *starožitnosť*/starovek, *všeobecnosť*), za osobitnú skupinu možno považovať pomenovania vedných odborov (*krásoveda*, *národopis* aj *národospit*, *siloveda* aj *silospit*, *strojoveda*, *dušorečje*/psychológia, *luborečje*/filológia, *prírodoskus*, *mieroslovje*/metrológia, *vodoslovie*/genealógia). Kompozitá nechýbali predovšetkým v umeleckých textoch (napr. u A. Sládkoviča (uvedené so súčasnou ortografiou) – *bielomramor*, *svetoláska*, *svetovítaz*, *všesvet*, *zloboh*, *dvojazyčník*, *dvojjednota*, *polžitie*, *trojjednota*; *čiernošatý*, *krivooký*, *nebojasný*, *nebosladký*, *nocoblúdivý*, *obromohutný*, *sladkohlasý*, *veľkocitý*, *ružoprstý*). V rámci adjektív sú to napr. *mnohovekí*, *dlhozavislí*, *kovonosní*, *mnohoskúmoví*, *možnovidní*, *mravoosobní*, *pálenkobažní*. Osobitnú skupinu tvoria **zrazeniny**, ktorých používanie bolo frekventovanejšie ako v neskorších etapách vývinu slovenčiny, napr. *právaznaťel*, *dostúrobeňje*, *nazadostaňje*.

3. V prvej fáze štúrovskej slovenčiny patrilo k výrazným spôsobom obohacovania slovné zásoby aj **tvorenie združených pomenovaní**. Týmto spôsobom sa rozvíjala predovšetkým odborná nomenklatúra, napr. botanická, v rámci ktorej popri jednoslovných pomenovaniach (*jasjenka*, *drišťalka*, *matečník*, *harmanček*) existovali aj viacslovné názvy ako *vľicia čerešňa* (*Atropa beládonna*), *sukeňicki bodláč* (*Carduus follonum*), *žitná matka* (*Secale cornutum*), *bolehlav krvaví*, *náprstok krvaví* (*Digitalis*

purpurea), *náprstok žltý* (*Digitalis lutea*); zoologická – napr. *miš domáca*, *miš poľná*, *miš horňá*, *mieňik octový*, *mucha jednodenná*; početné sú združené pomenovania v oblasti ekonómie a techniky – napr. *hospodárska náuka* (ekonómia), *odkaz písomný* (Anweisung), *odplatok ročitý* (annuita), *najvyššia pokladnica* (aerarium), *podzemné ohňisko*, *podstatná časťka* (elementum), *skúška vojenská* (manévre), *rameno vojenské* (bracchium), *stoliční sbor* (congregatio), *prjemenka dradu* (reštaurácia), *pohibné náradje* (movitosť), *lehota mrazu*, *pokladnica víplatku* (Tilgungsfond), *správca parostroja* (regulátor), *úrad hámrov peňažitých* (Munzamt).

5.1.2. Preberanie a prekladanie cudzích slov v štúrovčine

V publicistických textoch štúrovského obdobia sú badateľné výpožičky z latinčiny, gréčtiny, v menšej miere z nemčiny a zo slovanských jazykov, ako je ruština, poľština, srbochorvátčina a čeština. Pri výpožičkách z českého jazyka je potrebné vnímať niekoľko faktorov. Predovšetkým obdobie, v ktorom je výpožička realizovaná. Pri tzv. kultúrnej lexike, ktorá vznikla v prvej polovici 19. storočia, teda v prvej fáze rozvoja štúrovčiny, je možno sledovať početné bohemizmy – české lexikálne prvky, prvky hláskovo a slovotvorne podobné českým slovám, napr. *dúkaz*, *dúležitý*, *dúvera*, *hrúza*, *posvecení*, *potkať*, *původ*, *rostlina*, *sklíčit* niekoho „sklíčit“.

Pomerne častým spôsobom rozširovania slovníka o novotvary bolo aj prekladanie cudzích slov, pričom pôvodné slová sa zväčša uvádzali kvôli vysvetleniu v zátvorke, napr. *d'alekopis* (Telegraph), *menšina* (Minorität), *stredovek* (Mittelalter), *vtok* (Einfluss), *zlomok* (fracta), *zmenka* (Wechsel). Slovná zásoba prvej etapy štúrovskej slovenčiny sa rozvíjala spôsobmi, ktoré možno považovať za typické pre každý spisovný jazyk. Pojmy sa pomenúvajú slovami tvorenými z domácich zdrojov, veľmi často opretím o pôvodné názvy, teda kalkovaním. Kalkovanie bolo vyvážené preberaním a používaním slov z bohatého latinského fondu, teda latinčiny, ktorá fungovala v Uhorsku ako úradný jazyk.

V prvých rokoch fungovania novej slovenčiny možno pri pohľade na lexiku z hľadiska pôvodu nájsť slová latinského pôvodu (*advokateria*, *diplomacia*, *diskont*, *dividenda*, *konštitúcia*). Dokladom sú napr. názvy špecifických uhorských inštitúcií (*gregorácia*, *kongregácia*, *farinácia*, *fyzikus*, *majorát*, *referendár*, *reštaurácia*), lexika z cirkevnej oblasti (*kantácia*, *senior*, *superintendencia*), z technickej oblasti (*merkantilný*, *technológia*, *meteorológia*, *plastický*). O bežnosti týchto lexém v dobovej slovenčine svedčí skutočnosť, že sa často uvádzajú ako sémantizačné prostriedky, náprotivky pri odborných názvoch (napríklad *mienik* – *vibrio aceti*), resp. pri menej známých či novoutvorených slovách (*budovník* – *architect*, *svetelník* – *fosfor*, *hušteník* –

condensator). V textoch z prvých piatich rokov fungovania slovenčiny sú známe aj slová z iných jazykov (hoci je ich menej), napr. *aul*, *pair*, *lokomotiv*, *frajter*, *šturm*, *zahartovat*.³⁰

5.2. Hláskoslovná charakteristika Štúrovej kodifikácie

Ľ. Štúr sa na jazyk díval zo synchronného pohľadu a jazykové javy hodnotil funkčne. Zdôrazňoval živé a produktívne jazykové prvky. Hláskovej sústave sa Ľ. Štúr venuje v prvých dvoch častiach prvého dielu svojej *Nauky reči slovenskej* (*Sklad a puovodná určitosť slov* – obsahujúca kapitolu *O hláskach*). Za častou venujúcou sa tvoreniu slov tu nasleduje časť o výslovnosti hlások obsahujúca aj výklad základných pravopisných pravidiel.³¹ Problém zvukovej realizácie myšlienky sa tu chápe v širších súvislostiach v nadväznosti na gramatiku a sémantiku. Hláskoslovie sa zužuje na náuku o hláskach. *Nauka reči slovenskej* je postavená na fonetickom princípe, pričom materiál týkajúci sa zvukovej stránky nie je sústredený len v jedinej časti práce, ale je rozložený do viacerých častí (fonologický aspekt je prítomný aj pri výklade o gramatických tvaroch).

Oproti predchádzajúcim opisom v predštúrovskom období *Nauka reči slovenskej* pojmovo aj formálne diferencuje písmeno (*litteru*) a hlásku.³² Hlások sa charakterizujú ako „duoležité častky reči“, a hoci sú „samje pre seba v reči najmenej viznamnje, predsa ale častki reči základnje“³³ a tradične sa delia na vokály a konsonanty. Pri charakteristike samohlások sa dokonca poukazuje na jav, ktorý nazývame ráz, čím sa popiera tradičný názor, podľa ktorého sa samohlásky môžu vysloviť samy, ale spoluhlásky nie, v čom sa videl rozdiel medzi týmito základnými druhmi hlások.³⁴

Norma nového spisovného jazyka bola opakovane diskutovaná aj v *Tatríne*.³⁵ Do popredia sa dostala otázka prítomnosti diftongov, najmä *uo*, či neprítomnosti *l'*, *ä* a *y*. Ľ. Štúr si vysoko cenil práve dvojhlásky (chápe ich ako zdvojnásobené vokály, ktorým prislúcha kvantita ako celku), pričom rozlišoval „opravdivé“ dvojhlásky (stúpavé *ja*, *je*, *uo*) a „nepravdivé“ dvojhlásky (*ä*, *y*, ktoré slovenčina podľa Ľ. Štúra nemá). V jeho

³⁰ Podľa Horecký (1986, s. 198).

³¹ Pozri Baláž (1983, s. 23 – 35). K *Nauke reči slovenskej* pozri podrobne aj Jóna – Ďurovič – Ondrejovič (2006).

³² Blanár (2006b, s. 100). P. Baláž (1982, s. 37 – 38) hovorí dokonca o nábehu na diferenciáciu hlásky a fonémy, hoci tento jav ešte nezovšeobecnil a neformuloval jasne.

³³ Ľ. Štúr *Nauka reči slovenskej* (1846), *Ďjel l'v', Sklad a puovodná určitosť slov*. Pozri http://www.juls.savba.sk/ediela/nrs/nauka_reci_slovenskej.html#od-jel-1v aj Kralčák a kol. (2015, s. 203).

³⁴ Porovnaj Baláž (1983, s. 26).

³⁵ Porovnaj Ďurovič (2006b), Jóna (1991b, s. 68). Proti Štúrovej vyhranenej norme (bez *l'* a otvoreného *ä*, s *l*-ovým participiom na *-u*) vystupoval najmä S. Chalupka a sčasti aj M. M. Hodža. Otázky podoby novej spisovnej slovenčiny si nakoniec vyžiadali kompromisy, ktoré sa prejavili v neskorších reformách. Pozri aj Jóna (1970), ktorý podrobne píše o návrhoch predstretých na zasadnutí jazykového výboru v roku 1846, ktorý ako predseda spolku *Tatrín* vymenoval M. M. Hodža, a o ďalších krokoch, čo viedlo k reforme štúrovej kodifikácie.

konceptii sa rozlišovali aj tzv. klesavé dvojhĺasky (patria k opravdivým dvojhĺaskam), ktoré sa vyskytovali na konci slov (*aj, aŷ, ej, eŷ, iŷ, oj, ou, uj, uŷ*)³⁶. Dĺžku pri vokáloch chápal ako dva razy opakovaný ten istý vokál. Popri systéme krátkych vokálov (*a, e, i, o, u* – vokály *o, e* sa chápu ako sekundárne a zmiešané) sa kodifikujú aj vokály dlhé (*á, í, ú; é* sa podľa Ľ. Štúra zachovalo iba v slovách *céra* a *béka*, *ó* sa zachovalo zväčša v prevzatých slovách, napr. *trón, chór* – namiesto týchto vokálov sa používajú dvojhĺasky *je, uo*). V spoluhláskovom systéme zdôraznil, že dvoma literami *dz, dž* sa označujú príslušné spoluhlásky kvôli neexistencii osobitného písmena. Konsonanty *r, l* označoval ako „pou-samohláski“ a upozornil na to, že je možné ich dĺžiť. Slabika sa vo všeobecnosti stotožňuje s morféomou a vlastné hláskoslovie sa zužuje na náuku o hláskach, pričom zvukový materiál je v príručke rozdelený aj do ostatných častí³⁷. Do systému sa neprijalo *y*, lebo sa nepovažuje za osobitý zvuk. Zo stredoslovenského konsonantického systému sa neprevzal ani konsonant *ʃ*, ktorý Ľ. Štúr nepovažoval za produktívny a estetický.

V *Nauke reči slovenskej* sa v rámci charakteristiky slovotvornej stránky slov nachádzajú aj odkazy na hláskoslovné zákonitosti – napr. rytmický zákon, zjednodušovanie spoluhláskových skupín (na rozdiel od dnešných tvarov typu *mnišsky, mniška* sa uvádzajú tvary *mňiški, mňiška*), alternácie spoluhlások, poukazuje na existenciu rázu („príduchu“), ktorý využíva pri charakteristike vokálov. Odkaz na tieto zákonitosti je dokladom toho, že Ľ. Štúr mal „zmysel pre pozorovanie živého jazyka“³⁸.

5.3. Morfológická charakteristika Štúrovej kodifikácie³⁹

Doznievanie staršej gramatickej tradície (napr. P. Doležal, Ae. Donat) predstavuje Štúrovo členenie slovných druhov na „sedem článkov reči“, kam radí aj participiá (*menoslová*), v širokom chápaní mená (*samostatné, prídavnje a počtovnje slová*), vydeľuje citoslovčia (*víkričníki* – chápe ich ako slová, ktoré sú bez určitejšieho významu), predložky a predpony chápe v zmysle Donatovej tradície ako jeden slovný

³⁶ Porovnaj Jóna (1991b, s. 73 – 78), Baláž (1983, s. 29 – 31). Pozn.: V príkladoch zapisujeme bilabiálne *ɸ*, aby sme odlíšili existenciu koncovky *-ou* pri femininách v protiklade k tvarom *l*-ového participia v štúrovskej slovenčine typu *volay, robiy*.

³⁷ Porovnaj Baláž (1983).

³⁸ Baláž (1982, s. 44; 1983, s. 26), Blanár (1997, s. 238), Jóna (1991b, s. 73 – 77).

³⁹ Podľa Blanár (2006b).

druh⁴⁰. Ľ. Štúr sa vo svojom výklade opiera o práce Fr. Boppa, J. Grimma, W. v. Humboldta, ale aj J. Dobrovského, o filozofiu Fr. Hegela a J. C. Herdera⁴¹.

Kmeňotvorné prípony odvodzoval od zámenných (všemenných) koreňov, slovesnú koncovku 1. os. sg. -m považuje za pôvodnú (pozn.: vývinovo je tu pôvodné -u z praslovanského -ǫ), slovesá delí podľa tzv. *namerenosti* deja (teória slovesnej intencie sa v neskoršom období začala chápať ako jav hĺbkovej štruktúry), pri infinitíve pripomína, že nepatrí ku kategórii spôsobu deja, pretože nemá *výpovedotvornú* moc (čo je rozdiel oproti starším gramatikám) a na rozdiel od J. Dobrovského odmieta výklad tvorenia imperatívu slovíes od prítomníka – upozorňuje na to, že časy na netvorí od seba navzájom, ale od slovesného koreňa (tu možno vidieť podnet na následné derivatologické výskumy). Zároveň kladie dôraz na prepojenie lexiky a gramatiky (podľa vzoru Dobrovského gramatík, resp. nemeckej filológie a filozofie jazyka). V zmysle Štúrovho návrhu priblížiť sa živé výslovnosti sa upravilo aj písanie predpôň s-, z- v neskorších *Pravidlách slovenského pravopisu* (1953).

Podľa Ľ. Štúra sa reč skladá z dvoch základných zložiek – slovníka (ktorý vykladá hmotu, matériu) a gramatiky (vykladá podobu, formu). Predmetom gramatického skúmania sú slová, ktoré obsahujú základné prvky významu (hmoty) a sú predmetom gramatického spracúvania. Do tohto spracúvania sa zahŕňa aj hlásková výstavba slova. *Nauka reči slovenskej* sa od starších gramatík líši celkovým spracovaním jazykovej látky. Vlastná *Grammatika Slovenská* sa delí na tri základné časti⁴²: I. *Sklad a pôvodná určitosť slov* (hláskoslovie, výslovnosť, pravopis, podrobná náuka o tvorení slov; kapitola o určitosti slov tu predstavuje osobitný výklad morfológických kategórií), II. *O priemenčivosti slov* (flexia, tvaroslovie), III. *Spojna* (skladba; súčasťou je aj výklad o slovoslede).

Nenachádza sa tu široko chápaná etymológia (Štúrove historizujúce úvahy, typológie a etymológie predstavujú slabšiu časť práce). Rovnako pri klasifikácii mien nevychádza z historickej tradície delenia na pozadí opozície apelatívum – proprium, ale samostatné slová (mená) delí na všeobecné, zvláštne a jednotlivé, pričom jednotlivina sa chápe v rámci daného druhu. Slovné druhy sa tu vydeľujú na pozadí významu – substantíva vyjadrujú podstatu, vec, predmet; adjektíva významovo odvodzuje zo

⁴⁰ Porovnaj Blanár (2006b, s. 100).

⁴¹ Pozri tiež Kralčák a kol. (2015, s. 18 – 19).

⁴² Porovnaj Blanár (2006b, s. 101 – 102), Kralčák a kol. (2015, s. 40, 189 – 353), Baláž (1982, s. 43 – 44), Jóna (1991b, s. 72). Roztriedenie jednotlivých jazykových javov v príručke súvisí so súdobou sústavou poznatkov o jazykových rovinách aj s vedeckými teoretickými princípmi. Okrem jazykovedných kritérií sa k problematike pristupovalo aj cez optiku filozofie. Podobne Blanár (1997, s. 238). Pozri aj Jóna – Ďurovič – Ondrejovič (2006).

substantív, pričom napr. slovesá a substantíva dáva do súvisu s tými druhmi, ktoré sa na ne viažu významovo aj syntakticky – substantíva a adjektíva, verbá a adverbiá⁴³.

Štúrov osobitý pohľad na **gramatické kategórie**⁴⁴ sa prejavuje už v zázname jeho bratislavských prednášok z lingvistiky, ktoré sa zachovali v rukopise pod názvom *Filosofie řečí indoevropských*, kde rozlišuje *kvalitu* (ktorá zahŕňa rod), *kvantitu* (jednotné a množné číslo, duál chápe ako kategóriu založenú na kvalite) a *reláciu* (pád, ktorý chápe ako vzťah). Kvalita sa prejavuje prostredníctvom pohlavia, ktoré sa delí na dve stránky: silnejšiu, aktívnu, tvoriacu moc – *mužskú* a slabšiu, pasívnu, plodiacu moc – *ženskú*. Stredný rod označuje slovíčkom *to* a chápe sa ako plod. Osobitne sa venuje aj kategórii *životnosti*. Tu sa rozlišuje v rámci mien medzi *rozumnými* a *nerozumnými* životnými, čo sa uplatnilo napr. pri úprave pravopisných princípov „biblického“ pravopisu vo vzťahu k písaniu y po konsonantoch c, s, z. Pri rozlišovaní pohlavia a životnosti nachádza aj odpoveď na pádový synkretizmus (rovnaké pádové prípony v N, A pri neživotných menách maskulín a neutier), odmieta aj vokatív. Niektoré z týchto úvah (najmä pokiaľ ide o charakteristiku rodu) zakomponoval aj do svojej *Nauky*.

Osobitná pozornosť sa venuje **slovesu**. Pri delení slovies sa vychádza zo slovnodruhového významu („namerenosť činnosti“ = zameranie deja).⁴⁵ K tomuto špecifickému významu sa pripája spôsob, vďaka čomu sa slovesá delia na tri skupiny – slovesá s oznamovacím, podmieňovacím a rozkazovacím spôsobom. Keďže činnosť prebieha v čase, rozlišujú sa aj tri časy – prítomný, minulý a budúci. Pri slovesách sa ďalej rozlišuje osoba, číslo, gramatický rod a vid (dokonavý, nedokonavý). V sémantickom členení slovies sa objavuje päť typov, ktoré poukazujú na skutočnosť, že Ľ. Štúr postrehol kategóriu, ktorú dnes označujeme ako intencia slovesného deja: prvý typ predstavujú slovesá, pri ktorých činnosť vychádza z podmetu „podstavníka“ a prechádza na čosi iné; druhý typ tvoria slovesá, ktorých činnosť prichádza odinakaľ („odinulnamerené slovesá“) a padá na podstavník (podmet); tretí typ predstavujú tzv. „na seba ohraničené“ slovesá (tu sa vydeľujú dve skupiny typu *spím*, *vädnem* a *chodím*, *kričím*); štvrtý typ predstavuje skupina tzv. „k sebe namerených“ slovies, ktorých činnosť má pôvod v podstavníku a vracia sa k nim naspäť (typ *hádzem sa*, *raním sa*); piaty typ predstavujú „vzájomné“ slovesá, ich činnosť sa obracia naspäť účinkom iného slovesa (typ *hádám sa*, *bozkávam sa*).

⁴³ Pozri Kačala (1997, s. 246).

⁴⁴ Podľa Kralčák a kol. (2015, s. 20 – 22).

⁴⁵ Podľa Kačala (1997, s. 244 – 245). Všetky nasledujúce charakteristiky slovesa vychádzajú z citovaného článku. Tam aj Štúrova terminológia.

6. Polemiky v bernolákovskom a štúrovskom období

Novátorské počiny snažiace sa o kodifikovanie novej podoby slovenčiny sa nevyhli širokej pozornosti. Bernolákov aj Štúrov návrh sa stal zdrojom polemík a kritik, do ktorých vstupovali predstavitelia predchádzajúcich pohľadov na podobu slovenčiny a zástancovia tej-ktorej kodifikačnej úpravy. Rovnako ako nebola jednotná podoba jazyka, ktorá sa v sledovaných obdobiach používala, nebol jednotný ani pohľad na riešenie otázky, ktorá reč sa má používať ako spisovná (slovenčina alebo čeština).

Vytvorenie spisovného jazyka bolo na Slovensku ovplyvnené atmosférou osvietenstva, ktorá podporovala „buditeľské úsilie povzniesť slovenského národného ducha zveľadením národnej kultúry prostredníctvom pôvodnej literatúry opierajúcej sa o ozajstnú slovenčinu“¹. V bernolákovskom období vyvolalo polemiku vydanie diela J. Fándlyho určeného pre bratislavských seminaristov, ktorí Fándlymu pomohli text upraviť do podoby novej kodifikovanej slovenčiny.²

Napriek polemickým názorom slovenských vzdelancov sa viacerí dejatelia v sledovanom období venovali osvetovo-kultúrnej práci zameranej na zjednotenie, šírenie kodifikovanej podoby slovenčiny a jej ustaľovanie. Zo spolkov patrili k najdôležitejším *Slovanský čitateľský spolok* (1826) a *Slovanská knižnica* (1829) založené M. Hamuljakom snažiacim sa podporovať slovensko-slovanskú vzájomnosť. Ten v roku 1843 inicioval aj vznik *Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej*, ktorého úlohou bolo „zmieriť zástancov dobovej spisovnej slovenčiny a češtiny bez ohľadu na ich náboženskú príslušnosť“³. Spolok vydával almanach *Zora* (1835, 1836, 1839, 1840), pričom almanach vychádzal v nadväznosti na Štúrovu požiadavku tak v štúrovej slovenčine, ako aj v češtine. M. Hamuljak „svojou činnosťou ovplyvňoval dobové smerovanie ku kompromisu vo veci novej kodifikácie spisovnej slovenčiny, ktorá sa stala skutočnosťou na schôdzke v auguste roku 1851 v Bratislave“⁴.

Štúrovské obdobie poznačili ostrejšie polemiky. Kritické polemiky tu možno rozdeliť do troch skupín – mierne ladené kritiky v prostredí popredných štúrovcov, prípadne v kruhu prívržencov J. Kollára, ostrejšie polemiky a polemiky poznačené nenávisťou voči všetkému slovenskému (štúrovcom, Ľ. Štúrovi, slovenskej reči, krajine atď.).⁵ J. Kollár chcel súdobú češtinu zbaviť dôsledkov jej germanizácie „ľubozvučnými“

¹ Porovnaj Kačala – Krajčovič (2006, s. 66), Kralčák (2009a, s. 76).

² Kralčák (2009a, s. 76).

³ Krajčovič (2004a, s. 16).

⁴ Krajčovič (ibid.).

⁵ Krajčovič (2004b, s. 65).

prostriedkami slovenčiny, tzv. českoslovenčina sa mala stať spoločným spisovným jazykom Čechov a Slovákov. Keď sa J. Kollár stal ako univerzitný profesor poradcom viedenského dvora, nariadil používať mierne poslovenčenú češtinu (staroslovenčinu, teda češtinu upravenú niekoľkými slovakizmami) ako spisovný jazyk na Slovensku v školách, vo vyšších úradoch a pod. Ešte v štúrovskom období sa však objavuje fenomén potreby zmierenia medzi poprednými štúrovcami a bernolákovcami. To sa nakoniec prejavilo v reforme pravopisu novej spisovnej slovenčiny.⁶

6.1. Polemiky v bernolákovskom období

Dva roky po vydaní Bernolákovho jazykovedného diela vychádza prvé dielo určené pre širšiu verejnosť, písané podľa zásad nového pravopisu – *Dúwerná Zmlúwa mezi Mníchom a Diáblom o prwních Počátkoch, o starodáwních, ag o wčulagších Premenách Reholníckich* (1790) od J. Fándlyho. Ohlasy na tento počín boli široké a výmena názorov medzi autorom románu a mladou generáciou bernolákovcov v podobe polemických spisov trvala jeden rok (od júla 1789 do júla 1790). V tomto období vyšlo päť polemických spisov. Treba však podotknúť, že polemiky sa netýkali len novej pravopisnej úpravy.⁷

Osobitné miesto v polemikách medzi tvorcami prvej normovanej podoby slovenčiny patrí polemickým spisom brániacim vlastné zásady týkajúce sa novej slovenčiny, no odlišnej podoby, vymeneným medzi J. I. Bajzom a mladými bernolákovcami, hlavne medzi J. Fándlym a A. Bernolákom.⁸ Bernolákovci vytvorili koncepciu pravopisu⁹ s cieľavedomým príklonom k ľudovosti, ktorá sa stala jedným z dôvodov Bajzovej kritiky. Tá postupne prešla do irónie a satiry.¹⁰

Dva polemické spisy *Odporné Smlúwánj mezi Rozumným Mnichem, a Sprostým Ďáblem o Mnijchoch, a Reholnjkoch. Wytlačené w Halle, Roku 1789* a *Anti-Fándly aneb Dúwerné Zmlúwánj mezi Theodulusem tretího Franciskánuw rádu bosákem, a Gurem Fándlym Naháckim Farárem o, a proti geho Dúwernég Zmlúwe mezi Mnichem, a ďáblem. V Halle, 1789* sú namierené proti dielu J. Fándlyho, ktoré bolo napísané v bernolákovčine a bolo určené pre mladých bratislavských seminaristov. Autorom

⁶ Krajčovič (2004b, s. 70 – 71).

⁷ Pozri napr. Bernolákovské polemiky (1966). Porovnaj aj Švagrovský (2010).

⁸ Pozri aj Krajčovič (2004a, s. 11 – 16). Podobne Kačala – Krajčovič (2006, s. 66 – 69).

⁹ K. Habovštiaková (1968, s. 291) podotýka, že „Bernolák Bajzove spisy, ako aj jeho slovenčiace úmysly poznal“ a že naňho mohli jeho spisy pôsobiť kladne najmä kvôli výzve pestovať slovenskú reč. Na druhej strane mohli byť aj „podnetom zamyslieť sa nad formálnou nevyhranenosťou a nevycibrenosťou slovenskej reči, ktorá bola zo stránok Bajzových diel (...) zjavná“.

¹⁰ Chovan (1982, s. 15).

polemických spisov je J. I. Bajza a jeho rozhorčenie nad Fándlyho dielom vyplýva aj zo skutočnosti, že on sám sa pokúsil o úpravu slovenčiny¹¹. Texty sú poznačené „pohoršením a miestami až hnevom autora nad tým, že v diele J. Fándlyho sa nerešpektuje jeho slovenčina ani pravopis, hoci, ako sa sám vyjadril, bol to on, „čo prví ke kňihám slowáckím led lámal“. J. I. Bajzu viedlo presvedčenie, že slovenčina spĺňa funkciu spisovného jazyka iba „prikrášená“ súdobou češtinou“.¹²

Ako možno vidieť, polemika sa týkala predovšetkým podoby normovaného jazyka. „Slovenčina v spomenutom Fándlyho diele sa v Bajzových polemických spisoch na tomto pozadí hodnotí ako reč „hanácká“, inokedy „sedlácká“, čím sa naznačuje, že nie je vhodná na písanie literatúry ani iných verejných písomností či tlačí“¹³. Jazyk Fándlyho diela totiž využíva aj prvky hovorovosti (či ľudovosti) a vo veľkej miere siahla po frazeologizmoch. Bajzova polemika začatá spisom *Anti-Fándly* (1789), v ktorej kritizoval obsahovú, názorovú stránku Fándlyho osvietensky ladenej prózy, ale aj autora samotného a jeho jazyk (a použitú slovenčinu)¹⁴, vyvolala reakciu u bratislavských seminaristov (tí ohodnotili Bajzovu slovenčinu ako zmiešaninu), ale aj u samotného Fándlyho, ktorý mu odpovedal v spisoch *Odpoveď na I. § rozumného Mnícha*, *Odpoveď na II. § rozumného Mnícha* a *Zahanbení Posmívač Anti-Fándly kterého gakošto falešného Paškwillanta za štrnásterú wipisanú Faleš zahanbilo nahácké Péro* (spisy vyšli v rukopise Dúwernej Zmlúwy III., Naháč 1790)¹⁵. Tu ozrejmuje rozhodnutie písať o mníchoch, kritizuje bohemizmy a Bajzovi odpovedá pomerne mierne, pokojne a vecne, hoci s iróniou.¹⁶ Reaguje tak aj na jeho kritiku použitého jazyka, pretože J. I. Bajza ho upozorňuje na nenáležité slová a tvary – napr. nárečové podoby infinitívu (*nagcit*, *nagescit*, *obendít*), ktoré považoval za polonizmy či slová z rusínčiny, vytýka mu nenáležitý tvar *Zmlúva* použitý v názve diela odvolávajúc sa na latinský ekvivalent *pactum* a namiesto neho navrhuje *Zmlúwáňj*, za správny nepovažuje ani tvar *Rozďíl Kňiški* a hovorí o tom, že mal namiesto toho použiť *Rozďeleňí Knižki*. Treba však uviesť, že v čase vzniku svojho diela sa musel Fándly čo

¹¹ Za novátorstvo sa u J. I. Bajzu dá považovať nepoužívanie grafém ě a ů a naopak používanie mäkčeňa pri grafémach *d, t, n* pred vokálmi *e, i* (napr. *něgakě, tísnuľ*), čo sa neskôr stalo súčasťou bernolákovskej normy. (Kralčák, 2009a, s. 77)

¹² Krajčovič (2004b, s. 70).

¹³ Krajčovič (2004a, s. 11). Podobne Kačala (2006, s. 66).

¹⁴ Kralčák (2009a, s. 77 – 78).

¹⁵ Krajčovič (2004a, s. 12). Juraj Fándly reagoval aj polemikou *Zahanbení posmívač Anti-Fándly, kterého jakošto falešného poškvilanta za štrnásterú wipisanú faleš zahamblivo nahácké péro* (1789). Tu venoval miesto útokom na svoju osobu, ktoré však presvedčivo vyvracia. „Tón Juraja Fándlyho v odpovediach je pokojný a vecný, pritom vtipný a ak je miestami ironický, nikde nevybočuje z hraníc slušnosti.“ (Kotvan, 1966, s. 24)

¹⁶ Krajčovič – Žigo (2006, s. 139). O vzťahu k jazyku a polemike medzi A. Bernolákom a J. I. Bajzom pozri Habovštiaková (1968, s. 289 – 312).

do jazykovej stránky spoliehať na pomoc Bernolákových spolupracovníkov, pretože Bernolákova gramatická práca ešte nevyšla.¹⁷

Do polemiky sa zapojil aj sám A. Bernolák spismi *Toto maličké Písmo má sa Pánowi Anti-Fándlymu do gehu vlastních Rúk odewzdať. W Hále, 1790* a *Ňečo o Epiġrammatéch anebožto Málorádkoch Gozefa Iġnáca Bagzi, dolnodubowského Pána Farára, opráwdiwiím Slowákom k Uwažowáňú predložené. W Žiliňe, Roku 1794*. V prvom reaguje na Bajzov pamflet a obraňuje Fándlyho slovenčinu ako číru a čistú, hoci nie bez chyby, a naopak reč J. I. Bajzu hodnotí ako nesúrodú, popretkávanú nedomáciami jazykovými prvkami („nekteré Slowa má ze slowenskeg Reči, nekteré z hanáckeg a nekteré z českég a aňi gedneg, aňi druheg Čistotu ňetworí“¹⁸). Vo svojej *Disertacii* A. Bernolák vyjadruje, že má snahu očistiť slovenčinu „od chýb, ktoré sa dostali do nášho jazyka z výslovnosti a pravopisu českého“¹⁹.

V spise *Toto maličké písmo* sa píše:

*„Lamind. W Listě wšeobecne prawí, že w dúwerneg Pána Fándlyho Zmluwe aňi Slowenčini neňí. Lindán. To uš mu wšak ňewerím; nebo, gako Gegich Milost' powedaľi, že, gestľiže ňekteré Slowa na Strane necháme, gako ku Příkladu te wčil prednesené, a tím podobné, Slowenčinu má číru a čistú. — Ale! nech mi ráčá po weďeť, gaku on má w tegto Křižce Slowenčinu? Lamind. (...) Takegto stareg, a noweg Rusňačiniľi, Hanačiniľi? či čeho? skoro wšade gest u Anti-Fándlyho čítať. Lindán. A ešče sa Neborák opowázil Slowenčinu Pána Fándlyho uwažowat! Lamind. To ešče, gako to; ale tomu sa d'iwím, že sa w Listě 7 Predmluwi swogeg opowázil teto Slowa položit: gá w még reči tú, kterou naglepšú biťi sud'ím, slowenčinu nazíwaťi, — opakuwaťi buďem.“*²⁰

A. Bernolák sa napriek tomu vo svojej *Dizertácii* na dielo J. I. Bajzu odvoláva, keď poukazuje na to, že sa tlačia knihy, ktoré neobsahujú grafémy ě a ů. Práve skutočnosťou, že sa tlačia aj takého knihy, odôvodňoval ich nezavedenie do svojej grafickej sústavy.²¹ Bernolákova reakcia na Bajzovu kritiku Fándlyho slovenčiny sa javí ako logická, pretože „celá vec sa bezprostredne týkala aj ním rozpracovaného ambiciózneho projektu kodifikácie spisovnej slovenčiny a v istom zmysle mohla tomuto odvážnemu plánu uškodiť“²². V prípade Fándlyho diela išlo zároveň o akési overenie životaschopnosti novej koncepcie spisovnej slovenčiny a zároveň naplnenie

¹⁷ Kralčák (2009a, s. 78).

¹⁸ Citované podľa Krajčovič (2004a, s. 12 – 13).

¹⁹ Podľa Kotvan (1966, s. 26).

²⁰ Bernolák (1937/1938, s. 35 – 36).

²¹ Kralčák (2009a, s. 77).

²² Kralčák (2009a, s. 78).

programu národného obrodzenia. Možno povedať, že bernolákovské aktivity mali dva rozmery – vedecký a praktický a A. Bernolák poznamenáva, že spis *Toto maličké písmo* je „jediné dielko, ktoré je napísané úplne v opravdivom, pravom a prirodzenom panónskoslovenskom jazyku“²³. Svoj polemický spis teda odporúčal ako jazykový vzor. Zároveň obsahuje postrehy o Fándlyho, ale aj o Bajzovej slovenčine a z jeho výčitiek prijíma tie, ktoré upozorňujú na to, že tvary Fándlyho infinitívov nemajú slovenskú podobu (no odmieta ich hodnotenie ako poľské či rusínske), a súhlasí s poznámkou, že tvar *Rozdíl Kříšky* nie je správny s odvolaním sa na latinský protiklad *distinctio* – *divisio*. Bajzovej slovenčine naopak vyčíta nezvyčajné podoby slov odkazujúce na češtinu a iné jazyky (napr. *ačkoliw*, čo *pak*, *kterák*, *odchazili*, *schazilo*) a niektoré gramatické tvary, ako napr. L sg. zakončený na *-éch* (*mñíchéch*), I pl. s koncovkou *-oma* (*dábloma*, *skutkoma*):

„Geli to naglěpšá Slowenčina? prawiť: skutkom a swíma, dábloma a čertmi, kñěžkoma (...) – To ñe: dobrí Slowáci powedagú: Skutkami swími Dáblami a Čertmi, Kñěžkami...“²⁴

Ďalej príponu *-ího* v tvaroch G pl. maskulín pri adjektívach (typ *každího*), zakončenie infinitívu na *-tí* a slovesné tvary na *-uvať* (*čítaťi*, *obetuwanj*, *počítuwaný*):

„Añi to sa mi w tegto Anti-Fándloweg Křížce ñelúbí, že na Konci nekonečného Spůsobu wšade přilepuge i, ai tam, kde to Počet řeči (numerus oratorius) aneb Krása Zvuku (euphonia) ze sebe ñedonášá. ku Příkladu: biti, chceti, čítati, dokonaiti, dostáwati, hñewati, karhati...“²⁵

V ortografii mu zasa vyčíta písanie *j* namiesto *í* v deverbatívnych substantívach, hoci inde používa len *í* (typ *spadáñj* oproti *wassím*), nejednotné používanie *ý* a *í* v adjektívnych tvaroch (*mladý* oproti *mladích*):

„W pridawních Menách ñekde kladě ý k. P. mladý, ñewolný, ostatný, zemanských, wipukaný, nahatý (...) a ñekde zase í, k. P. mladích, nowích, nazwaních, oklamaních, slowenskích, kterích, přítomných. Prečo ñeklade gednostagñe neb ý, neb í.“²⁶

Rovnako variantné zapisovanie hlásky *š* raz ako *ss*, inokedy ako *š*, používanie nadbytočných písmen nevyplývajúcich z výslovnosti či vynechávanie hlások vychádzajúce z českej podoby slov (napr. protéza v tvaroch *gináč*, *giný*, *gistích*, *gsíce*;

²³ Kralčák (ibid).

²⁴ Bernolák (1937/1938, s. 35 – 36). Podobné otázky si kladie niekoľkokrát, najmä vo vzťahu k Bajzovým neobvyčajným tvarom – napr. *Sestrín*, o *mñíchéch*, w *mišlenkéch*, *skutkoma swími*.

²⁵ Bernolák (1937/1938, s. 37).

²⁶ Bernolák (1937/1938, s. 38).

používanie z namiesto *dz* v slovách typu *cuzích, mezi, utwrzugete*), s ohľadom na výslovnosť kritizuje aj neustálené používanie mäkkčenia a dĺžky²⁷:

„Mäkké neb řekucé s někde píše krútením š, k. P. werše, šumuwačka, wašu, wašeg, Prešburgských, wšecko (...) někde ale zase píše dwognásobním ss, k. P. Werssowník, Klásster, wassu, wasség, pressburgských, wssecko, naghorsseg (...) Prečo nepíše gednostagňe neb krútením, neb dwognásobním.“

„W mnohích Mestách Literi z Literární proti dobrému Wisloweňi premeňuge“, napr. Angela, angelského, na krádce, krádučky namiesto Anděla, andělského, na krátce, krátučky... Podľa A. Bernoláka inde zasa „píše takí Literi, které sa w dobrém wisloweňí něčugú“, napr. gináč namiesto ináč, gsem namiesto sem, gsíce namiesto síce, poňewáďz namiesto poňewáč, radda namiesto Rada, příp. „W mnohích Slowách wiňecháwá Literi, které sa w dobrém Wisloweňí čugú“ – cuzích namiesto cudzích, utwrzugete, zacházagíc namiesto utwrdzugete, zachádzagíc a pod.

„W mnohích Mestách kladě dluhí Prizwuk (Průžku, Šrám), kde ho w dobrém Wisloweňi nečutř, k. P. dúš, hláwu, zelinék, dúchownég, gedowitég, mogég, nezwázanég, wečitég, druhú (w žalugicém Paďe), dúwernú, která, něgákú, známu, nad wámi...“²⁸, v uvedených prípadoch má byť podľa A. Bernoláka krátkosť – Duš, Hlawu, Zelinek, dúchowneg, gedowiteg, mogeg, nežwázaneg, wečiteg, druhu, dúwernu, ktoru, něgaku, známu, nad wámi.

Vo svojich epigramoch zasa útočí J. I. Bajza na bernolákovskú slovenčinu ako na „sedlácku“ a kritizuje aj jej stredoslovenské jazykové prvky.²⁹ Po vydaní Bajzovho diela *Slowenské dwognásobné Epigrammata* (1794) odpovedá A. Bernolák druhým spisom *Ňečo o Epiğrammatěch anebožto Málorádkoch Gozefa Iğnáca Bagzi, dolnodubowského Pána Farára, opráwdřiwím Slowákóm k Uwažowáňú predloženě. W Žiliňe, Roku 1794*. Ide o fiktívny rozhovor P. Lifanda a P. Liseka, teda pána Fándlyho a pána farára Liseka, v ktorom konštatuje, že Bajza „dusí“ slovenskú reč a odmieta aj jeho chápanie blízkosti slovenčiny a češtiny (ako „vlastných sestier“). Upozorňuje na podobnú blízkosť iných jazykov k slovenčine, konkrétne poľštiny, chorvátčiny

²⁷ Pozri Kralčák (2009a, s. 78 – 80).

²⁸ Uvádzané citácie porovnaj Bernolák (1937/1938, s. 38). Polemický Bernolákov spis zverejnila redakcia *Slovenskej reči* v roč. 6, č. 1 – 2. Tam aj ďalšie Bernolákov argumenty.

²⁹ Kralčák (2009a, s. 81). J. I. Bajza o svojej bohemizovanej slovenčine (zásady svojho pravopisu podrobnejšie opisuje v *Predmlúwe* v diele *Slowenské dwognásobné Epiğrammata...* z roku 1794) tvrdí, že slovenčina a čeština sú „nagbližněšé sestři“. V úvode diela *Přikladi ze Swatého písma* (1820) zasa na obranu svojho jazyka reaguje: „Uhro-Slowák“ od reči „Čecho-Slowáka“ nemôže ustúpiť, pretože obaja „od gedného otca (Čecha) sú“, z čoho usudzuje, že zo začiatku mali aj spoločnú reč. Zároveň si kladie otázku, prečo by sa malo napríklad zavrhnúť *kdiž, bil, sem* a hovoriť *keď, bol, som*. (Kotvan, 1966, s. 28)

a ruštiny, no konštatuje, že na základe ich blízkosti sa nedá naučiť dobrá výslovnosť slovenská.³⁰

Aj v roku 1795 sa v spise *Ešče Něčo o Epiġrammatéħ anebožto Málorádkoch M. W. P. Gozefa Bagza nowotného slowenského Epi Grammatistu* (s dodatkom *Čo mu odpísal z druhého Sweta Mařeg Lisek s veršami v latinčine a v bernolákovčine Čo ti powíš druhím, dořt skoro očekáwag to od nich atď.*) *Widané w Polĩ elřízirském teho Roku* (1795) reaguje na Bajzove výroky o slovenčine, najmä na slová o jeho zásluhách pri tvorbe normovanej slovenčiny, že vychádzal z českomoravských kníh a že pri snahe zuřľachtitř slovenčinu čeřtinou ju skôr potupil (A. Bernolák zastával názor, že pre slovenskú výslovnosť nemôže byť vzorom čeřtina).³¹ Kritika jazyka sa rozširuje na řiršie otázky verřovania, básnickej prozódie, najmä tvorby antickej časomieri. A. Bernolák sa vyjadruje aj k zdrojom, z ktorých by sa mal obohacovať spisovný jazyk, a oproti Bajzovi pripúřľta ako taký zdroj aj řľudovú reč (nie vřak vo výslovnosti). V oblasti grafickej súřtavy navrhuje upustiť od tradičného pouřľívania *g* v pozícii *j* ři grafémy *w* v pozícii *v*.³²

Z raného obdobia bernolákovčiny sú známe aj **iné individuálne kritiky** – napr. J. Kluch hodnotí bernolákovčinu u Fándľyho ako reč sedľacku a jeho dielo za hanebné a nehodné kresťanského človeka, no neskôr sám hnutie bernolákovcov podporuje. Podobne reaguje aj T. Chovanček. Bernolákovčina sa kritizovala aj v řľkolskom prostredí. „Predmetom ostreř kritiky bol napríklad řľkolský řľlabikár v bernolákovčine, ktorý vyřiel v Trnave v roku 1790. Autorom bol Ján řľiroký, učitel v Pukanci, ktorý odmietavo skritizoval v řľlabikári pouřľitý pravopis, bernolákovčinu v ňom označil za nárečie plebejské a predstavenstvo diřtriktu řľiadal, aby řľlabikár vyřiel upravený v bibličtine.“³³

Snahy bernolákovcov považoval za řľkodlivé aj P. J. řľafárik a hoci oproti čeřtine uznáva viaceré prednosti slovenčiny, podľa neho to „slovenčinu neoprávňuje na povýřenie za samostatný spisovný jazyk, ako to urobili bernolákovci“³⁴. P. J. řľafárik zastával slovakizovanú čeřtinu, resp. česko-slovenčinu podľa Kollárových pravidiel. V roku 1829 odpovedá M. Hamuljakovi na otázku, v akom jazyku sa podľa neho majú písať

³⁰ Bliřšie Krajčovič (2004a, s. 13), Kralčák (2009a, s. 81 – 82).

³¹ Krajčovič (ibid.).

³² Kralčák (2009a, s. 81).

³³ Bliřšie Krajčovič (2004a, s. 13 – 14), tam ďalšie odkazy aj na osobnosti J. Lessák, M. Hamuljak.

³⁴ Mařovčik (2007, s. 13). Tu aj citácie zo řľafárikovho diela *Deřiny slovanského jazyka a literatůry vřetkých nárečĩ* a odkazy na jeho koreřpondenciu. Pozri aj Tóvik (1966). K. Habovřtiaková (1968, s. 42 – 48) pripomína, že P. J. řľafárik zaujal k bernolákovskej slovenčine kolísavý, rozpačitý postoj. Nesúhlasí s jej pravopisnou stránkou, je zástancom československej jazykovej a národnej jednoty (podobne ako J. Kollár). Nesúhlasný postoj vřak zaujali aj iní, najmä česká národnobuditelská generácia, ktorá poznávala bernolákovčinu prostredníctvom básní J. Hollého (napr. J. Jungmann, hoci uznáva krásu jeho poézie).

plánované slovenské noviny a literárny časopis: „v nářečí česko-slovenském, podle těch základů, které jsme my s přit. Kollárem už dávno sepsali (...) Orthografie by musela obyčejná česká býti. Jiná se neudrží, ani jí národ nepřijme a čítati nebude“³⁵. V *Slovanskom národopise* (1842) oproti predchádzajúcemu dielu zaradil slovenčinu k českému jazyku ako jeho dialekt.

Pozitívny postoj nezaujal ani J. Kollár, ktorý spisovnú slovenčinu odmietol niekoľkokrát ako nehistorickú a neprijateľnú: „Daremný a nezniesiteľný jest každý křik těch, kteří říkají: pišme po slovensky, my nejsme Čechové! Povězte že, milí bratři, jak po slovensky? Tak jako handrbulci, či tak jako křekáči, či tak jako trpáci, či tak jako Bernolak, či tak jako nejnovější p. Čaplovič? Která stolice a které nářečičko sobě tu přednost osobovati může?“ (predhovor k prvému zväzku *Písně světské lidu slovenského v Uhřích*, 1823)³⁶ Po uvedení priaznivého ohlasu slavistu B. Kopitara na snahy o preklad Biblie do bernolákovčiny od J. Palkoviča³⁷, J. Kollár napísal F. Palackému: „co mizernějšího muže býti na světě, jako jest mluvnicka a slovník Bernolákův“ (13. 11. 1832)³⁸.

Uvedené polemiky sú dôkazom o dôležitosti otázky spisovnej slovenčiny pre národné kultúrne napredovanie. „Spomínané spisy jednotlivito i ako súbor nahrádzali vlastne spoločenskú diskusiu o najvhodnejšej podobe spisovnej slovenčiny...“³⁹ Napriek odporu českých, ale aj slovenských kultúrnych predstaviteľov nebolo zotrvanie pri češtine spoločensky a kultúrne udržateľné.

6.2. Polemiky v štúrovskom období

Nová štúrovská kodifikácia sama o sebe bola v pohybe, vzhľadom na nie celkom pevnú ukotvenosť, ktorú by jej umožnilo opretie o predchádzajúcu kodifikovanú písomnú tradíciu. Dôsledkom nejednotnosti samotnej kodifikácie bola aj nejednotnosť písomných prejavov. Kolísajúce javy sa priebežne odstraňovali, resp. pribúdali nové. Aj proti štúrovskej kodifikácii sa ozvali kritické hlasy. Jednou zo zásadných otázok bolo napr. písanie l-ového participia, pri ktorom zástancovia prechádzajúcej bernolákovskej kodifikácie presadzovali písanie koncového -l

³⁵ Podľa Maťovčík (1997, s. 13).

³⁶ Podľa Maťovčík (1997, s. 14).

³⁷ Súhlas na preklad presadil A. Rudnay na cirkevnom sneme v Bratislave v r. 1822. Prekladateľom sa stal J. Palkovič, ktorý do novej slovenčiny prekladal divadelné hry z nemčiny a latinčiny. Preklad vyšiel v r. 1829 a 1832 (dva diely) pod názvom *Swatě Písmo starého a nowého Zákona*. Bližšie pozri Kralčák (2009a, s. 95 – 96).

³⁸ Podľa Maťovčík (1997, s. 16).

³⁹ Kralčák (2009a, s. 82).

namiesto Štúrom zavedeného zakončenia na *-u* (*bol* oproti *bou*).⁴⁰ Podľa P. Žiga⁴¹ bolo už od začiatku deklarovania Štúrovho prototypu jazyka (kodifikovaného v prácach z roku 1846) zjavné, že tento počín vyvolá reakcie či napätie, a to tak vnútorné, ako aj vonkajšie (M. M. Hodža, J. Kollár).

Už bolo spomínané, že o podobe Štúrovej slovenčiny sa diskutovalo v spolku *Tatrin* ešte pred vydaním jeho kodifikačných diel. S. Chalupka na žiadosť zvolenského katolíckeho duchovenstva navrhoval niektoré zmeny – napr. použitie koncovky *-l* v präterite namiesto *-u*, namiesto *uo* navrhoval *ó*, v uprostred slova namiesto *u*. Pravopis podľa výslovnosti bránil aj S. B. Hroboň. M. M. Hodža vymenoval komisiu, ktorá mala Štúrovu gramatiku a pravopis posúdiť.⁴² Už pred vyjdením gramatiky vychádzali texty, ktoré sa od štúrovskej normy odchyľovali. Aj sám M. M. Hodža, ktorý sa snažil v praxi Štúrovu slovenčinu upravovať, sa pridržal svojich zásad – používa *y* ako v češtine; mäkkosť *d', t', ň* pred *e* označuje na samohláske, teda používa *ě*, naopak, pred diftongmi *ia, ie* mäkkosť na týchto spoluhláskach neoznačuje; zapisuje dvojhlásky *ia, ie, uo* (*vystát' nemuože, každý jazyk, preto nie, naši ľudia*). J. Francisci mu toto narušanie zásad zazlieva a poukazuje na to, že redaktori mali pri korektúre slovenských kníh a časopisov problémy, čím sa naznačuje, že ustálenie najlepšie vyhovujúceho variantu slovenčiny bolo nevyhnutné.⁴³

Spis M. M. Hodžu *Větin o slovenčině* (1848), v ktorom sa kriticky vyjadruje najmä voči Štúrovmu pravopisu, ktorý považoval za izolovaný od slovanských jazykov, predstavuje mierne ladený kritický prúd voči štúrovčine⁴⁴. Jeho kritické pripomienky sa uplatnili v reformovanom pravopise najmä vo vzťahu k obohateniu hláskovej sústavy o hlásky *ä, ě, y* a v tvarovej rovine o zavedenie *-l* na konci slovesných participií.⁴⁵ M. M. Hodža v deviatej stati spisu *Dobruo slovo Slovákovi, súcim na slovo* (1847) poukazuje na tri skupiny postojov k súdobej podobe jazyka – tých, ktorí chcú zotrvať „pri Češtine ako spisovnej reči“, tých, ktorí „si umieňili potrebovať reč, ktorú

⁴⁰ Porovnaj Pauliny (1983, s. 191).

⁴¹ Žigo (2005, s. 265).

⁴² Podľa Jóna (1991b, s. 68).

⁴³ Porovnaj Jóna (1991b, s. 69 – 70). K udalostiam a diskusiám o štúrovskej slovenčine aj Švagrovský (2010).

⁴⁴ O Štúrovom návrhu jazyka sa vyjadril, že je to „hrozná ohavnosť, bez formy, ktorej je odňaté svetlo slovanskosti“ a jeho pravopis vraj „pred súdom slavianskej filologickej kritiky nikdä neobstojí“. Porovnaj Novák (1935/1936).

⁴⁵ Krajčovič (2004b, s. 65 – 72). M. M. Hodža sa predtým negatívne postavil aj voči bernolákovčine (pozri Habovštiaková, 1968, s. 47 – 48). Ako prívržencovi historickej jazykovedy a etymologického pravopisného princípu sa mu Bernolákovu preferovanie foneticko-fonologického princípu v pravopise nepáčilo. Bernolákov pravopisný systém odsúdili aj M. Hattala a S. Czambel, podľa ktorého A. Bernolák „svojimi spisami iba uzákoňoval zjav od gramatikárov zaznávaný“; „... i jazyk i pravopis pre Slovákov tak ustrojil, že v nich ani stopy filologickej kritiky, ktorú stále na jazyku mal, nebaďať. Vyobcovaním z abecedy menovite *y* dal makave najavo, že ani povahy slovenčiny nepochopil náležite, keď neuznal rozdiel, ktorý v nej prvotným *a* z *y* vzniklým o podnes ešte všade jasne zrači.“ (podľa Habovštiaková, 1968, s. 85 – 86)

Bernolák za spisovnú vistaviu“ a tých, ktorí sa „prihlasujú ku Slovenčine, ako ju Štúr vo svojich Novinách a spisach na svetlo vináša“⁴⁶. Takéto rozdelenie považuje za nesvornosť a proti Štúrovmu pravopisu namietal. Považoval ho za ohavnosť bez formy. Pri kritike Štúrovho pravopisu sa opiera o staroslovenčinu a češtinu. Sám sa otázkami pravopisu okrem spomínaného spisu zaoberal aj v diele *Epigenes Slovenicus* (1847). Slovenčinu spolu so staroslovenčinou považoval za najstarobylejšie slovanské jazyky. Jeho názory na stredoslovenský vokálny systém umožnili zavedenie hlásky *ä*, no jej rozšírenie sa dialo v rokoch 1846 – 1848 nesystémovo. V hláskovom systéme okrem mnohých monoftongov uvažoval aj nad veľkou skupinou diftongov, triftongov a dokonca tetraftongov (napr. *iä, iě, iü, iö, äi, ěi, üi, öi; iěü, iöü; iěöü*). Jeho sústava predpokladala v pravopise samohlások používať približne 50 znakov. Hodžovo stanovisko k spisovnej slovenčine, ktoré v zjednodušenej forme predložil v spise *Větin o slovenčině*, sa – filologicky upravené – stalo podkladom pre Hattalovu reformu a podobu tzv. „opravenej“ slovenčiny.⁴⁷

K mierne ladenej kritike patrí aj zborník *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. W Praze 1846*, v ktorom P. J. Šafárik hodnotil úsilie štúrovcov zaviesť spisovnú slovenčinu na stredoslovenskom základe s pochopením a vo svojom príspevku „prejavil k aktivite štúrovcov isté porozumenie a vysoko vyzdvihol kladné vlastnosti slovenčiny hlavne pri tvorbe ľudovej slovesnosti, no súčasne zdôraznil, že nie je na takej úrovni, aby mohla plniť funkcie spisovného jazyka. Podľa neho túto funkciu na Slovensku môže plniť len čeština v dvoch podobách: čeština novšie pestovaná v Čechách, ktorá by sa na Slovensku používala v literárnej tvorbe a v iných vyšších funkciách, a slovakizovaná čeština, ktorá by sa používala v komunikácii s nižšou spoločenskou vrstvou“⁴⁸.

Napriek tomu je potrebné pripomenúť jeho dielo *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Budín, 1826), v ktorom si všima niektoré rozdiely medzi slovenčinou a češtinou a slovenčinu považuje za samostatný slovanský jazyk. Ako spoluautor zbierky *Pjsně swětské lidu slowenského w Uhřích* (Pešť, 1823) manifestuje schopnosť slovenčiny utvárať duchovné hodnoty. V jeho diele teda možno hľadať zárodky štúrovských ideí.⁴⁹ V spomenutom zborníku svoj príspevok zverejnil aj P. Jozeffy,

⁴⁶ Podľa Hodža (1970, s. 83).

⁴⁷ Pozri Pauliny (1983, s. 191 – 192). M. M. Hodža v tomto spise chápe nezhody ako dočasné. Svoju pozornosť venuje klasifikácii slovanských jazykov, pričom sa opiera o J. Dobrovského a P. J. Šafárika. Slovenčinu však chápe ako samostatný jazyk. Aj toto východisko následne spracúva v tzv. *protivětech a odvětech*. *Protivěta* sa chápe ako formulácia problému, všeobecne platná téza, ktorá sa v *odvětech* (od slovesa *odvětiť* „odpovedať“) mení na antitézu brániacu slovenčinu.

⁴⁸ Krajčovič (2004b, s. 66).

⁴⁹ Krajčovič (2004b, s. 72).

ktorý pozitívne hodnotí Ľ. Štúra a v oblasti cirkevnej navrhuje zachovať československú reč, ale pre ľud sa javí ako vyhovujúce „psát v nářečí obecním“.⁵⁰

Zdôvodnenie osobitostí slovenčiny a jej schopnosti stať sa spisovným jazykom Slovákov predkladá Ľ. Štúr najmä v obsiahlom článku *Ústrojnost' a organism reči slovenskej*, ktorý vyšiel v *Orle Tatránskom* v roku 1846⁵¹. Odkrýva tu systémové rozdiely medzi slovenčinou a češtinou vo zvukovej stavbe. Prednosť slovenčiny vidí v tom, že vo vokalickej systéme preferuje zadné vokály, ktoré sú ľubozvučnejšie, príznačnú odlišnosť nachádza v „dvojhláskovitosti“ slovenčiny a bohatší je podľa neho aj inventár konsonantov (o spoluhlásky *f, g, dz, dž*, ktoré považuje za „maľované a prirodzené hlasy, ktoré možno počuť v prírode“; absentuje tu *ř*, ktoré je podľa Ľ. Štúra „prskavje“, neľubozvukné a Slováci ho nevedia vysloviť⁵²). Vyzdvihuje aj rytmický zákon.

Oveľa **kritickejší** a aj **útočnejší** (a ponížujúcejší) je postoj k ľudovej reči a slovenskej pospolitosti, ktorý predstavuje skupina zoskupená okolo J. Kollára. Vzhľadom na svoj pozitívny vzťah k slovanstvu presadzoval v tomto duchu pre Čechov a Slovákov jednotný spisovný jazyk – slovakizovanú češtinu. J. Kollár argumentuje, že najväčšou prekážkou pokračovania národa (J. Kollár o ňom hovorí ako o „slawjanském“) k vzdelanosti je rozličnosť nárečí a dialektov. Vo svojich názoroch sa opiera o svoj článok *O českoslowenské jednotě w řeči a w literatuře* z roku 1823. Ľ. Štúr naopak videl rozvoj slovanstva v jednote s rozvojom jednotlivých slovanských národov majúcich právo na národnú identitu a jazyk, ktorý považoval za základnú formu prejavu národného ducha. V polemike sa navyše premieta tabuizovaná a citlivá otázka liturgického jazyka slovenských evanjelikov. Biblická čeština sa vnímala ako identifikačný znak reformácie a v jej nahradení novou štúrovskou slovenčinou videl J. Kollár nebezpečenstvo narušenia jednoty slovenských evanjelikov.⁵³

J. Kollár ako zberateľ a vydavateľ slovenskej ľudovej slovesnosti využil jej jadro v diele *Národníe Zpiewanky*, ktoré vyšlo v dvoch dieloch (Budín, 1834, 1835). V úvode tohto diela chápe slovenčinu ako osobitný slovanský jazyk a vyzdvihuje zachovanosť strednej slovenčiny. Pod vplyvom Herderových názorov sa stáva zástancom ideológie slovanskej vzájomnosti, idey zblížovania a zjednocovania Slovanov predovšetkým prostredníctvom spolupráce na úrovni kultúrnej a literárnej. Táto idea ho viedla k úsiliu slavizovať, resp. slovakizovať súdobú spisovnú češtinu⁵⁴, ktorú považoval za

⁵⁰ Krajčovič (2004b, s. 66).

⁵¹ Pozri Baláž (1982, s. 39 – 41). Porovnaj aj Kralčák a kol. (2015, s. 35 – 36).

⁵² Baláž (1982, s. 39).

⁵³ Žigo (2005, s. 267).

⁵⁴ J. Kollár „chtěl slovenskou češtinu a českou slovenštinu, která by se vespolek pronikala, obohacovala, okrašlovala“ (Dorovský, 2004, s. 119).

ponemčenú (spis *O literárnej wzajemnosti mezi kmeny a nářečimi slawskými*; Hronka, 1836). „Presvedčený o potrebe jednoty Slovanov chápal zavedenie štúrovskej spisovnej slovenčiny ako rozbíjanie slovanskej jednoty a spolu s inými slovenskými i českými vzdelancami v zborníku *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* (Praha, máj 1846) štúrovcov príkro odsúdil.“⁵⁵ J. Kollár patril k najaktívnejším autorom, jeho stať má až 82 strán (z celkových 240) a jeho vystúpenie proti štúrovcom je emocionálne a ostré.⁵⁶ Príspevky v zborníku spája myšlienka, že slovenčina nemá predpoklady plniť funkciu celonárodného spisovného jazyka. V príspevku *O českoslowenské jednotě w řeči a w literature* J. Kollár podáva argumenty v prospech českoslovenčiny, slovanskej jednoty, „pomerne mierne napáda bernolákovcov, ale svojich kritikov už nešetří, označuje ich za čechokazov, Novoslováckov, Novomesiášov a pod.“⁵⁷ a pridáva aj odpoveď na list L. Štúra, v ktorej sa odkláňa od svojho pôvodne kladného názoru na slovenskú reč a kultúru a slovenčinu už hodnotí ako drotniččinu, kopaničiárčinu, miškárčinu, bravčárčinu či hrončinu, krivančinu a pod. a pridáva aj prívlastky ako smetiština či kuchynčina.⁵⁸

„Wáš cíl a Nowiny, jako takowé, já z celého srdce schwaluji; ale Wáš přewrácený prostředek a bludnau cestu k tomuto cíli sobě ošklivím a je napraviti hledám. Jestliby Wás ale to mrzelo, že já sám Wašich Nowin nedržím a nečtu, tedy otewřeně Wám wyznám, že to činím mezi jinými wážnějšimi národními příčinami již i pro osobní ušetření mého zdraví, anť mne při uvidění Waši, duchu kořenům řeči naší cele nepřiměřené orthographie, oči, při slyšení Wašich hrubých, surowozwukých slow uši boleti začínají, anobřž sám čich na jakausi nepřijemnou vůni upomínán býwá, jakowá ze stájí, z krčem a jiných peleší nízkého života zapáchá a nos uráží. To pak se stává nejen mně ale i jiným. Stěžowali sobě mnozí z předplatitelů na Waše Nowiny, že kolikrátkoli tuto Waši luzowinu čísti začali, nechut a mdloba je napadla takowá, že se jim žaludek dwíhal k dáwení, pročez od toho raději cele upustiti museli. Pročez sám obecný lid Waše a jemu podobné nařečí nenazývá jináče, než taračka, habarka, trpačina, bačowina, ledačina, sprostačina.“

⁵⁵ Podľa Krajčovič (2004b, s. 71). Pozri aj Žigo (2005, s. 268).

⁵⁶ Pozri Tibenský (1976, s. 44 – 46).

⁵⁷ Krajčovič (2004b, s. 67).

⁵⁸ Bližšie Krajčovič (ibid.), podobne Pauliny (1983, s. 192 – 193), pozri aj Švagrovský (2010, s. 105). *Odpověď Jana Kollára na psaní Ludewita Štúra ode dne 7 Unora 1846* uverejnená v zborníku *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* (1846, s. 129). Podľa Š. Tóbika (1966, s. 67) Kollár oproti Šafárikovi (ktorého reakcia bola triezva a umiernená) reagoval prudkejšie a podráždenejšie, hoci sám uvádzal slovenčinu do svojich spisov v r. 1825 – 1835. „Tvrdil, že takou slovenčinou nikde nehovorila, že na Slovensku je toľko rôznych nárečí, že sa vôbec nedá rozhodnúť, ktorým by sa malo písať.“

Všetky tieto výpady odmieta samotný Ľ. Štúr v článku zverejnenom v druhom ročníku Orla Tatránskeho *Hlas proti Hlasom*. Obhajuje slovenčinu ako domácu a prirodzenú reč a proti Kollárovej obhajobe češtiny, ktorá zaznieva zo slovenských chrámov a škôl argumentuje tým, že spomínaná čeština je vlastne „najvjac spletenina Slovenčini a Češtini“, že existujúci stav je „obojživelníckí“ a „je už veru do ňezneseňa a mjesto toho musí už nastúpiť ňječo pevného, istého, výrazného“⁵⁹. Druhou reakciou na zborník je Štúrov článok *Ústrojnosť a organism reči Slovenskej (Vítah zo spisu proti Hlasom)* z roku 1846 uverejnený v časopise *Orol*. Tu odmieta nebezpečenstvo vychádzajúce z novej kodifikácie, ktorú naopak obhajuje na pozadí národnointegračnej funkcie jazyka. Jedným z kritérií spisovnosti je pre Ľ. Štúra ustálenosť, poukazuje na starobylosť hláskových znakov zachovaných v slovenčine v porovnaní s češtinou a jej ďalším hláskovým vývinom (napr. *Boh, dajte, lud, chitro*), pričom pri porovnávaní slovenčiny a češtiny so staroslovienčinou využíva historický porovnávaci postup.⁶⁰

Ako je vidieť, aj táto polemika odzrkadľuje zložitý stav v otázke jazyka, ktorý bol v sledovanom období (a aj po ňom). „Spor medzi J. Kollárom a Ľ. Štúrom nebol v skutočnosti sporom medzi slovenčinou a češtinou, ale konfliktom odlišného chápania perspektívy rozvoja Slovanov v Európe.“⁶¹ Bol to spor aj generačný.⁶² Na výzvu Ľ. Štúra pre súdobých vzdelancov zaujať stanovisko k spisovnej kodifikácii reagoval napr. M. Šoltis (apríl 1846), ktorý Štúrovu voľbu pre novú kodifikáciu podporil⁶³, a to v nadväznosti na vzdelávanie pospolitého ľudu. Podobne sa vyjadril aj C. Zoch v spise *Slovo za slovenčinu*, v ktorom sa vyslovil za to, aby sa v písomnostiach a tlačiach na Slovensku používala nová slovenčina, v tomto jazyku sa má vykladať aj Biblia, hoci tá by mala ostať v češtine. Štúrovčina sa mala stať novým prostriedkom výkladu, ktorý tak uvedie Bibliu do národného života. C. Zoch vo svojom rukopisne šírenom spise píše: „Naozaj to by bolo osudové nešťastie pre nás, ak by tí, ktorí sú priatelia češtiny, mali byť zato nepriateľmi a nenávisťníkmi slovenčiny, ako

⁵⁹ Podľa Krajčovič (2004b, s. 67). K polemike pozri aj Žigo (2005, s. 265 – 275).

⁶⁰ Pozri Žigo (2005, s. 296).

⁶¹ Žigo (ibid.).

⁶² „K zmiereniu však nedošlo ani vtedy, ani potom. Konferencia ev. kňazstva banského dištriktu pod predsedníctvom superintendenta J. Szeberényiho, ale aj za účasti J. Kollára sa uznáša nekupovať a nečítať noviny a knihy v novej slovenčine, na bratislavskom Ústave má sa zintenzívniť vyučovanie bibličtiny. Celá táto zápisnica bola vedená v maďarskej reči!“ (Tibenský, 1976, s. 46)

⁶³ „Prirodzeným behom vecí sme prišli k Češtiňe, tím istím prirodzením behom teraz k našej pravej a spravodlivej Slovenčiňe. Čeština ňebola pre lud, ale len pre učeních, a mi chceme lud vzdelávať, teda ju zadržať nemuozeme. Nič inšjeho ňeostávalo ako pevní základ vyhľadať, a ktorí bi bou domáci, a tu sa ňemohlo nič inšje stať, ako čo sa stalo: vivolēja řídzej reči Slovenskej.“ (M. Šoltis, *Orol Tatránsky*, roč. 1, č. 26, 7. 4. 1846, s. 205)

i naopak!⁶⁴ Snahu o osamostatnenie podáva cez obraz češtiny ako „pestúňky a varovkyne“, váži si ju a je jej vďačný, ale slovenčina podľa neho došla do etapy, v ktorej je schopná postaviť sa na vlastné nohy. Na odlíšenie od češtiny argumentuje rozdielmi v morfolologickej i lexikálnej rovine.

Ohlasy v prospech podoby novej kodifikovanej slovenčiny sa zverejšňovali na stránkach nových periodík *Slovenskej Národnej Noviny* a *Slovenskej Pohľadi* (napr. J. M. Hurban, A. Sládkovič, S. B. Hroboň). Ako prejav obrany štúrovského kodifikačného počinu bol plánovaný spis C. Zocha *Slovo za slovenčinu*, ktorého pôvodný text sa nezachoval a po cenzúre značne zredukovaný ani nebol uverejnený.⁶⁵ Napriek všetkým aktivitám ani Štúrova kodifikácia nevyriešila otázku liturgického jazyka u slovenských evanjelikov. Biblická čeština sa tu používa až do konca 20. storočia. Dôvod podľa P. Žiga⁶⁶ treba vidieť v množstve protirečivých znakov, ktoré nepresiahli z hľadiska kodifikácie stredoslovenský nárečový areál a v potrebe odlišného vnímania integračnej funkcie jazyka v situácii, ktorú priniesla revolúcia v rokoch 1848/1849. Ľ. Štúrovi sa nepodarilo vzhľadom na zložité historické, politické, národnostné a konfesijné pomery zmeniť konzervativizmus v používaní češtiny ako liturgického jazyka slovenských evanjelikov, ten sa tu totiž vnímal ako znak reformácie a súčasť kultúry.

Najútočnejší prúd kritik proti štúrovčine a stúpencom novej slovenčiny (vrátane osobnosti samotného Ľ. Štúra) predstavujú názory A. Lanštyjaka (evanjelický farár z Liptova) a Š. Launera (zastupujúci profesor v Banskej Štiavnici, od roku 1849 učiteľ v Sarvaši). A. Lanštyjak sa v diele *Štúrovčina a posouzení knihy Nářečja slovenskuo* (Budín, 1847) pokúsil „dokázať, že slovenského jazyka niet, pretože nebolo jednotného početnejšieho kmeňa Slovákov, boli len ich roztrúsené osady po horských lazoch a nejaké zvyšky na území dolného Uhorska“, takže tu postačuje čeština⁶⁷. Argumentom mu bol výskyt názvov obcí dokazujúci len riedke osídlenie Slovákmí. Š. Launer svoje názory proti štúrovskému prúdu vyjadril v spisoch *Slowo k národu swému* (1847), *Wsselicos pro obweselení mysli* (1848) a *Mojim milým Slowákóm* (1848). Vydal aj po maďarsky písanú brožúru, ktorá bola reakciou na štúrovskú pozdravnú báseň. Chcel, aby „maďarčina nahradila v Uhorsku funkciu latinčiny ako diplomatickej reči...“⁶⁸ Jeho názory voči štúrovcom a všetkému slovenskému v bývalom Uhorsku sú najvyhranenejšie. Osočuje nielen štúrovcov, samotnú

⁶⁴ Zoch (1958, s. 86).

⁶⁵ Krajčovič (2004b, s. 68). K *Slovu o slovenčine* pozri bližšie Žigo (2005, s. 269 – 271), tam aj poznámky k ďalším ohlasom na štúrovskú kodifikáciu.

⁶⁶ Porovnaj Žigo (2005, s. 274).

⁶⁷ Krajčovič (ibid.).

⁶⁸ Gbúrová (2009, s. 35).

štúrovčinu, ale aj Ľ. Štúra a jeho časopisy. Kultúru a duchovné hodnoty slovanských kmeňov považuje za závislé od kultúry a aktivity západoeurópskych národov, najmä Talianov, Francúzov, Angličanov a Nemcov. Slovákov v Uhorsku raz nazýva omrvinkou, inokedy slabým konárikom a pod. Ľ. Štúr bol pre neho iba „Chwastáň“, „Handlwús“, jeho rozum „mizerák a chudák“ atď. Štúrovcov nazýva „w potupě zplozenými, z hříchu žijícími šlosberskými hojštrami“, časopisy Ľ. Štúra sú mu „slowenskými záchodmi“, *Oral Tatránski* „Dudek tatránsky“, štúrovskú slovenčinu nazýva „swinským mlátom“. Uznával iba štyri slovanské literatúry, pričom Česi, Moravia, Slováci a Slezáci by mali mať jednotnú literatúru v rovnakom jazyku. Štúrovci na uvedené vyhranené útoky reagovali mierne, zdržanlivo.⁶⁹

⁶⁹ Bližšie Krajčovič (2004b, s. 69 – 70). Porovnaj Tibenský (1976), Kačala (2006, s. 86 – 87).

7. Spisovná slovenčina v poštúrovskom období (reformy spisovnej slovenčiny)

Nie všetky prvky štúrom kodifikovanej spisovnej normy sa stretli s porozumením. M. M. Hodža písal Ľ. Štúrovi o prijímaní novej slovenčiny na Liptove so slovami, že mnohým sa nezdá prirodzené „spodnú rečovú vrstvu povyšovať na spisovnú 'zbožnosť a sluvotnosť'“, dokonca sa vraj zostavil výbor mužov, aby „poobrezal filologicko-kritickým nožíkom príliš bujný tatranský stromek“. Výhrady boli najmä voči prvkom ako *uo, au, eu, iu, ou, uu, al, el, il, ol, ul*.¹ M. M. Hodža svoje stanovisko predstavil (aj teoreticky) v dielach *Epigenes Slovenicus* (1847) a *Větině o slovenčine* (1848), v ktorom predstavil svoje názory širšej verejnosti. V týchto prácach predostrel svoj návrh na tzv. opravenú slovenčinu, ktorá sa neskôr kodifikovala.² Jeho myšlienkou bolo postaviť nový spisovný jazyk na podklade všetkých nárečí: „Čo má obstať, to sa zo všetkých nárečí vziať a cez riečicu slaviančiny precúdeno prijať musí.“³

Obdobie rokov 1852 až 1863 sa zvykne označovať ako reformné. Ide o zavádzanie radikálnej reformy štúrovskej spisovnej slovenčiny do života, jej postupné zjednocovanie a ušľachťovanie po dohode popredných štúrovcov. Reforma štúrovskej spisovnej slovenčiny bola schválená na bratislavskej schôdzi 21. októbra 1851 (Ľ. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža za štúrovcov, katolícke krídlo zastupovali A. Radlinský, J. Palárik a Š. Závodník⁴), no v praxi sa objavuje už v rokoch 1848/1849. Keďže sa slovenčina u niektorých vzdelancov chápala ako zachovaný zvyšok starej češtiny⁵, objavuje sa snaha priblížiť štúrovskú slovenčinu k pravopisu a tvarom známym v slovanských jazykoch, najmä v češtine. Reformovaná štúrovská slovenčina sa v tejto podobe objavuje napr. v prvých dvoch zväzkoch *Zbierok básní na nedele a sviatky* od štiavnického kaplána A. Radlinského *Poklady kazateľského rečníctva* (1848 – 1853), ktorý sám vypracoval pravidlá staroslovenčiny a v roku 1850 ich vydal pod názvom

¹ Baláž (1982, s. 34 – 35).

² M. M. Hodža si svoje názory na podobu spisovného jazyka overil vo vlastnej spisovateľskej praxi už r. 1845, keď vydal knižku, obsahujúcu jeho kázňový text, „*Nepi Pálenku*“ to je „nezabi“, v ktorej uplatňuje pravopis založený podobne ako bernolákovčina na výslovnosti, ale už obsahujúci prvky etymologického a historického princípu. Podrobnejšie Jóna (1970, s. 68, 134), o Hodžových názoroch i o jeho vnímaní jazykového systému slovenčiny v *Epigenes Slovenicus* a *Větině o slovenčine* na s. 135 – 141, 199 – 205.

³ Baláž (1982, s. 36). Ľ. Štúr sa proti tejto opozícii bránil požiadavkou zachovať jednotnú štruktúru spisovného jazyka. Odmietavé stanovisko vyslovil aj voči názoru, podľa ktorého sa mal pre spisovnú slovenčinu ponechať český základ, ktorý by sa vyplnil „plnohlasnejšími formami“ slovanskými. Podľa J. P. Jordana (docenta slovanských jazykov a slovanskej literatúry na univerzite v Lipsku, ktorý posudzoval Štúrovu *Nauku reči slovenskej*) by sa nemalo vyhľadávať to, čo sa najviac líši od češtiny, ako to urobil Ľ. Štúr, ale slovenčina by mala stavať na češtine. (ibid.)

⁴ K jednotlivým osobnostiam pozri Kačala – Krajčovič (2006), Krajčovič – Žigo (1999), Pauliny (1983).

⁵ Porovnaj Kačala – Krajčovič (2006, s. 92 – 93).

Pravopis slowenský s krátkou mluvnici (1850)⁶. Zavedenie staroslovenčiny (slovakizovanej češtiny) do škôl malo vyriešiť neexistenciu slovenských učebníc a nedostatok slovenských učiteľov. Radlinského príklon ku Kollárovej staroslovenčine netrval dlho. Bol presvedčený o potrebe zjednotenia bernolákovcov a štúrovcov a po uvedení reformnej kodifikácie sa zasadzoval o pravopisne upravenú slovenčinu.

Úpravy pravopisu po tzv. hodžovsko-hattalovskej reforme spadajú do matičného a martinského obdobia (1863 – 1875; 1875 – 1914, resp. 1918)⁷. Radí sa sem *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902) od S. Czambela a redakcia Czambelovej príručky vykonaná J. Škultétym (1912, 1915), ktoré sa stali základom pre vytvorenie dobového tzv. martinského úzu (neskôr aj tzv. matičného úzu, ktorý sa kryštalizoval s ohľadom na vydanie prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* a opieral sa o Czambelovu kodifikáciu upravenú J. Škultétym).

7.1. Hattalova reforma spisovnej slovenčiny

Za pôvodcu reformovaných pravidiel sa považuje M. Hattala. Spis *Krátka mluvnica slovenská* vychádza v Bratislave v roku 1852. Autor príručky tzv. opravenej spisovnej slovenčiny sa neuvádza, ale vo všeobecnosti sa zaňho uznáva M. Hattala. Táto slovenčina bola všeobecne prijatá a osvedčená poprednými vzdelancami v časopise *Cyryll a Method* (1852 – 1857).⁸ M. Hattala bol poverený zostavením príručky novej slovenčiny na spomínanej schôdzi v októbri 1851, na ktorej sa schválila reforma štúrovskej slovenčiny, pričom úprava sa týkala aj morfolologickej roviny⁹. V jeho pravopisnej úprave má pevné miesto etymologický pravopisný princíp¹⁰ s prihliadnutím na stav v slovanských jazykoch (najmä v češtine a ruštine, čo súviselo s tézou o návrate slovenčiny k slovanským jazykom, najmä k češtine – slovenčina sa chápala ako zachovaný zvyšok starej češtiny)¹¹. Oproti predchádzajúcej štúrovskej a nasledujúcej Czambelovej kodifikácii, ktoré kládli dôraz na synchronný prístup

⁶ Pozri kapitolu 2.5.

⁷ Porovnaj Kačala – Krajčovič (2006), Krajčovič – Žigo (1999), Pauliny (1983).

⁸ Porovnaj Kačala – Krajčovič (2006, s. 93 – 94), Krajčovič – Žigo (2006, s. 184 – 197), Pauliny (1983, s. 196 – 199).

⁹ Krajčovič – Žigo (2006, s. 186 – 187).

¹⁰ Podľa K. Muzikovej (2009, s. 470) sa tým v hodžovsko-hattalovskej reforme uplatnil konzervativizmus, „čím sa ortografická sústava spisovnej slovenčiny približila ortografickým sústavám ostatných slovanských jazykov“. Istou mierou konzervativizmu bolo aj zavádzanie takých tvarov v paradigmách, ktoré mala čeština, ale na rozdiel od nej nemali oporu v živom jazyku, a tak ich možno považovať za nefunkčné.

¹¹ E. Jóna (1970, s. 66) píše, že M. M. Hodža už ako predseda študentskej spoločnosti v roku 1833 presviedčal najmä mladých evanjelikov, budúcich učiteľov, o potrebe učiť sa „československú reč“ ako „slovenskú reč písomnú“. V tom čase sa domnieval, že čeština, resp. bibličtina je nám najpriľbližnejšia a najpodobnejšia, je „najmä bohatá a kultivovaná, vzdelaná“ a slovenčina by v pozícii spisovného jazyka „mala malé pole a mnohé ťažkosti“. V jeho prácach vystupuje do popredia ohľad na slovanskú filológiu. Z tejto pozície posudzoval aj Štúrov pravopisný a fonologický systém.

k spisovnému jazyku, u M. Hattalu sa uplatnil historizujúci prístup v zmysle prevládajúcej dobovej metodológie.¹²

Hattalova *Krátka mluvnica* sa delí na 3 časti: *O hláskach*; *O čiastkach reči* (rozlišuje sa 9 „čiastok reči“ – *podstatné meno, prídavné, všemeno alebo náместok, číselné meno, sloveso, príslovka, predložka, spojka, výkrikník*; prvých päť druhov a príslovku, ktorú je možné stupňovať považuje koncepcia za sklonné „čiastky reči“, ostatné tri sa chápu ako nesklonné¹³); *Niektoré pravopisné pravidlá*. Slovenský pravopis je „z čiastky na vyslovení väčšine Slovákov vlastnom, z čiastky na etymologických základoch vystavený“¹⁴.

K pravopisným úpravám zavedeným Hattalovou reformou patrí predovšetkým v hláskosloví zavedenie *y, ý, ä*, ale aj *ô, é*, písanie diftongov *ia, ie, iu* a *í*. Systém hlások sa delí na tri skupiny – *samohlásky, spoluhlásky a polosamohlásky* (*r, l*, ktoré sa chápu ako konsonanty v pozícii medzi dvoma spoluhláskami, v iných postaveniach „za samohlásky sa majú považovať“¹⁵, zároveň je možné ich dĺžiť – v opozícii tak stoja prípady ako *vlk, zrno, srna* a *vín, sín, vĺča*). Hlásky *ä, y, ý, ô, é* M. Hattala hodnotí ako „neoprávdive dvojhlásky“, ide o „dve rozličné samohlásky tak vyslovené, že hlas ani jednej ani druhej dobre nepočuť, ale nový od obidvoch odchodný mohliby sme mať“¹⁶. Nepravá dvojhláska *ä* pochádza zo staroslovanského *ę*, má sa používať po tvrdých spoluhláskach. Neskôr toto pravidlo spresňuje v prospech *pernic* a *připadov*, keď samohláska *ä* môže rozlíšiť význam slova. Hlásku *ô* považuje za dvojhlásku len znením, podľa neho patrí k samohláskam (*ô = ó*), vyslovuje sa buď ako *ó*, alebo ako *uo*. Hlásky *y, ý* väčšina Slovákov vyslovuje ako čisté *i, í* (uvádza sa aj odlišné znenie s ohľadom na nárečia). V tretej časti svojej príručky, ktorá sa venuje niektorým pravopisným pravidlám, sa M. Hattala vracia k písaniu *y, ý*.¹⁷ Tu sa uvádzajú pozície, v ktorých má v ortografii stáť *y*, resp. *ý*: 1. tam, kde sa pred týmito hláskami vyslovujú spoluhlásky *d, t, n, l* tvrdo (*dych, dým, slyšať, brány, tyl*); 2. po „hrdelných spoluhláskach“ *h, ch, k, g*, pričom len v troch prípadoch tu stojí *i, í* – v N pl. „prídavných tvrdo vychádzajúcich“ (*suchí, krátky*), aby sa odlišili od N sg., pri tvorbe adjektív pomocou *-in, -ina, -ino* (*matkin, macochin*), „vo vkladnom *ie* v G množnom ženských a nijakých samostatných“ (*mhiel, okien, sukien*); 3. po *perniciach v, b, p, f*

¹² Muziková (2009, s. 469). Aplikovaním tohto princípu sa kodifikovalo množstvo archaizmov, ktoré buď pretrvávali z predchádzajúcich období (*sluhy, ruce, kostam, cirkve, jich, mrem*), alebo sa zavádzali nanovo (*chlape, ženo, s chlapy/duby, kostmi, dela, dobrýma, nama, vama, mojeho*). Ďalšie príklady a poznámky pozri spomínaný príspevok.

¹³ Hattala (1852, s. 8).

¹⁴ Hattala (1852, s. 58).

¹⁵ Hattala (1852, s. 3).

¹⁶ Hattala (1852, s. 2).

¹⁷ Hattala (1852, s. 59 – 60).

a po *r, s, z* v skloňovaní (*capy, stromy, slovy* (I pl.), *levy, jastraby, chlpy, sovy, žaby, chalupy* a pri type *zdravý, zdravým, zdravých...*) a v jednotlivých slovách¹⁸ (napr. *býk, bystrý, mykať, myš, pýcha, pyteľ, hrýzť, sykať, sýr, sytý, vyheň, vyza, my*, „v nerozlučiteľnej predložke *vy*“ – *vychodiť, výklad, výraz* a v od nich odvodených slovách).

Rozšíril sa funkčný pravopisný princíp umožňujúci neoznačovať *d', ě, ň, l'* pred *i, í, ia, ie, iu*¹⁹. Zo štúrovskej kodifikácie sa vypustili prvky, ktoré sa prestali považovať za spisovné – adjektívne tvary typu *dobruo, dobrjeho*; I pl. s príponou *-mí/-amí*; zámená typu *ích*; slovesné tvary typu *ukazovať* a I-ové participium v podobe *robiu, sadnuv*.²⁰ V rámci morfológie sa zavádzajú tvary typu *chlapov* v G pl. mask. oproti štúrovskému *chlapou*, adjektívne tvary typu *dobré, dobrého* oproti pôvodnému *dobruo, dobrjeho*, tvary typu *znamenie* v N a A sg. neut. (namiesto štúrovskej podoby *znamenja*) a základný tvar préterita typu *roбил*. V niektorých prípadoch sa v zmysle tézy o priblížení slovenčiny k slovanským jazykom dávala prednosť archaickým, resp. tradičným prvkom. Tu možno zaradiť napr. tvary G sg. pri substantívach typu *od sluhy, od gazdy*, datívne tvary a tvary v L sg. so striedaním typu *v potoce, ruce, noze, muše* (prihliadalo sa na stav v češtine) či tvary I pl. typu *s chlapy*.

V roku 1864 M. Hattala vydal *Mluvnicu jazyka slovenského* (Budapešť) a v Martine v roku 1865 vyšla jeho *Skladba jazyka slovenského* ako jej druhý diel, ktorým sa završuje pravopisná reforma a morfológická úprava štúrovskej spisovnej slovenčiny. M. Hattala viedol v prvom období existencie Matice slovenskej jazykovedné oddelenie, ktorého úlohou bolo starať sa o pravopisnú normu.²¹

7.2. Slovenská mluvnica pre gymnáziá, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl od Fraňa Mráza

Hattalova kodifikácia sa síce stala reprezentatívnou podobou spisovnej slovenčiny v matičnom období, narúšala sa však úsilím nahradiť archaizujúce jazykové prvky prostriedkami hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Reforma M. Hattalu sa upravuje v knihe *Slovenská mluvnica pre gymnáziá, reálky, praeparandie a vyššie*

¹⁸ Dnes známe ako vybrané slová (pozn. A. Ch.). Rozsah tejto skupiny bol v starších príručkách väčší, patrili sem aj slová, ktoré neskôr prešli v ortografii zmenou, napr. *krýdlo – kridlo, obylie – obilie, stryga – striga, koryst – korist, skryňa – skriňa*.

¹⁹ Podľa M. M. Hodžu rozhoduje o akosti (teda „tvrdosti“ a „mäkkosti“) spoluhlások nasledujúci vokál alebo diftong (pozri Jóna, 1970, s. 200). Podľa K. Habovštiakovej (1968, s. 85) ani zamietnutie označovania mäkkosti spoluhlások v slabikách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* nebolo z funkčného hľadiska zlepšením (tu v porovnaní s Bernolákovým návrhom označovať mäkkosť dôsledne vo všetkých pozíciách).

²⁰ Porovnaj Muziková (2009, s. 471).

²¹ Pozri aj Kačala – Krajčovič (2006, s. 96).

oddelenie hlavných škôl (1864, opravené druhé vydanie vyšlo v roku 1872), ktorej autorom je F. Mráz, katolícky kňaz, pedagóg, autor gramatik. Táto gramatika sa ako reprezentatívna príručka reformovanej slovenčiny používala v školách (a verejnosti) až do vydania *Rukoväti* od S. Czambela v roku 1902. Uplatňuje sa v nej snaha vniesť do jazyka živé či zaužívané jazyky z hovorovej slovenčiny, čím mala nahradiť u M. Hattalu často používané archaické jazykové prvky (napr. vymedzenie postavenia *ä*; zavedenie tvarov D, L sg. *ruke, nohe, muche* oproti *ruce, noze, muse*; G sg. mask. *od sluhu* oproti *od sluhy*; I pl. typu *s chlapmi* oproti *s chlapy* či N pl. typu *mestá* oproti *mesta*)²². Ide o jazyky, ktoré charakterizujú tzv. martinský úzus. Mrázova úprava spadá do tzv. *matičného obdobia* vymedzeného prvou etapou existencie Matice slovenskej (od roku 1863 do roku 1875) a jazykovo charakterizovaného ako etapa zdokonaľovania novej kodifikácie „v prospech živej podoby spisovnej slovenčiny, pestovanej vo vzdelateľnom prostredí v Martine a na jeho okolí“²³.

Autor v *Predmluve* poukazuje na nadväznosť na pravidlá spisovnej slovenčiny svojho bývalého profesora M. Hattalu. V učebnici sa prehľadne členia slovanské jazyky, uvádzajú sa základné pravopisné pravidlá, upozorňuje sa na výslovnosť, tvaroslovie a syntax. Učebnica je zameraná najmä na etymológiu, syntax a na pravopis. Autor zdôrazňuje: „A toto sú tri hlavné diely každej mluvnice“²⁴. Odporúča sa: „Navykni sa vyslovovať poriadne slová, a potom píš, ako hovoríš“²⁵. V predhovore k druhému vydaniu sa píše: „je potrebné, aby každý nelen povšedne vedel rozprávať svojou rečou, ale aby bol schopný myslieť v nej i o vyšších a odťaženejších predmetoch a aby aj môhol vyslovovať poriadne tyto myšlienky“²⁶. Vzhľadom na to, že učebnica bola primárne určená školám, v *Slovenskej mluvnici* sa každá kapitola dopĺňa úlohami na precvičovanie, ktoré slúžia na preverenie porozumenia predstavenej problematiky.

V hláskoslovi²⁷ obmedzil F. Mráz používanie *ä* na pozíciu len po perniciach, no rozsah prítomnosti tejto hlásky je oproti súčasnosti väčší, napr. *sebä, tebä, mä, zarábäť, rozpräväť, staväť, semä, hrabä, najväťšiu, nazpäť* a pri neutralizácii kvantity aj v slovesných tvaroch 3. os. pl. typu *kúpä*/prechodník *kúpäc*. Hodnotenie diftongu *ô* v zvukovej rovine ako dvojhlásky, v ortografii ako vokálu sa pridŕža Hattalovho názoru. F. Mráz rovnako nechápe *ô* ako diftong, ale žiada ho vyslovovať len ako dvojhlásku *uo*, zatiaľ čo dlhé *ó* sa má vyslovovať a písať len v cudzích slovách

²² Porovnaj Kačala – Krajčovič (2006, s. 97 – 98).

²³ Kačala – Krajčovič (2006, s. 96).

²⁴ Mráz (1864, s. 2).

²⁵ Mráz (1864, s. 177).

²⁶ Mráz (1872, predmluva k 2. vydaniu). Pozri aj Krajčovič – Žigo (2006, s. 199 – 201).

²⁷ Porovnaj Krajčovič (1996a, s. 193 – 195). Tu aj ďalšie porovnanie kodifikácie M. Hattalu, S. Czambela a stavu v učebnici F. Mráza.

a interjekciách. Pri písaní ypsilonu a joty sa objavuje hattalovský pravopis (*krýdla, stryga*) a neustálené ostáva zapisovanie kvantity (*súdca, mlyn, mrzútošť, pávi, rychlý, sytý*)²⁸.

V N pl. subst. mask. sa tu oproti Hattalovým dvojtvarom typu *synovie* i *synovia, králi, kráľovie* i *kráľovia* pripúšťa len variant *-ia/-ovia* a dvojtvar *kráľovia – králi*. V N pl. subst. neut. sa prijíma dlhá pádová prípona *-á/-ia* typu *delá, polia* (oproti *dela, poľa* u M. Hattalu).²⁹

V rámci tvaroslovia sa uvádzajú napr. tieto vzory skloňovania³⁰: pre mask. *chlap, žiak, roh, dub, muž, meč, sluha, súdca*; pre fem. *ryba, ulica, dlaň, kosť*; pre neut. *pero, jablko, pole, umenie, semä, kura*.

Pripúšťajú sa aj dvojtvary ako *nebo/nebe, vajce/vajco, ohnište/ohnišťo*. Oproti Hattalovej *Krátkej mluvnici* sa mení aj názvoslovie. Napr. slová delí na *ohybné* a *neohybné* (u M. Hattalu „sklonné a nesklonné čiastky reči“), nazýva ich tiež *pochoповé*, kam patria *podstatné meno, prídavné meno a sloveso – časoslovo*, „lebo nimi označujeme predstavy čili pochopy; t. j. pri jejich vyslovení nám hneď na myseľ príjde buď nejaká osoba, zviera alebo vec“³¹. Druhú skupinu tvoria tzv. *pomerné slová*, medzi ktoré patria *zámená* (*Krátka mluvnica*: „všemeno“/„náместок“), *číslovky* (*Krátka mluvnica*: „číselné meno“), *predložka, príslovka, častica, spojka* a *čitoslovo* (*Krátka mluvnica*: „výkrikník“). Pri vymedzení rodovej charakteristiky substantív sa v opravenom vydaní učebnice objavuje popri mužskom a ženskom rode aj pomenovanie pre stredný rod (oproti „nijakému“ u M. Hattalu).³²

7.3. Czambelova úprava Hattalovej kodifikácie

Podnetom na úpravu kodifikácie podanej v Hattalovej reformnej *Krátkej mluvnici slovenskej* bola skutočnosť, že jazyková prax nebola jednotná a že Hattalova norma pripúšťala používanie aj neživých jazykových javov. Nasledujúcu úpravu v prospech živých spisovných prostriedkov pripravil S. Czambel, ktorý okrem nejednotnej jazykovej praxe kritizoval používanie rusizmov a bohemizmov a odporúčal budovať

²⁸ Podľa E. Paulinyho (1983, s. 208) viaceré doklady ukazujú, že v martinskom období nebola napriek platiacej zásade etymológie v používaní ypsilonu dlho jednotná. Nedôslednosti sa týkali aj používania konsonantov d, t, n, l, đ, ʧ, ʤ, ʦ, ale objavovali sa aj značné odchýlky v písaní veľkých písmen, pri asimilácii konsonantov a nejednotnosť bola aj v kvantite vokálov.

²⁹ Bližšie Krajčovič (1996a, s. 196 – 199).

³⁰ Mráz (1864, s. 56 – 61).

³¹ Mráz (1864, s. 9).

³² Porovnaj Hattala (1852, s. 9), Mráz (1872, s. 48).

slovnú zásobu na domácich zdrojoch.³³ Jeho kodifikácia završuje vývin spisovnej slovenčiny v 19. storočí.

Prvé vydanie normatívnej príručky *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* sa datuje do roku 1902, no kodifikačný charakter má už jeho *Pravopis slovenský* z roku 1890, ktorému predchádzal opis martinského úzu 70. rokov 19. storočia *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* (1887). V *Rukováti* sa využíva konfrontačný postup (pričom sa porovnávajú spisovné javy s nespisovnými), na základe ktorého sa následne vyvodzuje príslušné kodifikačné pravidlo. Czambelova úprava spadá do tzv. *martinského obdobia* (1875 – 1918) charakterizovaného používaním osobitého *martinského úzu* (najmä v poslednej tretine 19. storočia). Jeho základom bola rečová prax formovaná už v matičnom období. Pôsobili na ňu súdobé gramatiky (*Slovenská mluvnica pre gymnáziá...* od F. Mráza, slovenská gramatika v nemčine *Grammatik der slowakischen Sprache* (1865, Pešť) od J. K. Viktorina), ale aj živá reč obyvateľov Turčianskeho Sv. Martina a príslušného stredoslovenského areálu. Išlo najmä o podobu spisovnej slovenčiny používanú v tlačných textoch, verejných, kultúrnych, literárnych a redakčných inštitúciách. V počiatkoch bol tento úzus rozkolísaný – používanie hlások *ä* (*kňaz, hlädať, zemän*), *l'* (*lud, jeleň, popoľ*), *y/ý* (*ližica, kryk, pytväť*), uplatňovanie neutralizácie kvantity (*žiadny, smútiaci*), používanie nenáležitých tvarov (*od sluhy, lyceov*), nejasnosti pri používaní slov prevzatých z iných jazykov (najmä rusizmy typu *drevný, duma, dejstvovať*), ale aj pri používaní konsonantu *j* na začiatku slov a v iných tvaroch (*jiste, dojista* popri *dozaista, zajištiť, ujisťovať* popri *neisty*)³⁴. *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* pomohla stabilizácii spisovnej slovenčiny. U S. Czambela nachádzame oporu v mladogramatizme, najmä pri presadzovaní tézy o spätosti spisovného jazyka a dialektov (jazykový vývin sa odzrkadľuje v nárečiach). Napriek tomu sa často konštatuje, že táto úprava mala na zreteli viac písaný prejav než hovorenú podobu jazyka.

Czambelova úprava **aktualizuje** stredoslovenskú bázu spisovnej slovenčiny³⁵, v mnohých prípadoch bez variantov (okrem lexiky)³⁶. V hláskosloví sa spresňujú pravidlá výslovnosti a písania znelych a neznelých hlások (ktoré S. Czambel nazýva „jasné a temné“), písania *ä* (používať sa má len po perniciach v kmeňoch slov, upravili

³³ Pozri aj Krajčovič – Žigo (1999, s. 59). Podrobne k Czambelovmu životu a kodifikácii aj Jóna (1959), Mihál (1956).

³⁴ Kačala – Krajčovič (2006, s. 100).

³⁵ „Rukoväť je pre takých, ktorí vedú po slovensky rozprávať a chcú vedieť písať. Stredoslovák, ktorý vyslovuje dvojhĺasky ia, ie, iu, ô, bez všetkých príprav môže vziať Rukoväť do ruky, lebo sú v nej pravidlá osnované na strednom nárečí slovenskom.“ (Rukoväť spisovnej reči slovenskej, Predmluva, 1902).

³⁶ Podľa K. Muzikovej (2009, s. 473) je pre Czambelovu kodifikáciu príznačná nižšia miera variantnosti. Napriek tomu v snahe postihnúť normu čo najlepšie sa ponechávajú dvojtvary, pričom o ustálení, funkčnosti jedného z nich rozhodne ďalší vývin jazyka – napr. pri slovesách ide o tvary *čerpem/čerpám, chápeť/cháпам, pri menách plti/plte, susedi/susedia, košieľ/košeli, jedny/jedné*.

sa tvary pri skloňovaní, ktoré uvádza M. Hattala: *tebä – teba, sebä – seba*); *ľ; y, ý* (v koreňoch/kmeňoch slov a v koncovkách tvarov; jeho návrh je odlišný od návrhu martinských redaktorov – S. Czambel odporúča písať *krídlo*, nie *krýdlo*, *korisť*, nie *korysť*, *skriňa*, nie *skryňa*), dvojhlasok, kvantity (pripúšťajú sa dvojtvary typu *súsed/sused, záhrada/zahrada, ráno/rano*, rozmnožili sa aj výnimky z rytmického krátenia – pripúšťa sa *krásne* dieťa aj *krásné* dieťa), mäkkých spoluhlások *d', ě, ř, l'* (napr. pred príponami *-ka, -ský* stojí mäkký konsonant, napr. *postielka, hrstka, jabloňka, baňský, viedeňský*; pred príponou *-ba* stojí *-l-*, napr. *strelba, volba* podľa tvarov typu *siatba*). Pozičné pravidlo pri hláske *ä* sa obmedzuje na pernice³⁷, diftong *ô* sa hodnotí ako dvojhlasica na úrovni *ia, ie, iu*, odlišuje sa od dlhého *ó*. V paradigme sa odstraňujú archaizmy a nahrádzajú sa živými tvarmi (*od gazdu* namiesto *od gazdy*; *v potoku, ruke, nohe* namiesto *v potoce, ruce, noze*; v N pl. sa zavádza tvar typu *mestá* namiesto Hattalovho *mesta* atď.). „Na rozdiel od M. Hattalu a iných jazykovedcov, ktorí boli náchylní v duchu svojej doby vykladať rozličné tvary slov podľa ich vzniku a vývinu, Czambel pri ohýbaní triedi mená a slovesá do skupín (tried) a priraduje k vzorom podľa súčasnej podoby.“³⁸

Podľa S. Czambela sa napr. pri predložkách *s, z* treba orientovať podľa významového pravidla³⁹:

„Predložka *s* spojená s *genitívom* označuje: *smier shora nadol a vôbec pohyb s povrchia (...)* V takomto prípade je predložka s protivou toho, čo značí predložka *na*. *Dľa* toho píš: vták sletel *so* stromu, keď sedel *na* strome (...), sišiel s vrchu dolu, kto bol *na* vrchu; vzal som nôž *so* stola, ktorý bol *na* stole; (...) kvapká *so* suda vlaha, ktorá usadila sa bola *naň*: sňať prsteň s prsta, ktorý bol *na* prste; vstal *so* zeme ten, kto stál *na* zemi; (...) seno sváža sa s lúk, keď bolo *na* lúkách (...); kto bol *na* Zámčoku, ide *so* Zámčoku. Čo stalo sa *na* Balkáne, to podávame vo zpráve s Balkánu (...); *na* jakom stanovisku stojím, s takého posudzujem vec; vec posudzuje s tej strany, *na* ktorej je váha; oka s nej nespustil, ktoré *na* ňu upieral; id mi s očú, poviem tomu, kto mi bol *na* očiach; ide s nohy *na* nohu; *so* dňa *na* deň; v noci s piatku *na* sobotu...“

„Dľa tohoto pravidla a dľa etymológie mali by sme písať aj tam predložku s m. z, kde ona znamená *počiatok istej doby*, jako v týchto príkladoch: s počiatku, s poludnia, s rana, s polnoci, s jasene, s jari, s rázu atd. (Srovn.: *na* počiatku, *na*

³⁷ Podľa M. Marsinovej (1973, s. 71) „czambelovsko-škutětyovské normy“ nahrádzali latinský prvok *ae* v cudzích slovách práve vokálom *ä*, čím vznikali zaujímavé tvary ako *präsenčný, pädagogický, repräsentovať*.

³⁸ Jóna (1973a, s. 167).

³⁹ Znenie poučiek v Rukováti spisovnej reči slovenskej (1902, s. 26 – 29). Poučky korešpondujú s vysvetlením slovesných predpôn *s-, z-* v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1931.

poludnie, *na* ráno, *na* polnoc, *na* jaseň, *na* jar, *na* raz.) Ale zo *zvláštnych* príčin v takýchto príslovkách zachováva sa *s* a píš: z počiatku, z poludnia, z rana, z polnoci, z jasene, z jari, z rázu atd.“

„Predložka *s* (*so*) s *inštrumentálom* označuje pochop slúčenosti, hromadnosti, spojitosti, súhrnu (...). Príklady: otec *so* synom, matka *so* slúžkou prišli, víno *s* vodou dávali, zemiaky *so* soľou jedli (...), spokojný je *so* svojím synom (...). Tomuto *s* (*so*) opakom významu často zodpovedá predložka *bez*...”

„Predložka *z* pojí sa s genitívom a vyznamenáva: 1. Pochop východu, vyberania, vymáhania, vývodu (...). V takomto prípade znamená opak predložky *v*. Príklady: ide *z* domu, kto bol *v* dome; (...) *zo* zeme vyviera voda, ktorá náležala *sa* *v* zemi; (...) vzal knihu *z* kastne, ktorá bola *v* kastni; (...) Alebo: prepustili ho *zo* služby, *z* úradu, vypovedali ho *z* krajiny, vyhodili ho *zo* spoločnosti atd.“ Okrem toho predložka *z* s *G* vyjadruje: „vydelenie *z* celku, *z* počtu“ (on je *zo* všetkých najhodnejší, *zo* dvoch jeden); „pôvod veci alebo osoby“ (tanier *z* hlíny, človek *z* vysokého rodu, pochodí *z* Košíc); „spôsob, akým sa čo deje alebo pohnútku, *z* ktorej sa čo deje“ (*z* radosti, *zo* závesti, *z* polovice, *zo* žartu, *zo* srdca mu je ľúto, *z* rozkazu kráľovho); genitív s predložkou *z* vyžadujú aj niektoré slovesá (tešiť, radovať, smiať sa *z* dačoho, viniť *z* dačoho), sem patria aj slovesá, „ktoré majú význam pozbavovací“ (olúpiť, očistiť, opleť, odrať *z* kože (ale svliecť kožu *s* človeka!), liečiť, sponedať sa).

Rozdiel sa vysvetľuje nasledovne: „Rozdiel medzi predložkou *s* a *z* je patrný z týchto príkladov: prikrývka *s* vlny (prikrývka, ktorou bola vlna prikrýť) a prikrývka *z* vlny (*z* vlny robená); žena šla *s* tráv, keď bola *na* tráv a šla; *z* tráv, keď bola *v* nej.“

V *lexike* sa pripúšťajú aj varianty: „Máme v slovenčine veľa slov, ktoré majú viac oprávnených foriem.“ – napr. *proti/oproti*, *snád/asnád*, *hra/ihra*, *hned/ihned*, *šiel/išiel*, *jako/ako*, *spýtať sa/opýtať sa*, *krom/krome*, *teprv/teprve*, *zas/zase*, *jest/je*, *kdes/kdesi*, *bežiac/bežiaci*, *prosiac/prosiaci*, *celkom/celky*, *kaviareň/kaviarňa*. Rozmanitosť tvarov mala podporiť ľubozvučnosť reči – napr. *rakya/rokyta*, *jaseň/jeseň*, *pretože/ponevác* a variantné sú napr. aj tvary ako *lva/leva*, *mohol/môhol*⁴⁰. V rámci kapitoly *Z náuky o tvorení kmeňov* sa okrem iného upozorňuje na podoby čísloviek typu *dvanásť*, *dvadsať* (nie *dvanác/dvanáct*, *dvacať*); príponu *-teľný* nie *-tedný* (*zreteľný*, nie *zretedný*, *viditeľný*, nie *viditedlný*); príponu

⁴⁰ Kačala – Krajčovič (2006, s. 102). K ďalšej charakteristike Czambelovej kodifikácie pozri aj Muziková (2006), Krajčovič – Žigo (2006, s. 210 – 211), Pauliny (1983, s. 221 – 223). Porovnaj Rukoväť spisovnej reči slovenskej (1902, s. 291).

-ok typu *parobok*, *pondelok* (nie *parobek*, *pondelek*) oproti -ek po mäkkých konsonantoch typu *chlapček*, *meštek*; na jednotlivé slová – *azda* (nie *ažda*), *bez* (nie *brez*), *bozk/bozkať* (nie *boškať*), *šťastie* (nie *štestia*), *vezmem* (nie *veznem*), *milovať* (nie *milovať*) a ďalšie. V rámci syntaxe sa označujú neslovenské väzby a odporúčajú sa slovenské (zhodné s ľudovou rečou, je napr. prirodzenejšie povedať *to sa učím*, *ja to rozumiem* ako *tomu sa učím*, *tomu rozumiem*), poukazuje sa na nevhodnosť a nadmerné používanie slovesných podstatných mien (povinnosť *chodenia* do školy – *chodiť*), opisných foriem trpného rodu namiesto rodu činného (vojak *bol ranený* – vojaka *ranili*) a upozorňuje sa na ich funkčné využitie. S. Czambel tvrdí, že v oznamovacej vete existuje „prirodzený poriadok“: podmet – prísudok – doplnok (predmet). Jednotlivé členy môžu byť ďalej rozvinuté, ale rozvíjacie výrazy („objasňovacie slová“) musia stáť tesne v blízkosti slov, ktoré rozvíjajú. Kvôli jasnosti a zreteľnosti vety sa žiada, aby podmet a prísudok na jednej strane a prísudok a predmet na strane druhej stáli čo najbližšie pri sebe. Je vhodné nenakopíť veľa objasňovacích slov v jednej vete, ale „je lepšie vysloviť sa viac vetami“⁴¹.

Osobitne S. Czambel podáva kapitoly o písaní cudzích slov, veľkých písmen, zlučovaní a skracovaní slov, rozdeľovaní slabík.

Czambelova *Rukoväť* z roku 1902 prešla v rokoch 1915 a 1919 ďalšími úpravami, pri redigovaní tretieho vydania ich vykonal J. Škultéty (svoje zásady zhrnul v doslove). Mnohé normatívne úpravy pretrvávajú aj v súčasnej spisovnej slovenčine (napr. zavedenie diftongu *ie* v príponách typu *koniec*, *veniec*; oproti slovesným tvarom *vedet*, *muset* zavádza -ie- aj v slovesnej tematickej morféme, teda *vedieť*, *musieť*; pred sufixom -ba v slovách typu *voľba*, *maľba* sa zavádza konsonant *ľ*; pri predložke *mimo* sa dopĺňa väzba s genitívom a rovnako sa upozorňuje na väzby spôsobené chybným prevzatím napr. z češtiny: *byť k dostaniu* oproti *dostať*, *následkom biedy* oproti *pre biedu*)⁴².

7.4. K tzv. martinskému úzu⁴³

Ide o podobu spisovnej slovenčiny, ktorá sa vytvorila na základe jazyka časopisov, kníh, ktoré vychádzali v Martine počas tzv. martinského obdobia (išlo teda o podobu jazykových prostriedkov používaných v publicistike a beletrii). Jej podobu a úroveň

⁴¹ Porovnaj *Rukoväť* spisovnej reči slovenskej (1902, s. 226 – 263).

⁴² Porovnaj Kačala – Krajčovič (2006, s. 115; 1999, s. 63 – 64). K ustaľovaniu normy v poštúrovskej slovenčine pozri aj Krajčovič (1996a).

⁴³ Podľa Krajčovič – Žigo (1999, s. 60 – 61; 2006, s. 207 – 209), Kačala – Krajčovič (2006, s. 99 – 101), Pauliny (1983, s. 211 – 223).

formovala aj redakčná činnosť verejných, kultúrnych a literárnych osobností pôsobiacich v Martine, ale aj živá reč obyvateľov Turčianskeho Sv. Martina so stredoslovenským základom (ide o reč Martinčanov zo 60. a 70. rokov 19. storočia, za jej reprezentanta sa považuje V. Pauliny-Tóth). Okrem toho v Martine vznikla slovenská kníhtlačiareň (*Kníhtlačiarenský účastinársky spolok*; založený bol začiatkom marca 1869 z podnetu Matice slovenskej a tri desaťročia ho viedol J. Francisci Rimavský, zanikol až v roku 1942) a *Muzeálna slovenská spoločnosť* (založená v roku 1893, prvým predsedom bol A. Kmeť).

Základom *martinského úzu*⁴⁴ bola rečová prax formovaná v tomto období, pričom sa archaizmy Hattalovej kodifikácie nahrádzali prvkami živej reči. Pôsobili naň aj súdobé gramatické diela, napr. J. K. Viktorina, F. Mráza, S. Czambela. V začiatkoch bol tento úzus rozkolísaný (písanie hlások *ä, l*; uplatňovanie rytmického zákona; nejasnosti pri používaní prevzatých slov; udomácnili sa slová z ruštiny, napr. *drevný, duma, pochopenstvo, dejstvovať*; objavovali sa nenáležité tvary ako napr. *od sluhy, lyceov*). Rešpektuje sa kodifikácia druhého a tretieho vydania Czambelovej *Rukováti* upravená J. Škultétym. V syntaxi sa slovosled opiera o domáci jazyk, nadväzujúc na matičné obdobie sa opúšťa latinský vzor najmä v postavení prívlastku a určitého tvaru slovesa na konci vety, vedecké vyjadrovanie upúšťa od esejistických poetizmov a smeruje k exaktnosti, literárny jazyk je ovplyvnený modernistickými tendenciami, ale aj realizmom, ktorý plne využíva prostriedky ľudovej reči.⁴⁵

O starostlivosť venovanú podobe spisovnej slovenčiny sa zaslúžili tri centrá – v Martine, Trnave a v Pešti. Martinské centrum sa formuje po zrušení Matice slovenskej v roku 1875. Na normu sa sústredila činnosť v redakciách časopisov *Orol*, *Národní hlásnik*, *Živena* a najmä *Slovenské pohľady* pod redakciou J. Škultétyho (bol dôsledným korektorom a apretorom) a *Slovenské národné noviny* pod vedením S. H. Vajanského. Trnavské centrum sa zoskupovalo okolo časopisu *Literárne listy* a almanachu *Tovarišstvo*, ktoré vydával F. R. Osvald. Patrili sem aj F. V. Sasinek (historik), A. Kmeť (archeológ), J. Kohúth (literárny historik), T. Milkin (literárny teoretik a kritik). Peštianske centrum vzniklo koncom 19. storočia a tvorili ho členovia redakcie *Slovenských novín* na čele so S. Czambelom. Ich zásahy do normy spisovnej slovenčiny mali stabilizačný charakter.

S martinským úzom sa spája aj tzv. **rusifikujúci smer**. Jeho existenciu spôsobila istá nepriamočiarosť vývinu spomínaného úzu, ktorá vyplývala z intenzívnych

⁴⁴ Š. Peciar (1949/1950, s. 259) hovorí, že tzv. martinský úzus bol pôvodne osobným úzom J. Škultétyho (vzhľadom na to, že úzus jednotlivých nakladateľstiev tvorila redakčorská a apretorská práca).

⁴⁵ Porovnaj Pauliny (1983, s. 212 – 213, 215).

východoslovanských literárnych a kultúrnych kontaktov, na základe čoho do jazyka spisovateľov a publicistov tohto obdobia prenikajú mnohé rusizmy. Na túto skutočnosť poukazoval aj samotný S. Czambel napr. v štúdiu *Ruské živly v spisovnom jazyku slovenskom* (1887)⁴⁶, ktorý pripomína, že tento jav je známy aj zo štúrovského obdobia (myšlienka slovanskej vzájomnosti)⁴⁷. Rusizmy sa objavujú predovšetkým v publicistických prácach V. Paulinyho-Tótha (v menšej miere aj S. H. Vajanského, J. Záborského, J. Škultétyho) – *buntoš, dielo, duma, vnímanie, zdravstvuj, ja bol, my dali*, do slovného tvaru vnáša sufixy *-stvo, -stvenný, -stvovať* (napr. *znechutenstvo, pochopenstvo, písomstvenný, dejstvovať, súdcovstvovať*), ale aj trpné participiá podľa ruského vzoru typu *určímý, závisímý*, či v nadväznosti na tézu, že reflexívum má nasledovať za slovesom, využíva slovesné tvary typu *dokonalas* (dokonala sa), *nezahojís* (nezahojí sa). K ďalším rusizmom radí S. Czambel aj písanie *ä* v pozícii ruského *jať* (*hlädať, ťážký, knäz*); písanie diftongu *iu* vo vnútri slov typu *liubiť*; používanie zdvojených konsonantov v slovách ako *drvenný, medenný, ruský*; používanie ruských slov ako *bilet, armia, beseda, dohovor* vo význame „zmluva“, *duma* vo význame „myšlienka“, *istina* vo význame „pravda“, *kňaz* vo význame „knieža“, *krepký* vo význame „silný“; rusizmy sa objavujú aj v skladbe, napr. v *tom treba pochybovať* namiesto *o tom treba pochybovať*, v *čom je dielo?* namiesto *čo je vo veci?*. Rusizmy S. Czambel nachádza už u J. Hollého – napr. *prevodiť* vo význame „prekladať“, *rodstvo* vo význame „rodina“, *pohodný* vo význame „vhodný“.⁴⁸ Reakciou na Czambelov článok bola recenzia J. Škultétyho⁴⁹, v ktorej píše, že hoci netreba preberať cudzie slová bez príčiny, snahou má byť zbližovanie „slavianskych jazykov“, slovenčinu treba obohacovať aj výrazmi z ruského jazyka, lebo ten je „najzachovalejší zo všetkých slavianskych“. Domnieva sa, že s rusifikáciou to nezašlo až tak ďaleko, ako na to S. Czambel poukazuje. Reagoval aj S. H. Vajanský slovami: „slovenčina bez duchovného styku so slavianskymi jazykmi skoro by zakrpatela“. Podľa neho nie je možné také slová vylučovať zo slovenčiny, lebo podobných slov zo slovanských jazykov je v nej veľa, majú teda „úplné občianske právo v slovenčine –

⁴⁶ Pozri Švagrovský (1995), Bobek (1935/1936).

⁴⁷ Porovnaj Krajčovič – Žigo (2006, s. 208 – 209). Tu aj k rusizmom u V. Paulinyho-Tótha a reakcii S. Czambela. Porovnaj aj Pauliny (1983, s. 209), Švagrovský (1995).

⁴⁸ Porovnaj Jóna (1973a), Švagrovský (1995, s. 87 – 88). Tam aj príklady na ďalšie dobové rusizmy a v ďalších obdobiach spisovnej slovenčiny.

⁴⁹ Pozri Bobek (1935/1936, s. 226, 227). Tu aj ďalšie citácie a reakcie nielen na slová S. Czambela, ale aj na ďalších autorov, napr. S. H. Vajanského, ktorý negatívne reaguje na Chalupkovo „experimentovanie s jazykom“. Podľa Vajanského by vraj bolo smiešne, keby Škultéty v preklade z Turgeneva preložil slovo *dača* ako *letohrádok* alebo inak, lebo *dača* (od *dať*) je slovo „čisto slovanské“, „etymologickým zvláštnostiam slovenčiny neprotiví sa“, „rozumie ho 9/10 (!) slavianskeho plemena“ a je teda „rozumné a obohatením našej spisovnej mluvy prijať ho“. V článku aj ďalšie Vajanského reakcie a obhajoba slov z ruštiny i pokus „znázorniť prakticky“ blízkosť slovenčiny a ruštiny (na citovaní z Puškina).

a ona ich stroví ešte viac“. Ďalším argumentom je: „Veď už sám ľudový jazyk náš na okrajiniách núka nám slová z češtiny, poľštiny a ruštiny. Bol by hriech punktičkársky, keby sme z jakéhosi superpurizmu neprijali tieto bratské dary. Pravda, tu treba miera, ktorá bola prestúpená – najviac strednými spisovateľmi, alebo i dobrými, v zápale za diela vysokej ruskej literatúry.“

Rusizmy sú pre slovník S. H. Vajanského príznačné v 70. a 80. rokoch⁵⁰. Preberá ich priamo z ruštiny, ale aj zo slovenčiny a čiastočne z češtiny. Niektoré slová vníma ako ruské termíny (nie rusizmy) a niektoré z nich čiastočne slovakizoval (*bojarin, dvoránin, archierej, dumec* – člen *dumy*, *mir* – obec, *golova* Kyjeva – mešťanosta, *kňaz/kňahyňa, azbuka, otčerstvo*). Rusizmy vysvetľoval slovenskými synonymami, napr. *blahorodne, šľachetno; sväzok, vypusk; vetrila, plachty*; prípadne uňho podliehali slovakizácii (*naslaždenie* i *nasladenie; deržava, država* i *džžava*). V jeho jazyku vplýva ruština aj na produktivnosť prípon: *-stvo (stvorenstvo), -ík (starík* popri *starec, starček)*, *-ný/-onný (literatúrny, bezceremonný)*, *-enka (dušenka, pieseňka, mamušenka, noženka)*; či na tvorbu kompozít v ich prvom člene (*inokmenci, mnohopisáľstvo, jednoplemenníkov, jednovercov, bezuslovne* „bezpodmienečne“, *blahovenie* „posvätná úcta“). S. H. Vajanský podľa vzoru ruštiny používa aj dlhé tvary zámen (v ústrety *jemu* ide, *jeho* presadili z Petrohradu na Kavkaz), vynecháva prísudkové sloveso (*ja by bez váhania prisúdil; Mnoho u nás ľudí, čo hynú tichým vegetovaním.; No v nás viac sily, ako sa vám sníva.*); niekedy ide o sémantické rusizmy (ak slovenské slovo totožné foneticky s ruským rozšíri svoj význam o nový odtienok) – *holubie* alebo získalo vďaka adjektívu *holubí* význam „belasý, modrý“; *zlodej* nesie aj význam „zločinec“.

⁵⁰ Porovnaj Bobek (1935/1936, s. 229 – 232). Tu aj podrobný rozbor rusizmov u S. H. Vajanského spolu so slovníkom.

8. Od Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931 po Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953

V medzivojnovom období je možné badať dve protichodné tendencie. Jedna nadväzovala na tradície *martinského úzu* reprezentovaného Škultétyho vydaním Cambelovej Rukováti (1919). Druhá vychádzala z vtedajšej oficiálnej štátnej politiky, ktorá sa opiera o skutočnosť, že v spoločnom štáte Čechov a Slovákov žije len jeden národ so spoločným československým jazykom v dvoch variantoch (českom a slovenskom). Postavenie spisovnej slovenčiny sa stalo predmetom sporov, útokov, ale aj obrán. Okrem politického vnímania jednotného československého národa a jazyka tu bola aj teória o malých schopnostiach spisovnej slovenčiny, podľa ktorej nie je schopná byť moderným jazykom vedy a civilizácie (tento postoj sa utváral už pri koncipovaní štúrovskej slovenčiny). Podľa R. Krajčoviča¹ možno v medzivojnovom období v rámci aktivít v prospech či neprospech rozvoja slovenčiny sledovať tri smery. Jeden sa orientoval na dodržanie spisovnej slovenčiny kodifikovanej S. Czambelom v redakcii J. Škultétyho (*Rukoväť spisovnej reči slovenskej* z rokov 1915 a 1919). Jeho centrom bol po obnovení Matice slovenskej Turčiansky Sv. Martin a ustáľilo sa preň pomenovanie *matičný úzus*. Druhý mal za cieľ ideu o jednotnom československom národe s československou jazykovou jednotou. Takto orientovaní vzdelanci, označovaní ako *hlasisti*, sa zoskupili okolo mesačníka *Hlas* a po roku 1919 sa ich tlačovým orgánom stal časopis *Prúdy*. Ich aktivita sa spájala so snahou obnoviť československú vzájomnosť, pričom vinník odluky od českého jazyka a kultúry sa našiel v Ľ. Štúrovi a jeho kodifikácii. Tretí smer sa vytvoril z osobností s kladným postojom k slovenčine, išlo väčšinou o českých vzdelancov, ktorí však mali výhrady voči schopnostiam slovenčiny pri tvorbe vedeckého štýlu (J. Vlček, V. Vážny).

Po roku 1918 sa objavil názor, že spisovná slovenčina sa síce uplatnila v umeleckej literatúre, ale nie je vhodná do odbornej a vedeckej literatúry. Odporúča sa teda, aby sa vo vede na Slovensku používala iba čeština.² Skutočnosť bola podporená aj niekoľkými výraznými nedostatkami spisovnej slovenčiny. Za také možno považovať fakt, že nemala oporu v systematickom výskume a vo vedeckom opise, absentovalo vypracovanie odbornej terminológie, spisovnosti nevyhovovala väčšia časť lexikálnych a syntaktických prvkov, odborný štýl mal nízku úroveň.

¹ Krajčovič (2004c, s. 322 – 323).

² Pozri E. Kačala (2000, s. 65 – 66).

Československá tendencia sa opierala predovšetkým o učebnice slovenského jazyka (školská gramatika) J. Damborského s názvom *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis* (1920, 1921, 1924, 1927 ako *Krátka mluvnica slovenská so zvláštnym zreteľom na pravopis*, 1930 rozšírená pod názvom *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*), pričom jej vydania vychádzali z koncepcie učebníc češtiny od J. Gebauera a V. Ertla a mnohé javy naznačujú, že autor zbližoval slovenčinu s češtinou (slovesné tvary typu *mreť, melem*; uprednostnenie prípony *-ec* v substantívach typu *konec*; výslovnosť *f* na konci slov a morféme pred neznalým konsonantom typu *krf, spef, slofko*; výslovnosť *z, ž* na mieste „dvojhlások“ *dz, dž* typu *házať, hážem, cuzí*). V roku 1938 vydal vysokoškolskú učebnicu *Československá mluvnica pre odborných učiteľov a vysokoškolákov*, v ktorej pracuje s termínom „československý jazyk“, ktorý súhrne označuje české a slovenské nárečia, spisovnú češtinu a spisovnú slovenčinu.³

Sľubný rozvoj spisovnej slovenčiny narúšala situácia, ktorá vznikla po vytvorení spoločného štátu dvoch rečovo blízkych etníc. Ústava prvej Česko-slovenskej republiky chápala slovenčinu len ako variant československého jazyka s pračeskoslovenským základom. A hoci by sa mohlo zdať, že sa tým kriesi idea zbliženia a spojenia češtiny a slovenčiny (proklamovaná už u J. I. Bajzu a neskôr aj u M. Hattalu; jazykový rozkol spôsobený Štúrovým a Bernolákovým kodifikačným počínom kritizoval aj M. Hodža), *Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931*, ktoré pripravovala pravopisná komisia Matice slovenskej, predsa len pri kodifikácii jednotlivých pravopisných javov vychádzali z inej motivácie ako napr. *Rukoväť* z roku 1919 (napr. variantné lexikálne tvary). Tieto pravidlá zároveň vyvolali polemiku (kladne ich prijali len hlasisti a predstavitelia českej inteligencie pôsobiaci na slovenských úradoch a školách) a po roku 1939 vyvolali snahu o odstránenie nedomáчих prvkov zo slovenčiny a o čistotu jazyka označovanú ako *purizmus*.

Pravopisné príručky do roku 1991 neboli iba príručkami pravopisu. Obsahovali mnohé širšie závažné jazykové problémy, ktoré sa týkali hláskoslovia, morfológie či syntaxe slovenského jazyka. Táto tradícia sa zachovala až do Pravidiel z roku 1953, ktoré „pomerne hlboko zasahovali do štruktúry jazyka, lebo cez pravopisnú prizmu bolo treba používateľov spisovného jazyka ešte všeličo naučiť zo skloňovania, časovania, tvorenia slov atď.“⁴. Hlavným dôvodom takejto koncepcie bolo, že „pravopisná

³ Porovnaj Krajčovič (2004c, s. 324 – 325, 328).

⁴ Kočiš (1984).

príručka v našom kultúrnom prostredí nadhlo ostávala takmer jediným zdrojom informácií o spisovnom jazyku a o správnej jazykovej praxi⁵.

8.1. Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931

Sú to prvé ortografické pravidlá pripravené komisiou jazykovedného odboru Matice slovenskej pod vedením českého profesora V. Vážneho (v roku 1921 sa stal predsedom Jazykospytného odboru Matice slovenskej). Pripravovali sa od roku 1923 a výsledok bol „v rozpore s pôvodnou myšlienkou Jozefa Škultétyho, aby Czambelova Rukoväť spisovnej reči slovenskej bola nahradená modernou a kompletnou príručkou spisovnej slovenčiny“⁶. V zmysle **jednotnej českoslovenčiny** sa podporovali prvky zhodné s češtinou, pričom odlišné prvky sa odsúvali na okraj, a to najmä v prvom vydaní *Pravidiel*⁷. Hoci výber jazykových prostriedkov v tejto príručke ovplyvnila idea československého národa a jazyka, v ich koncepcii sa zavádzajú viaceré kodifikačné pravidlá, ktoré pretrvali dodnes.

Kodifikácia sa v niektorých sporných prípadoch opiera o súdobý spisovný úzus formovaný na základe zosilneného kontaktu slovenčiny a češtiny. Inokedy sa preberali kodifikované tvary zo spisovnej češtiny.⁸ „Tendencia k zhode s češtinou sa celkom otvorene proklamovala v úvode k tejto pravopisnej príručke.“⁹ Vzorom sú *Pravidlá českého pravopisu*: „Pravidlá slovenského pravopisu vydávame v podobnom spracovaní a rozsahu a v podobnej úprave, ako sú úradné Pravidlá českého pravopisu“¹⁰. Hoci kladom pravidiel je, že vo viacerých oblastiach spisovného jazyka pôsobili stabilizačne¹¹, tvary ovplyvnené češtinou, resp. tvary, pri ktorých sa bral ohľad na stav v spisovnej češtine, narúšali kontinuálne ustaľovanie normy (napr. tvary typu *orly*, *orli* či tvar I pl. mask. typu *chlapy*, *pávy*, *sokoly*, *Srby*; kodifikovanie kmeňotvornej prípony *-e-* v infinitíve a v slovesných tvaroch typu *treť*, *trem*, *berem*, *mrem*, *melem*, *vrem*, *mysleť*, *rozumieť*, *vidieť*, *chceť*). Pravidlá zavádzajú používanie predložky *u* v miestnom význame (*u Bratislavy*), z predchádzajúcej etapy ponechávajú rozdiel v písaní slovesných tvarov minulého času v pluráli (koncovka *-li* sa používa v prípadoch, ak substantíva, na ktoré sa sloveso viaže, majú koncovku mužských osobných a zvieračích mien – napr. *mužovia bojovali*, *psi brechali*, *motýli lietali*, *vtáci*

⁵ Kočiš (ibid.).

⁶ Pozri E. Kačala (2000, s. 66). Porovnaj Krajčovič (2004c, s. 325).

⁷ Porovnaj Ružička (1969, s. 68 – 70; 1970, s. 62).

⁸ Krajčovič (1996b, s. 263).

⁹ E. Kačala (2000, s. 66). Tu aj príklady príslušných kodifikovaných javov. Pravidlá slovenského pravopisu (1931, s. 3): „pravopis spisovnej reči slovenskej sa zakladá, ako pravopis český“.

¹⁰ Pravidlá slovenského pravopisu (1931, s. 9).

¹¹ Kačala – Krajčovič (2006, s. 130).

leteli; v ostatných prípadoch je koncovka *-ly* – napr. *ženy sa smialy, mestá rástly*¹²). Ustálenosť narušalo aj písanie slov cudzieho pôvodu (zrejme pod vplyvom českého pravopisu), v ktorých sa v neskoršom období kodifikovali dlhé vokály *ó*, resp. *é* (*asketa, kometa, planeta; gramofon, mikrofon, pavilon; agonia, akademia, alegoria, bakteria, epidemia, ironia, kaloria*)¹³. Pri lexikálnych jednotkách významovo rovnocenných sa, ako už bolo spomenuté, kodifikovali dve, resp. tri spisovné podoby, prípadne sa pripúšťala jedna (napr. *lhať/luhať, rvať/ruvať, lakeť/lokeť, sloboda/svoboda, farba/barva, hrášok/hrášek, krúžok/krúžek, levný/lacný, stoletie/storočie, kozel/cap, límec/golier, prievod/spiev*). Praktická potreba predstavy o jednotnom československom jazyku sa prejavila aj v kodifikácii českých slov (resp. tvarov) v slovníku spisovnej slovenčiny (napr. *docela, dmýchať, dosavád', dovolená, čili, hospodyňa, chlúbit' sa, jako, jaký, javište, kolej, láhev, lůtka, mluvit', nabídka, oteklina, ponevač, protažší, zeď*; číslovkové tvary typu *jedenadvacet, dvaapadesiat*¹⁴). Vo vzťahu domácej a prevzatej lexiky sa tu objavuje preferencia používania slov prevzatých predovšetkým z nemčiny alebo maďarčiny (napr. *ľutovať* namiesto *banovať, zvesť* namiesto *chýr, faloš* namiesto *klam, kartáč* namiesto *kefa, kostka* namiesto *kocka*). V lexike sa odporúčali aj ďalšie tvary, napr. *myslivec, flétna, merič* (merač), *sotník/sotnina* (stotník/stotnina), *hejtman, hlásny, pohrabáč, nelze, nastudiť sa, ostudiť, papúšek, podozdiť* (podmurovať).

Takéto úpravy mali za následok zdôrazňovanie historického až etymologického hľadiska pri kodifikácii pravopisu, hláskoslovia a tvaroslovia. V. Vážny tento kodifikačný postup odôvodňoval jazykovou praxou dvadsiatych rokov¹⁵. Tieto pravopisné úpravy vyvolali ostrú reakciu a odmietnutie v radoch jazykovedcov, spisovateľov, ale aj kultúrnych a politických dejateľov¹⁶.

Z prínosov *Pravidiel* z roku 1931 možno spomenúť aj ustálenie kvantity v rozkolísaných prípadoch ako napr. *Boh* (dovtedy sa pripúšťala aj výslovnosť *Bôh*), *dym* (dovtedy aj *dým*), *ráno* (dovtedy aj *rano*); vymedzili sa výnimky z rytmického zákona (v prípadoch ako *súdia, chvália*); ustálilo sa písanie zdvojených konsonantov (napr. v prípadoch, v ktorých nebolo dôležité dodržiavať etymologický princíp – *ssať/sať, ssutina/sutina, nassať/nasať*) a ustálilo sa písanie predpôň *s-*, *z-*, *vz-* podľa

¹² Pravidlá slovenského pravopisu (1931, s. 71).

¹³ V Pravidlách slovenského pravopisu (1931, s. 18) sa na margo cudzích slov píše aj: „Úplnej jednoty v písaní cudzích slov nebolo a nebude nikdy, lebo ničo jednoty v mienke, ktoré slová sa môžu pokladať za zdomácné a ktoré ešte nie. Zbytočne nepíšme slov cudzích, kde máme vhodné slová svoje.“

¹⁴ Tvary uvedené v Pravidlách slovenského pravopisu (1931, s. 64).

¹⁵ Pozri Ružička (1969, s. 69).

¹⁶ Porovnaj E. Kačala (2000, s. 67). Proti zámernému zblížovaniu slovenčiny a češtiny sa vyslovil aj univerzitný profesor Ľ. Novák, ktorý v roku 1935 vydal *Jazykovedné glosy k československej otázke* (Krajčovič, 2004c, s. 327).

etymologického princípu v súlade s významom predponového slova. Pri slovách nedomáceho pôvodu, najmä nemeckých a maďarských, ktorých pôvod sa výrazne pociťoval, sa v neskorších úpravách prejavovala tendencia nahrádzať ich domácimi slovami, resp. slovami českého pôvodu (napr. *chýrny/povestný; faloš/neúprimnosť, klam; kefa/kartáč; obnos/suma; otaz, dotaz; otisk*). Diskusia vyvolaná Pravidlami slovenského pravopisu v roku 1931 vyústila okrem iného do vzniku časopisu **Slovenská reč** (1932), redaktorom ktorého bol až do roku 1939 H. Bartek. Časopis začal vychádzať v Košiciach ako „mesačník pre záujmy spisovného jazyka“. Pravidlá vyšli v prepracovanej verzii v roku 1932 na podnet Matice slovenskej pod vedením J. Škultétyho.¹⁷

Časopis **Slovenská reč** mal svoj význam vo vzťahu k výskumu slovenského jazyka a v stabilizovaní normy spisovnej slovenčiny i zvyšovaní jazykovej kultúry. Bol „orgánom vtedy najvyššej slovenskej kultúrnej inštitúcie a mal značný kodifikačný dosah“¹⁸. Od druhého ročníka sa časopis stal orgánom Matice slovenskej v Martine, čím sa rozšíril aj jeho spoločenský dosah. K hlavným zásadám patrilo: v lexike zachovávať domáci základ, a teda podľa možnosti vyvarovať sa bohemizmov a odstraňovať germanizmy; zachovávať tzv. martinský úzus (v hláskosloví, tvarosloví, ortografii ide v podstate o Czambelovu a Škultétyho kodifikáciu); v syntaxi a frazeológii dodržiavať ako vzor stav v nárečiach a „u dobrých spisovateľov“.

Podľa E. Paulinyho¹⁹ mal v 30. rokoch tento časopis výrazný vplyv na podobu spisovného jazyka, pričom v praxi sa v lexike a syntaxi neuplatňoval funkčný prístup, ale pozitivizmus a platila zásada „jazykovej svojskosti“, takže si jazyk mal zachovať vlastné charakteristické črty a vyvarovať sa cudzím vplyvom. Pozitívnym vplyvom bol zvýšený záujem o slovenskú odbornú terminológiu. Podobne ako v dvadsiatych rokoch aj tu sa terminologická sústava prenášala z češtiny, no s rešpektovaním osobitostí slovenčiny a bez narušania adaptovaných a ustálených termínov.²⁰

8.2. Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom z roku 1940

Nejednotnosť postoja k otázke miesta Slovenska v spoločnom štátnom útvare s Čechmi sa prejavovala na jednej strane ako osvojenie idey jednotného československého národa a československého jazyka s jeho krajinským variantom

¹⁷ Pozri aj Krajčovič – Žigo (2006, s. 220).

¹⁸ Pauliny (1983, s. 237), ďalej porovnaj tiež s. 237 – 238; Krajčovič (2000c, s. 326). O cieľoch a úlohách slovenskej jazykovej kultúry vo vzťahu k *Slovenskej reči* pozri aj článok H. Barteka (1935/1936).

¹⁹ Pauliny (1983, s. 238). Podobne Ružička (1969, s. 69).

²⁰ Pozri Ružička (1969, s. 70).

slovenčinou s aktívnou podporou inteligencie a na strane druhej ako presadzovanie idey „autonómneho Slovenska so slovenčinou ako samobytným jazykom, ktorý okrem nárečí má aj spisovnú formu kodifikovanú na základe matičného úzu, prípadne pri používaní frazeológie a syntaxe obohatenú z prameňov ľudovej reči a z tvorby dobrých spisovateľov“²¹.

Časť slovenskej inteligencie sa s ohľadom na *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1931 a na ústavne podporené zbližovanie slovenčiny a češtiny rozhodla pri nasledujúcej kodifikácii použiť zásady tzv. **jazykového purizmu**, ktorý sa chápal ako prostriedok obrany. Na čele tohto zoskupenia stál H. Bartek. V roku 1932 začína z tejto iniciatívy vychádzať časopis *Slovenská reč*. Na jej stránkach sa od začiatku diskutovalo o problematike slovenského pravopisu aj vo vzťahu k *Pravidlám* z r. 1931. Návrhy H. Barteka²² smerovali aj k zjednoteniu l-ového participia v pluráli. Ako dôvody uvádza, že rozlišovanie písania koncového -li/-ly podľa rodu je umelé a hoci sa zakladá na etymológii, nemá oporu v živej reči, lebo výslovnosť tejto koncovky nie je rozdielna (upozorňuje sa len na ojedinelé prípady v nárečiach). Na túto požiadavku zareagoval J. Škultéty článkom *Dajme my tomu pokoj!*²³, v ktorom vyjadril nesúhlasný názor. Podľa neho: „Z bol a bola jednotného čísla v množnom čísle je pokračovanie: boli, byly — v mužskom rode i, v ženskom y. To jest litery i a y označujú pohlavie a učeník už začína dostávať pochop o gramatike.“ V článku v nasledujúcom čísle Slovenskej reči H. Bartek píše²⁴: „... zavše debaty o spisovnej reči dostávajú sa na bočné cesty, keďže zjednodušujú komplikované problémy nášho pravopisu a spisovnej reči na celkom druhotné otázky, čím vzbudzujú sa mylne predpoklady, akoby išlo len o to, či budeme písať *predsa*, *dvadsať* alebo *preca*, *dvacat* a pod.“. Napriek očakávaniam si nemyslí, že by zrušenie etymologického pravopisu v prospech fonetického bolo žiaduce, z niekoľkých dôvodov, ktoré predstavujú nevýhody jeho zavedenia – zapisovanie mäkkosti spoluhlások *d', t', ň, l'* pred vokálmi *i, e* a dvojhĺskami, čím by sa zdvojnásobil počet mäkkeňov; zo zmeny vyplývajúce

²¹ Krajčovič (1996c, s. 322).

²² Bartek (1932/1933a, s. 56 – 57). V spomínanom článku sa píše aj: „Každý píšuci Slovák bol by vďačný, keby sa zjednodušilo písanie množného čísla l-ových participií. Bolo by to demokratické, účelné a čas, ktorý sa venuje skoro pri každej hodine slovenčiny tejto veci, mohol by byť lepšie využitý.“ (ibid., s. 57)

²³ Škultéty (1932/1933, s. 87 – 88), porovnaj *Jozef Škultéty – Jazykoveda* (1992, s. 71 – 73). K odpovedi pridáva aj: „... žiak pochopí rozdiel medzi boli a byly a zostane mu on zaujímavým. Pravopis nebude mu vecou ľahostajnou“ (ibid., s. 87) a ďalej „Nie, slovenský pravopis nie je ťažký!“, „Vôbec, možno povedať, pravopis náš je samá zaujímavosť – nijakej ťažkosti.“ (ibid., s. 88)

²⁴ Bartek (1932/1933b, s. 121). Autor tu reaguje aj na 72-stránkový návrh na uzákonenie fonetického pravopisu, ktorý predložil Literárny odbor Spolku sv. Vojtecha v Trnave 12. 5. 1932. Vo vzťahu k etymologickému pravopisu si však myslí, že sú tu prvky – litery y, ý, ktoré označujú hlásky, čo v spisovnej živej reči dávno zanikli. Na s. 123 tohto článku sa zároveň píše: „Spisovnú reč nerobia jazykovedci, oni len upozorňujú na to, čo je dobré a zlé, oni len dávajú výstražné znamenia, keď vývin ide chybnou cestou, keď sa umele a násilne vnáša do spisovnej reči, čo do nej nepatrí.“

praktické ťažkosti pri korektúrach tlačív, chyby v vpsilone by nahradili chyby v mäkčeňoch; fonetický pravopis by vzhľadom na stav v slovenských nárečiach vo vzťahu k jednotlivým fonetickým systémom mal opodstatnenie len pre strednú slovenčinu (zásada písať ako hovorí). Stredná slovenčina má byť akýmsi kritériom pri neistých a neustálených prípadoch a mala by byť rozhodujúcim činiteľom pri rozhodovaní sa v prospech istého tvaru alebo dvojtvaru. Napriek tomu, že podľa neho nie je vhodné zatiaľ radikálne zasahovať do etymologického princípu, poukazuje na nevyhnutnosť revízie Pravidiel slovenského pravopisu, a to vo vzťahu k dvojtvarom, ustáleniu jednotného písania zaužívanej cudzej lexiky, k ustáleniu kvantity a k odstráneniu neslovenských tvarov a slov.

Na konci 30. rokov 20. storočia nadobudla slovenčina status štátneho jazyka, vyučovala sa na všetkých typoch slovenských škôl. V 30. rokoch sa v Matici slovenskej pripravovali dva návrhy vydania nových *Pravidiel slovenského pravopisu*. Koncept návrhu, ktorý vyšiel v tlačenej podobe v roku 1939, vypracovala matičná skupina pod vedením H. Bartka.²⁵ Východisko sa videlo v dôslednom rešpektovaní matičného úzu (v pravopise, hláskosloví, tvarosloví), vo využívaní domácej a zdomácnenej lexiky a v jej rozvíjaní domácimi slovtvornými postupmi. Odstrániť sa mali nefunkčné výpožičky z češtiny a nemčiny. Spisovná syntax sa mala opierať o úzus spisovateľov postavený na stredoslovenskom jazykovom základe. Bartekov návrh ministerstvo neprijalo, lebo sa považoval za puristický, príliš radikálny a jeho zásady neboli dostatočne zdôvodnené. Návrhy na podnet ministerstva školstva posudzovali univerzitní profesori (D. Rapant, A. Mráz, J. Stanislav a Ľ. Novák), ktorí rozhodli v prospech návrhu publikovaného pod názvom *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom* v roku 1940 a vypracovaného Antonom Augustínom Baníkom²⁶. Tento návrh presadzoval etymologický princíp a odmietal netradičné pravopisné poučky, ktoré obsahoval Bartekov koncept. „Toto vydanie vychádzalo z matičného úzu a vytvorilo predpoklady na organický vývin spisovného jazyka v nasledujúcom období. V pravopise toto vydanie uprednostňovalo etymologický,

²⁵ K zástoju H. Barteka na pravopisných úpravách pozri aj 3. číslo *Slovenskej reči* z r. 2007 obsahujúcej príspevky z vedeckého seminára (27. 3. 2007) venovaného 100. výročiu jeho narodenia. Porovnaj aj Švagrovský (1992), Švagrovský – Žigo (1994).

²⁶ Pozri príspevok E. Kačalu (2000). Sám A. A. Baník sa zapojil do diskusie po vydaní *Pravidiel* z roku 1931 a jeho návrhy sa stali podkladom pre *Návrh Literárneho odboru Spolku sv. Vojtecha na úpravu pravidiel spisovného jazyka slovenského*. Podľa tohto návrhu sú *Pravidlá* z r. 1931 „poznačené vplyvom českých pravidiel, z ktorých bolo prevzatých do slovníka aj množstvo zbytočných neslovenských slov a výrazov. Okrem toho odborná kritika v týchto Pravidlách zistila aj početné vecné nedostatky a hlboké zásadové rozpory“. (ibid., s. 67) Tu aj bližšie k zásadám tohto návrhu.

prípadne historický princíp pred fonetickým.“²⁷ Príručka čiastočne nahradila *Pravidlá* z roku 1931.

Pravidlá, ktoré boli postavené na zásadách *Slovenskej reči*, vydala Matica slovenská ako „jediné úradne schválené pravopisné pravidlá súčasného spisovného jazyka slovenského“²⁸, pričom v úvode sa uvádza ako dôvod vydania: „(...) aby sa zo slovenského pravopisu odstránili rozličné cudzie prvky, ktoré sa doň dostali vplyvom neželateľných pomerov mimojazykových. (...) Preto sme zo slovenského pravopisu vylúčili všetky nepotrebné hláskoslovné, tvaroslovné a iné dvojtvary, ktoré doteraz nebezpečne narušali nielen jednotu slovenského pravopisu, ale aj prepotrebnú ustálenosť spisovnej reči“²⁹.

K pravopisným pravidlám patrili:

- zakončenie l-ových participií bolo závislé od rodu (životné maskulína mali sufix *-i* (*chlapí robili*), v ostatných prípadoch sa používala prípona *-y*, teda *ženy, deti robily, duby padaly*);
- písanie predpôn *s-*, *z-*, *so-*, *zo-* sa opieralo o významové kritérium – napr. predpona *s-* sa písala, ak išlo o význam „shora nadol alebo vôbec odkiaľsi preč z povrchu“ (*spadnúť, shodiť, sletieť, soskočiť*), vo význame „spolu, dovedna“ (*slepiť, sblížiť sa, sopnúť*), príp. vo význame „príbuzných *so-*“, resp. pri vyjadrovaní zlučovania (*sberať* podľa *sobrať*, *shon* podľa *sohnať*, *slúčiť*, *složiť*), predpona *z-* sa zaviedla pri význame odluky (*zbehnúť, zriecť*); opätovne sa zavádza aj predpona *vz-*, v prípadoch, ak je význam „zdola nahor“ dostatočne zreteľný, napr. *vzbudiť, vzbúriť sa, vzkypieť*; písaním predpôn *s-*, *z-* sa odlišujú významovo aj pôvodom rozdielne slová, napr. *sbeh* (*sbeh* ľudí) – *zbeh* (vojenský), *sbíjať* (dovedna) – *zbíjať* (zbojník), *snášať* (niečo *dovedna* alebo *shora nadol*)/*snášať sa* – *znášať* (urážky);
- pri predložkách *s*, *z* sa rovnako uplatňovalo významové kritérium (odmietla sa zásada výslovnosti pred znelým, resp. neznelým konsonantom); na ich použitie mal vplyv protikladný význam otázky – ak sa na protikladnú otázku dalo odpovedať spojením *na* a akuzatívu, použila sa predložka *s* (na pole → *s poľa*, na nebesia → *s nebies*); ak sa na protikladnú otázku s významom „kam“ dalo odpovedať spojením predložky *do* s genitívom, použila sa predložka *z* (do izby → *z izby*, do domu → *z domu*);

²⁷ E. Kačala (2000, s. 70). Porovnaj Ružička (1969, s. 71).

²⁸ Pravidlá slovenského pravopisu (1940, s. 9).

²⁹ Pravidlá slovenského pravopisu (1940, s. 3). Pozri aj Mydliařová (2015, s. 30 – 33).

- upravilo sa označovanie kvantity v prevzatých slovách typu *dráma, téza, homogénny*;
- odstránili sa mnohé dvojtvary (napr. pri sufixe -iec typu *koniec, veniec*), navrhuje sa zhoda v ortografii v súlade s výslovnosťou (napr. v prípadoch ako *rychly* oproti *rychlý, aký* oproti *jaký, vlni* oproti *loni, veterný* oproti *vetrný*); kvantita sa upravila v prospech živého jazyka v domácich slovách (*sused* oproti *súsed, radlo* oproti *rádlo, cár* oproti *car*), ale aj v cudzích slovách (*ananás, hektár, rádio, askéta, poézia, mínus, pyramída, kolóna, glóbus, figúra, Július, martýr*);
- upravilo sa písanie *i/y* v substantívach, v ktorých sa predtým bral ohľad na český pravopis (tovaryš – *tovariš*, tyger – *tiger*, rybezle – *ribezle*, rychtár – *richtár*, rýnok – *rinok*).

8.3. Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953

Tieto pravidlá možno považovať za počiatočnú fázu súčasného obdobia vývinu slovenčiny, pretože priniesli inovovanú pravopisnú kodifikáciu (návrh vyšiel v roku 1939).³⁰ Do praxe sa zaviedla v januári 1954 a v školách sa začala uplatňovať od 1. februára.³¹ Pravidlá reagovali na požiadavku zjednodušenia slovenského pravopisu. Niektorí slovenskí jazykovedci zastávali radikálnejší názor. Rátalo sa s odstránením písania ypsilonu a s tým súvisiacou úpravou písania hlások *d', t', ř, l'*. Od reformy pripomínajúcej Štúrov pravopisný systém sa nakoniec ustúpilo.³² Zmeny v písaní *joty* a ypsilonu sa týkali len jednotlivostí, napr. odstránilo sa písanie ypsilonu v základe niektorých izolovaných slov (*bistú, cimbal, sirup*), príp. sa nanovo zaviedlo, napr. *Beskydy, gýč*. Racionalizácia sa videla v oslabení historicko-etymologického pravopisného princípu a naopak v posilnení fonemického princípu, čím sa napĺňala myšlienka zosúladiť hovorenú a písanú formu spisovnej slovenčiny. Mnohé pravopisné pravidlá z tohto roku sú platné dodnes.

V pravopisnej reforme z roku 1953 sa nadviazalo na Bartkove návrhy z roku 1939. Vedúcou osobnosťou pravopisnej komisie, ktorá novú príručku pripravovala, bol Š. Peciar. Zmeny pravopisu sa týkali štyroch základných úprav:

- zjednotila sa prípona *-l*-ového participia v pluráli vo všetkých rodoch (a bez ohľadu na kategóriu životnosti) v prospech *-i* (ide o slovesné tvary minulého času a podmieňovacieho spôsobu) v zhode s výslovnosťou (*chlapi/ženy/dievčatá sa radovali, duby padali*)³³;

³⁰ Pozri Kačala – Krajčovič (2006, s. 168), Pauliny (1983, s. 241 – 243).

³¹ Pozri Horák (1954, s. 8).

³² Porovnaj Pauliny (1983, s. 241 – 242).

³³ Podľa G. Horáka (1954, s. 10 – 11) sa stará poučka pri viacnásobnom podmete opierala o akúsi „rodovú prednosť“ mužských osobných substantív, no potreba rozlišovať tvary plurálu v minulom čase

- zjednodušilo sa pisanie predpôn *s-*, *so-*, *z-*, *zo-* v zhode s výslovnosťou – týmto krokom sa redukovali dovtedy platné zložité a v niektorých prípadoch nejasné pravidlá vychádzajúce z významu týchto predpôn (pozri vyššie), ktoré často neumožňovali správne sa rozhodnúť, aký vzťahový význam prisúdi predpona slovu, s ktorým tvorí jeden celok³⁴; príručka teda prináša pisanie predpony *s-* a jej vokalizovaného variantu pred neznelým konsonantom (*skaziť*, *stratiť*, *skúsiť*, *písať*, *spočítať*, *stlačiť*, *sklamať*) a pisanie predpony *z-* a jej vokalizovaného variantu pred znelou párovou a nepárovou spoluhláskou (*zhoda*, *zhromaždiť*, *zmiešať*, *zrovnať*, *zobliecť sa*, *zoskočiť*, *zopäť*, *zhora*, *zdola*, *zoslábnúť*);
- kodifikovalo sa pravidlo o spájaní predložky *s*, *so* s inštrumentálom (*s mamou*, *so sestrou*) a *z*, *zo* s genitívom (*z papiera*, *zo skrine*), čo znova odstránilo doterajšiu závislosť ortografie od významu týchto prepozícií (napr. v genitíve sa písala buď predložka *z*, *zo* vo význame „zvnútra von“ – *vypadnúť z ruky*, alebo *s*, *so* v prípade významu označujúceho dej „zhora nadol“ – *spadnúť so stromu/so stola*)³⁵; spojenie predložiek *s* 2., resp. 7. pádom odstránilo ťažkosti pri rozlišovaní, aký priestorový vzťah predložka vyjadrovala, najmä pri abstraktách typu *z tohto hľadiska*³⁶;
- v prípade cudzích a prevzatých slov sa zjednodušilo a zjednotilo pisanie dlhých vokálov (*ó*, *é*), pričom pravopisné pravidlo sa opieralo o zdomácnenú výslovnosť (*agronómia*, *anatómia*, *batéria*, *biológia*, *brožúra*, *citrón*, *eufória*, *kompót*, *módny*, *plagát*, *prémia*, *sérum*, *sólista*, *štadión*) – pravidlá tak zároveň ustálili nielen grafickú podobu, ale aj rozkolísanú výslovnosť prevzatých slov.

a podmieniavcom spôsobe podľa rodu sa prestala počítať (pričom sa opiera o stav vo väčšine slovenských nárečí a opiera sa o slovenské jazykové vedomie). Starú poučku považuje za labilnú, lebo nemá oporu vo význame a neriešila často diskutabilné prípady písania *l*-ového prístasia. Zároveň podotýka, že nová poučka jasne a jednoznačne určuje aj výslovnosť *-li* a v zmysle poučky o výslovnosti spoluhlások *d*, *t*, *n*, *l* pred vokálmi *e*, *i* sa bude „dôsledne požadovať výslovnosť *s -li*, tak ako sa vyslovuje na väčšine stredného Slovenska a všeobecne v nárečiach východoslovenských“ (1954, s. 11). Š. Peciar (1960, s. 206) hodnotí prípravu pravidiel v rokoch 1945 – 1950 kriticky, vyčíta im prílišný radikalizmus a jednostrannosť, pretože pravopisné problémy sa posudzovali prevažne s ohľadom na fonologické hľadisko, a to práve v súvislosti s odstránením ypsilonu. Vznikol celý rad individuálnych návrhov, ktoré sa nikto nepokúsil zjednotiť „podľa nejakého základného princípu“ a závažným nedostatkom bolo aj to, že do diskusie neboli prizvaní českí jazykovedci a že sa „neprizeralo na otázku vzťahu slovenského pravopisu k českému“.

³⁴ Porovnaj aj Horák (1954, s. 11 – 15). Tu sa upozorňuje aj na to, že stará poučka dokonca začala negatívne vplývať aj na výslovnosť – tzv. literová výslovnosť oproti ustálenej výslovnosti. Správne používanie predpôn a ich zapisovanie si vyžadovalo osvojenie pojmov predpona, znelý a neznelý konsonant.

³⁵ Porovnaj Krajčovič – Žigo (2006, s. 229).

³⁶ G. Horák (1954, s. 16) poukazuje na to, že rozlíšiť takého vzťahu vyjadrené dvoma predložkami *s/so*, *z/zo* v genitíve sťažovala skutočnosť, že ich možno zaradiť pod jeden význam, a to odlukový – pohyb z pôvodného miesta, kam patrí *zhora nadol*, *zdola nahor*, smerovanie dovnútra aj zvnútra von (okrem toho je tu význam pôvodu a látky), pričom bližšiemu určeniu významu pomáha sloveso a kontext. V praxi sa znova kladie dôraz na výslovnosť, najmä na pravidlá asimilácie.

Pravidlá z roku 1953 sa často hodnotia ako reakcia na jazykový purizmus³⁷. Napriek snahe zjednodušiť pravopisnú sústavu sa najmä pri uplatňovaní fonematického princípu (pravopisná reforma nesporne posilnila princíp jednoty zvukovej a grafickej podoby prejavu) kodifikovalo množstvo výnimiek (napr. *sväz*, *sjazd* oproti *zjazd* na lyžiach, pracovná *smena* oproti *zmena* rozvrhu, *správa* vo význame „vedenie“ oproti *zpráva* vo význame „zvest“)³⁸. Tie odstránila až úprava v roku 1968. Pozitívom sú aj zásady prepisu z azbuky do latinky. Ďalším znakom sledovaných pravidiel je aj zavedenie niektorých dvojtvarov. V rámci skloňovania substantív pomenúvajúcich zvieratá so sufixom *-o* sa v pluráli pripúšťajú variantné koncovky pri protiklade životného a neživotného skloňovania (napr. *býčkovia/býčky*, *pejkovia/pejky*, *vlčkovia/vlčky*, *zajkovia/zajky*). Variantnosť sa napriek pravidlu o rytmickom krátení pripúšťa aj v tvaroch G pl. typu *čísel/čísiel*, *výher/výhier*. V prospech dvojtvarov argumentuje Š. Peciar slovami: „Jestvovanie dvojtvarov dáva spisovnému jazyku možnosť bohatšieho výberu výrazových prostriedkov, čiže obohacuje jazyk štylisticky.“³⁹

Zmeny však mali pozitívny dosah aj na ďalšie systémy spisovnej slovenčiny, najmä na morfológiu a syntax (samotné *Pravidlá* upozorňujú napr. na správne používanie slovesných väzieb typu *dobyť/vážiť si/využívať niečoho*, ktorá má byť správne akuzatívna – *dobyť/vážiť si/využívať niečo*). Súviselo to aj so skutočnosťou, že v 50. rokoch sa pracovalo na vyhotovovaní nových učebníc slovenského jazyka pre školy, takže jazykovedci upriamovali svoju pozornosť na všetky roviny jazyka a na spätosť jednotlivých častí jazyka s normou. G. Horák⁴⁰ v súvislosti so zavedením nových *Pravidiel* do praxe konštatoval, opierajúc sa o školskú prax, že staršie pravopisné poučky nemali oporu v súdobom stave slovenčiny. „Bolo teda treba hľadať a nájsť také nové pravopisné poučky a vychádzajúc z najnovšieho vedeckého výskumu, tak upraviť doterajšie poučky, aby priliehavejšie vystihovali stav nášho národného jazyka.“⁴¹ K novým zásadám sa stavia kladne.

Praktická potreba tak podnecuje teoretický výskum v celom systéme jazyka. Ten sa sústreďuje v centrách, ktoré predstavuje predovšetkým súčasný Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied (Ústav vznikol v roku 1943 pod názvom

³⁷ Pozri Kačala (2000a, s. 332).

³⁸ Porovnaj aj Horák (1954, s. 13 – 14).

³⁹ Peciar (1954/1950, s. 6).

⁴⁰ Porovnaj Horák (1954, s. 9).

⁴¹ Horák (1954, s. 9). V praxi bolo podľa autora dôležité poukázať, že na úpravu pravopisu má dosah dôkladné poznanie starších aj novších kodifikačných úprav a že k novým PSP viedli predovšetkým tri dôvody: samotný jazykový vývin; posun v jazykovednom bádaní, ktorý umožnil presnejšie poznanie jazyka; praktické skúsenosti pri uplatňovaní doterajších kodifikačných príručiek.

Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení – SAVU, v roku 1952 bol premenovaný na Ústav slovenského jazyka SAVU, súčasný názov nesie od roku 1966) a jednotlivé pracoviská na vysokých školách⁴².

8.4. K tzv. maticnému úzu

Týka sa tzv. maticného obdobia, ktoré bezprostredne nadväzuje na obdobie martinské. Datuje sa do rokov 1919 (rok oživenia Matice slovenskej) až 1940, resp. 1945 (vnútorne sa člení na dve obdobia, ktoré reprezentujú 20. a 30. roky)⁴³.

Tento úzus sa chápe ako norma spisovného jazyka charakteristická pre uvedené obdobie a ako reakcia na vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1931 a na odchýlenie sa od kodifikácie S. Czambela (i úpravami, ktoré do nej vniesol J. Škultéty). Označuje sa aj ako **maticný** (spisovný) **úzus**⁴⁴, pretože išlo o realizáciu jazykových požiadaviek *Slovenskej reči* v praxi, ktorá sa týkala najmä vydaní realizovaných Maticou slovenskou. Tento úzus platil vo vydaniach, ktoré neboli „oficiálne“ (v školskej praxi, v oficiálnych vydaniach platila oficiálna kodifikačná príručka⁴⁵). Vychádzal z tradičnej podoby slovenčiny a kritických pripomienok k *Pravidlám* (používala sa napr. prípona *-ok* v tvaroch typu *krúžok*, *prášok*; tematická morféma *-ie-* v slovesách typu *mliet*, *triet*; podoba *predsa*, *dvadsať* oproti *preca*, *dvacat*)⁴⁶, ktoré sa oficiálne realizovali vo vydaní z roku 1940. Tento úzus sa podľa J. Ružičku⁴⁷ stal východiskom pre ďalší rozvoj v oblasti gramatiky a slovníka. Za najväčšiu chybu tohto úzu považuje preceňovanie dialektov (folklorizácia spisovnej reči), ktorých prvky sa prenášali do spisovného jazyka nielen v oblasti literárnej, ale aj do náučnej literatúry či novín.

⁴² Pozri Pauliny (1983, s. 241).

⁴³ Pozri Kačala (2000b, s. 194, 200 – 201). K maticnému obdobiu aj Krajčovič – Žigo (2006, s. 198 – 213), Pauliny (1983, s. 200).

⁴⁴ Porovnaj Kačala (2000b, s. 194 – 196), tu aj k vnímaniu pojmu úzus v súvislosti s martinským a maticným obdobím. Autor (ibid., s. 199) uvádza označenia maticná norma, jazyková prax maticná, tradičná norma správneho úzu, správne rečové zvyklosti, dobrý úzus ustálený tradíciou, úzus maticných vydaní, rečový úzus Matice slovenskej, maticný úzus, maticná prax.

⁴⁵ J. Kačala (ibid., s. 169) hovorí o dvojkoľajnosti v kodifikácii spisovnej slovenčiny, tú sa podarilo odstrániť až prepracovanými *Pravidlami slovenského pravopisu* v redakcii A. A. Baníka (1940), pričom táto príručka odstránila „všetky jazykové javy, ktoré umelo vniesli do spisovného jazyka Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931, stabilizovali normu spisovnej slovenčiny na základe požiadaviek Slovenskej reči a predstavujú tak oficiálnu kodifikáciu tej jazykovej formy, ktorú označujeme ako maticnú normu spisovnej slovenčiny“. K predstaviteľom patrili napr. Š. Krčméry, J. Škultéty.

⁴⁶ Porovnaj Pauliny (1983, s. 238), E. Kačala (2000, s. 70), Ružička (1969, s. 70).

⁴⁷ Ružička (1969, s. 70).

8.5. K purizmu

Snaha o odstránenie nedomácich prvkov zo slovenčiny a o „čistotu jazyka“ sa označuje ako *purizmus*. Táto snaha sa v 30. rokoch odôvodňovala „žalostným stavom praxe“⁴⁸. Možno hovoriť o dvoch fázach purizmu, pričom prvá fáza sa chápe ako protimaďarská a protinemecká a trvala do roku 1918, druhá fáza sa chápe ako protičeská (spája sa s hospodárskou, spoločenskou a kultúrnou situáciou po vzniku 1. ČSR).⁴⁹ Čistota spisovného jazyka sa chápala „historicky“ a nacionálne ako „národné dedičstvo po predkoch“, teda kritériá jazykovej správnosti sa opierali o staršie historické štádiá slovenského jazyka (niekedy predhistorických, rekonštruovaných) a o nárečia⁵⁰. Puristi presadzovali dodržiavanie martinského úzu. Š. Peciar nazýva purizmus 30. rokov 20. storočia križiackou výpravou⁵¹, pričom jazyková kritika podľa neho vyčítala hláskoslovné, tvaroslovné, syntaktické a lexikálne čechizmy. To viedlo k útokom voči mnohým slovám, výrazom a väzbám, ktorých pôvod je skutočne, alebo len zdanlivo, český. Ako argumenty sa používali hláskoslovné zákony a ťubozvučnosť slovenčiny oproti neľubozvučnosti češtiny. K predstaviteľom purizmu sa radia H. Bartek, A. Jánošík, B. Letz, J. Mihál a ďalší. V pozitívnom zmysle sa táto tendencia chápe ako obrana proti myšlienke splynutia slovenčiny s češtinou, ktorá prispela aj k stabilizácii spisovnej normy.

V oblasti slovníka sa navrhovalo odstránenie českých slov a ich nahradenie slovenskými, z ktorých niektoré vytvorili sami puristi⁵² – napr. boxer, boxerský – *pästiar*, *pästiarsky*; drzý – *bezoživý*; rád, rádivý – *rehoľa*, *rehoľný*; šperk – *klenot*; žehlička – *hladiadlo*, *hladička*; ale aj kľud – *pokoj*, vada – *chyba*, závody – *preteky*, zemeľský – *roľnícky/poľnohospodársky*. V oblasti syntaxe⁵³ sa kritizovalo používanie slovesného trpného rodu, pretože ľudové nárečia „nemajú trpný rod“. Vyslovila sa požiadavka používať vzťažné zámeno čo (ako bezrodové, neurčité, všeobecné) pred zámenami *ktorý*, *ktorá*, *ktoré* (rodové, určité), kritizovali sa aj niektoré predložkové väzby (s predložkami *u*, *k*).

⁴⁸ Porovnaj Ružička (1969, s. 69).

⁴⁹ Pozri Peciar (1949/1950, s. 258).

⁵⁰ Podľa Š. Peciara (1949/1950, s. 258) sa takéto kritériá uplatňovali v oblasti jazykovej kultúry aj v prvých desiatich rokoch vydávania časopisu *Slovenská reč*.

⁵¹ Peciar (1949/1959, s. 259). Podľa autora (ibid., s. 260) išlo o odklon od češtiny stoj čo stoj, pričom sa zavrhlí aj jasné slovenské tvary iba kvôli identickej či blízkej podobe s českými tvarmi – napr. divoký vo význame „divý“, dopoludnia/dopoludnie vo význame „predpoludním/predpoludnie“, drtiť s významom „drviť“, krb ako „ohnisko, kozub“, objaviť sa vo význame „zjaviť sa“, sebestačný/sebestačnosť s významom „samostačný/samostačnosť“, snád vo význame „azda, vari, hádam“, zaobstaráť vo význame „zadovážiť“.

⁵² Porovnaj Peciar (1949/1950, s. 261 – 263).

⁵³ Porovnaj Peciar (1949/1950, s. 263 – 264).

Dokladom purizmu 30. rokov je článok M. Knapa⁵⁴ *Niekoľko upozornení v Slovenskej reči* z roku 1932, v ktorom sa píše: „V našich časoch, keď z úradov, zo škôl, z novín do slovenčiny dostáva sa toľko kazov, veľmi potrebné je poukázať na spoľahlivé pramene, z ktorých treba čerpať pravú, rýdzu slovenčinu. Najbohatším prameňom je živá reč ľudová. Pravda, nie všetky dialekty rovnako. V hláskosloví na príklad rozhoduje len úzus stredoslovenský, tu nemožno pripustiť ani prvky západoslovenské ani východoslovenské. Hláskoslovie je najnedotknuteľnejšou časťou spisovnej reči, kde vývin je už skončený. Preto každá odchýlka od úzu stredoslovenského je chybou. I v tvarosloví základom a normou je stredná slovenčina. Ale tu už niekedy aj ostatné nárečia môžu byť zdrojom úzu spisovného, najmä keď i v strednej slovenčine je kolísanie. (...) V skladbe a slovníku pomerne ešte viacej možno čerpať i z dialektov, pravda, treba svedomite skúmať, či nie sú to zjavy cudzie, a slová treba hláskoslovne prispôbiť úzu stredoslovenskému. Potom nebude výčitiek, že spisovná slovenčina je rečou len istého zlomku Slovákov. Okrem toho dobrým zdrojom pre spisovnú reč sú diela našich spisovateľov, hlavne predprevratových. Ale i tu bude rozhodovať rodisko, okolie a pomery, v ktorých spisovateľ žil. Bude úlohou Matice slovenskej zostaviť akýsi soznam diel úplne bezvadných a diel menej spoľahlivých.“ Za vzory možno podľa autora pokladať Kukučína i Hviezdoslova, ale s podmienkou: „Až sa dôkladne preštudujú jeho diela so stránky jazykovej, nájde prevziať len to, čo je odobrené úzom ľudovým, pri novotvaroch treba skúmať, či zodpovedajú duchu reči.“ K prameňom bude treba ešte dodať aj nové slová, „a to bude úlohou slovenských odborníkov a filológov. Tvoriť však nové slová treba len tam, kde nemáme ani svojich ľudových, ani vžitých medzinárodných. (...) Časopis Slovenská reč má práve na tieto zdroje poukazovať, ich zhodnocovať, z nich v konkrétnych prípadoch čerpať a chyby naprávať, čo je potrebné najmä teraz, keď pravopisný chaos je dobrou výhovorkou pre tých, ktorým na dobrej slovenčine nezáleží, aj pre tých, čo ju vedome kazia.“

Puristom, ktorý si podľa E. Jónu⁵⁵ bol „dobře vedomý funkcie a potrieb spisovného jazyka“, bol aj J. Škultéty. Jeho zásady a poučky prešli do *Pravidiel slovenského pravopisu* a zachovávali sa v matičnej praxi. Príkladom dokazujúcim jeho postoje k čistote, rýdzosti a pôvodnosti slovenčiny v teórii a praxi sú aj jeho články uverejňované na stránkach Slovenskej reči v 30. rokoch pod názvom *Pozor na reč, či píšeme, či hovoríme* a *Je to dobre po slovensky?*.⁵⁶ V úvode prvej skupiny článkov J. Škultéty píše: „Na Slovensku je slovenčina i čeština taká, že veľmi potrebuje – očistu.“ a ďalej vyzýva „Chrániť, chrániť treba rýdzoť, čistotu reči, kým nie je neskoro!“. V článku *Je to dobre po slovensky?* zase píše, že Slovákov vychovávaných v cudzích školách je potrebné cizelovať v písaní. „Pritom

⁵⁴ Knap (1932, s. 106 – 107).

⁵⁵ Jóna (1943, s. 35).

⁵⁶ Pozri Slovenská reč z r. 1932/1933, č. 3 – 10, aj Jozef Škultéty. Dielo 7. Jazykoveda (1992, s. 73 – 91, 38 – 42).

im treba čím viac načúvať krásnemu pôvodnému jazyku nášho ľudu.“, lebo „Cudzí spôsob vyjadrovania myšlienok je porušením jazyka.“ Práve na pomoc proti takému narušeniu sa podujal „vyrátať niečo z najhrubších barbarizmov, v poslednom čase hustejšie sa zjavujúcich v spisovnej slovenčine“. Pod barbarizmami myslí predovšetkým vplyv nemčiny, ktorý sa do slovenčiny dostáva často cez češtinu, ale aj maďarčinu. Za nesprávne považuje napr. používanie slovesa *napadnúť* v prípadoch ako *Čo vám napadá?*; *Ani vo sne mi nenapadlo.*; za správne považuje *Prichodí mi na um.*; využívanie zámena *ten, tá, to* pri superlatíve, napr. *Víchór vyvalí i tie najmocnejšie stromy.* (v článku *Pozor na reč...* uvádza príklady *Mne je tvoja reč tá najkrajšia.*; *prečo by sme nevybrali to najlepšie?*, ktoré považuje za „hrubé germanizmy“); používanie slovesa *zvyknúť* v prípade ako *Jeseň daždivá zvykla byť...* alebo *On zvykne hovoriť...* – správne je *Jeseň daždivá býva.* a *On hovoríeva.* V sérii *Pozor na reč...* sa vyjadruje okrem iného napr. k slovesu *riešiť*, pri ktorom podotýka, že pri tomto slovese, ktoré ako predponové *razrešiť* poznajú Rusi a Slovinci, sa vyjadruje „hodne široký okruh pojmov“, no v češtine sa k nemu pridala zbytočná predpona *vy-* (za nepotrebnú sa považuje vo význame „vybaviť“). Za germanizmus považuje aj „adverbium/časticu“ *tak* v prípadoch ako *tak dobrá bola moja mať*, tu vyžaduje písať „prídavné meno“ *taký*, teda *taká dobrá bola moja mať*. Ako „nepeknu cudzotu“, ktorá sa z nemčiny ujala v slovenčine, ale aj v češtine, poľštine a maďarčine označuje aj používanie slovesa *vyzeráť* v prípade *brat dobre vyzerá – je zdravý*; v lete *si takto dobre nevyzeral, ako teraz*, pričom správne použitie tohto slovesa obmedzuje na prípady ako *Vyzerám otca na ulici.*; *vyzerám, kto mi príde*; *vyzerám oblokom z izby*. Upozorňuje tak na potrebu používať slová v „ozajstnom“ význame. Za vzor dáva: „Či hovoríme, či píšeme, dobrá vec je vyjadrovať sa nehľadano, prostučko. Po našich dedinách sú ľudia, ktorých reči počúvať je radosť, a oni hovoria ľahúčko, bez námahy. Alebo sa nám páči reč nášho Kukučína: a či nájdeme v jeho knižkách nejakej zamotanej vety? U neho to ide jednoducho, nehľadano. Ako aj u Chalupku, Janka Kráľa, Bottu, reči ktorých možno len chválu vzdávať.“

Aj Ľ. Štúr spojil náčrt stupňov vedeckého poznania jazyka s pojmom purizmus. Vnímanie purizmu sa uňho spája s nižším stupňom poznania jazyka, „keď bádateľ na základe povrchného pozorovania učí, nie aký jazyk je, ale aký má byť“⁵⁷, chápe ho ako túžbu „nepodliehať cudziemu vplyvu“⁵⁸. Takýto stav vidí v širšom kontexte vo vzťahu ku skúmaniu češtiny, vzniku gramatík, v ktorom sa popri opise jazyka objavuje aj hľadanie jeho vnútorných zákonov, purizovanie a svojvoľné tvorenie slov. Takýto purizmus sa podľa neho dostal do názvoslovnia vied, v ktorých vzniklo veľa nových slov „skrátенých a pritom neokrôchaných“, aj v prípade, že to nebolo potrebné. Vo vzťahu

⁵⁷ Pozri Kralčák a kol. (2015, s. 25). Tu aj k ďalšiemu vnímaniu purizmu u Ľ. Štúra.

⁵⁸ Kralčák a kol. (ibid.).

k novým slovám však vyslovuje názor, či by nebolo vhodnejšie s novou entitou prevziať aj jej pomenovanie, ktoré je všeobecne európske a nevytvárať nové (napr. *dralo* oproti *magnetizmus*, *mluno* oproti *elektrina*, *tlakoměr* oproti *barometer*).

Ako puristické sa označujú aj snahy v skorších obdobiach. Ako dobový purizmu sa napr. označuje aj snaha P. Doležala⁵⁹ o náhradu latinskej gramatickej terminológie domácimi termínmi, pričom tento purizmus začal u J. V. Rosu a obmedzuje sa len na gramatiku a poetické termíny.

8.6. K pravopisným príručkám po roku 1953

Zmyslom pravopisných úprav v 50. a 60. rokoch bolo podľa J. Ružičku⁶⁰ zosúladiť hovorenú a písanú formu spisovnej slovenčiny a odstrániť rušivú, tzv. písmenkovú výslovnosť. Od roku 1953 vyšli *Pravidlá slovenského pravopisu* vo viacerých vydaniach – 1954, 1957, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1970, 1971.

Zrevidované vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* vyšlo v roku 1957⁶¹. Odstránili sa tlačové chyby, vecné nedopatrenia a nedôslednosti z prvého vydania. V prvej časti sa spresnili a doplnili niektoré poučky s oporou o nové bádanie (napr. časť o substantívach tvorených odvodzovacím sufixom *-ún*, kapitola o tvorení ženských priezvisk, časť o písaní a skloňovaní čísloviek, najmä vyšších a radových, pri ktorých sa pripúšťa písanie osobitne aj dovedna – *stoprvý* aj *sto prvý*, *stošesťdesiatysiedmy* aj *sto šesťdesiaty siedmy*) a v druhej časti, ktoru predstavuje *Pravopisný a gramatický slovník*, sa doplnili slová a tvary, ktoré v praxi spôsobujú ťažkosti (doplnenie vychádzalo z otázok kladených na jazykovú poradňu Ústavu slovenského jazyka – napr. *cícer*, *jaderník*, *vosk*), zároveň sa vynechali nepoužívané slová a tvary a pri malom počte slov sa na základe nového výskumu po zvážení zmenil doterajší spôsob písania. Zdôrazňuje sa však, že „tieto drobné zmeny a úpravy vôbec nenarúšajú základné princípy nášho pravopisu, skôr z nich vyplývajú“⁶².

V poradí tretie vydanie v roku 1962 bolo zrevidované pre potreby škôl⁶³. *Pravidlá* sa usilovali vyhovieť potrebám praxe. Zmeny, opravy a doplnky však na rozdiel od predchádzajúceho vydania nie sú súčasťou *Pravidiel*. Príručka upravuje skloňovanie

⁵⁹ Podľa Porák (1979). Autor sa domnieva, že tento druh purizmu mohol vyplývať aj z didaktických potrieb (išlo o latinské gramatiky), z ohľadu na užívateľa (ktorý nemusel ovládať latinčinu dokonale), ale mohlo ísť aj o snahu „o počeštení terminologie v jednom z nevýznamnejších viedních oborů tehdejší doby, který měl svůj společenský a národní význam“.

⁶⁰ Ružička (1969, s. 71).

⁶¹ Pozri Peciar (1957, s. 334).

⁶² Peciar (ibid.). V článku autor uvádza konkrétne doplnky a zmeny. Pozri aj Mydliařová (2016, s. 41 – 46).

⁶³ Porovnaj Peciar (1962).

cudzích substantív na *-oa*, *-ua* v D a L sg. v prospech tvaru *aloi*, *Nikaragui*. V slovníkovej časti sa zachytili rozdiely v používaní tvarov *cigán*, *Cigán* (etnonymum) a *cigáň* (vo význame „luhár“). „Doplnilo sa niekoľko desiatok slov a ich tvarov. Ide o také slová, pri ktorých v praxi vznikali rozličné pochybnosti z hľadiska pravopisného, gramatického alebo vôbec z hľadiska ich správnosti.“⁶⁴ – napr. *bufetár/bufetárka*, *hôľny* (od hoľa), *jupka*, *kandizovať*, *kybernetika*, *oskoroša* (druh ovocného stromu), *pišinger/pišingerový* (oplátkový rez alebo torta), *plutónium*, *rovnobežnosť*, *slowfox*, *stúpačka*, *ševiot/ševiotový* (druh silnej vlnenej tkaniny), *tetovať*, *tretra*, *žeh* (kremácia).

Nasledujúce zrevidované vydania z rokov **1963**, **1964**, **1965** priniesli len menšie zmeny a úpravy – napr. ustálenie niektorých značiek podľa medzinárodnej konvencie (nový spôsob písania značky pre gram, mililiter a slova *oxid* (oproti *oxyd*) a jeho derivátov *oxidácia*, *oxidačný*, *oxidovať*, *detoxikácia*). V siedmom vydaní z roku **1966**⁶⁵ sa odchyľky týkajú pravopisných a gramatických pravidiel (medzi slová s ypsilonom po *d* sa zaradilo *nikdy*, *vždy*; doplnila sa poučka o písaní čiarky v súvetí pred výrazmi *aby*, *že*, *keď*, *ak*, *kto*, *čo*, *ktorý*, *aký*, *čí*, *kde*, *kedy*, *alebo*, *ani*). V slovníku pribudli nové slová, napr. *chuligán*, *mramor*, *paciens*, *ranč*, *tiket*, *smýkovať* (celkovo 94), ale niektoré sa aj vypustili. Zmenilo sa písanie propria *Kyjev* podľa zásad transkripcie (už nie *Kijev*) a pravopis slova *ping-pong* sa zmenil na *pingpong*.

Ani v nasledujúcich vydaniach z rokov **1967** a **1968** nedošlo k zásadným zmenám (mali skôr vecný charakter). *Pravidlá* z roku 1968 opravili písanie predpôň vo výnimkách z roku 1953 *zjazd*, *zväz*, *zvitok*, *zbor*, *správa* podľa výslovnosti (tieto výnimky sa chápali ako politické a umelé). Ako nedôsledný krok sa hodnotí ponechanie rozdielu *zmena* – *smena*, ktorý sa odstránil až v roku 1991. Zároveň sa spresnilo písanie prevzatých slov podľa zdomácnenej výslovnosti, napr. *plagát*, *kompót*, *volejbal*, *citrón*.⁶⁶ Nasledujúce zrevidované vydania (**1970**, **1971**) realizovala Komisia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu vymenovaná Zborom povereníkov. Hlavným redaktorom bol ako v predchádzajúcich prípadoch Š. Peciar. Upravila sa napr. ortografia odvodených a zložených slov (*zborník*, *zborníkmajster*, *zvázový*, *spravodajca*, *spravodajský*), navrhla sa úprava v písaní skratiek (skracovanie adjektíva *československý* ako ČS).

⁶⁴ Porovnaj Peciar (1962, s. 244 – 245). Doplnenie k významu uvedených vybraných príkladov A. Ch.

⁶⁵ Podľa Mydliařová (2016).

⁶⁶ Porovnaj Ružička (1969, s. 71), Kačala (2000a, s. 332), Krajčovič – Žigo (2006, s. 234).

9. Spisovná slovenčina po roku 1989 (so zacielením na Pravidlá slovenského pravopisu)

Výskum jazyka a aj ortografického systému je permanentný proces. Sledovanie jazykových prejavov sa v podobe úprav a doplnení premieťa aj do novodobých pravopisných príručiek. Úpravy pravopisných noriem sa opierajú o lingvistický výskum spojený s pravopisným systémom, ale aj o výsledky diskusií o jednotlivých otázkach slovenskej ortografie. Pri kodifikácii sa uplatňuje národnoreprezentatívna funkcia spisovného jazyka, preto sa pri nej vychádza nielen z poznania jednotlivých častí jazyka, ale z poznania jazyka ako celku, teda zo skúmania jeho jednotlivých rovín a vývinových zákonitostí¹. Pravopisné príručky „nikdy neboli nejakou komornou záležitosťou slovenských jazykovedcov“². Ich vznik ovplyvňovala politická, kultúrna aj vedecká situácia. *Pravidlá slovenského pravopisu* majú platnosť jazykovej príručky s najvyššou spoločenskou váhou. Tú zabezpečuje autorita najvyššej spoločenskej, resp. vedeckej inštitúcie. V predchádzajúcich obdobiach dejín spisovnej slovenčiny úlohu takej inštitúcie mala Matica slovenská (30. a 40. roky 20. storočia), v súčasnosti je to Slovenská akadémia vied (prípravu pravopisnej reformy z roku 1953 zastrešoval Ústav slovenského jazyka SAV).

Ústava Slovenskej republiky z roku 1992 uzákonila slovenčinu ako spisovný jazyk. Oproti predchádzajúcim obdobiam sa výrazne mení kontakt slovenčiny a iných jazykov – výrazný je nárast slov a výrazov cudzieho (najmä anglického) pôvodu a internacionalizmov. Ich presah do národného jazyka mal regulovať Zákon o štátnom jazyku č. 207/1995 Zb. z. (bol prijatý 15. novembra 1995, účinnosť nadobudol v roku 1996). Nové javy v jazyku a nové komunikačné potreby reflektovala aj práca jazykovedcov a reagovali na ne aj *Pravidlá slovenského pravopisu*.

Zmyslom *Pravidiel slovenského pravopisu* „je na základe zásad slovenskej pravopisnej sústavy podať sústavný opis písomných, resp. grafických prostriedkov, ktorými sa zachytáva primárna ústna, resp. hlásková podoba spisovnej slovenčiny a tvorí sa písomný prejav“.³ Cieľom kodifikácie podľa J. Dolníka⁴ je „podporovanie systémových zákonitostí spisovnej slovenčiny, najmä tých, ktoré ju typologicky výrazne charakterizujú“. Vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* reflektujú na požiadavku používateľov spisovnej slovenčiny o dostupnosti aktuálnej základnej kodifikačnej

¹ Horecký (2007).

² Kočiš (1984, s. 281).

³ Pravidlá slovenského pravopisu (2000, s. 13).

⁴ Dolník (1999, s. 106).

príručky, pričom samotné normy sa prispôsobujú stavu jazyka a novým spoločenským potrebám. Formulujú sa nové, primeranejšie pravidlá v súlade s tendenciou zjednodušovať a racionalizovať pravopisnú sústavu, a tým ju robíť čo najprístupnejšou (táto tendencia je badateľná v celom procese vývinu slovenského pravopisu – porovnaj predchádzajúce obdobia), avšak bez porušenia kontinuity pravopisnej tradície či jej extrémneho presadzovania.⁵

V období od roku 1953 do roku 1971 vyšlo 11 vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu*⁶. Od roku 1971 však PSP nevyšli ako oficiálna kodifikačná príručka. V 80. rokoch 20. storočia na príprave nových pravopisných pravidiel pracovala jedenásťčlenná komisia (jej prácu viedol vtedajší riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV J. Kačala). Príprava počas roku 1984 vytýčila novú koncepciu, ktorá sa pridržala štyroch bodov – podať obraz o najaktuálnejšom poznaní slovenskej ortografickej sústavy a riešení pravopisných problémov; dodržať overené princípy slovenskej ortografickej sústavy (primárne fonematický princíp); orientácia výlučne na pravopisnú problematiku; sústredenie na prehĺbený výklad ortografie so zreteľom na písanie veľkých začiatkových písmen, interpunkcie (najmä čiarky); písanie slov osobitne a dovedna a písanie slov so spojovníkom. Najdôležitejšie problémy pravopisnej sústavy prešli diskusiou a najzávažnejšie problémy boli publikované na stránka časopisu *Slovenská reč* (jednou z otázok, ktoré rezonovali, bola aj radikálna reforma pravopisnej sústavy s odstránením písmena y/ý).

Treba spomenúť, že v školách suplovala akademickú ortografickú príručku *Príručka slovenského pravopisu pre školy*⁷, ktorej prvé vydanie vyšlo v roku 1973 a ktorej štruktúra kopírovala *Pravidlá slovenského pravopisu*, ale nemohla adekvátne plniť ich poslanie a reagovať na situáciu v kodifikácii jednotlivých pravopisných pravidiel.⁸

Pravidlá slovenského pravopisu do vydania z roku 1991 obsahovali okrem informácií o pravopisných javoch aj informácie o výslovnosti, tvorení slov, skloňovania a časovania či skladby. *Pravidlá slovenského pravopisu* boli základnou jazykovou, nie iba pravopisnou, príručkou. Názov teda nevystihuje skutočnú náplň príručky. V rámci

⁵ Pravidlá slovenského pravopisu (2000, s. 11 – 18).

⁶ Porovnaj Kočiš (1984), podobne Jacko (1992), Očenáš (2007). Na margo súdobých PSP sa F. Kočiš (1984, s. 282) vyjadril, že ide o príručku mŕtvu (treba mať na mysli obdobie, v ktorom sa koncepcia nových PSP rodila a skutočnosť viac než desaťročnej absencie súdobej kodifikačnej príručky, pozn.: A. Ch.), pretože „sa prežili“ a prekonal ich „vývin spisovného jazyka i súčasné potreby používateľa spisovnej slovenčiny v pravopisnej oblasti“ (ibid.). Odvoláva sa aj na Š. Peciara a konštatuje, že súčasné pravopisné príručky nevyhovujú a nestačia odpovedať na aktuálne pravopisné problémy. Dôkazom je vytvorenie rôznych tzv. redakčných úzov vychádzajúcich z redakčnej praxe. Za nedostačujúce a čoraz neprehľadnejšie považuje napr. otázky písania veľkých písmen, rozdeľovania slov, interpunkcie (najmä čiarky), transkripcie, písania značiek a skratiek a ďalšie.

⁷ Autormi boli J. Oravec a V. Laca. V rozmedzí rokov 1973 – 1989 vyšla publikácia v 11 vydaniach.

⁸ Kočiš (1984, s. 282).

tradície sa tak okrem vlastnej ortografickej problematiky objavovali v PSP aj výklady o vybraných jazykových javoch, primárne tých, pri ktorých dorozumievacia prax poukazovala na isté ťažkosti. Koncepcia nových pravidiel už tieto informácie nezahŕňala. Zjednodušila a odstránila javy, ktoré sa ukázali ako nefunkčné, čím sa priklonila k tendencii racionalizovať pravopisnú sústavu. Nová koncepcia *Pravidiel* „presadzuje tendenciu očistiť pravopisné pravidlá od morfológických, syntaktických, slovotvorných a iných výkladov“⁹. Rozšírili sa však napr. informácie o pravopisných princípoch, ktoré sa v slovenskom pravopise uplatňujú, a súčasťou sa stal aj rozsiahly pravopisný a gramatický slovník obsahujúci vyše 50 000 hesiel. Slovník uvádza najfrekvencovanejšie slová súdobej spisovnej slovenčiny, výber vlastných mien (antroponymia, cudzia toponymia, súpis domácej ojkonymie spolu s obyvateľskými menami a od nich derivovaných adjektív). Nezanedbateľnou skutočnosťou je, že v sledovanom období sa vypracovanie nových ortografických pravidiel mohlo sústrediť na pravopisný systém práve preto, že slovenský jazyk sa obohatil o osobitné príručky opisujúce jednotlivé subsystémy jazyka. Sú zároveň reakciou na premeny, ktoré sa týkali spoločensko-politických pohybov na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia. *Pravidlá slovenského pravopisu* sa chápu ako základná kodifikačná príručka, ktorá predovšetkým informuje používateľa, „ako má používať jazyk v ústnych a písaných textoch, v ktorých sa treba vyjadrovať spisovne (verejné oficiálne prostredie)“¹⁰.

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1991 „prinášajú prehľadnejší pohľad na niektoré problematické javy slovenského pravopisu a prinášajú niektoré úpravy tých pravopisných otázok, pri ktorých bolo zrejmé napätie alebo aj rozpor medzi úzom, normou a kodifikáciou. Reagovali tak na zmeny, ktoré súviseli so spoločensko-politickými pohybmi.“¹¹ Do *Pravidiel*, ktoré vstúpili do platnosti 1. 9. 1991, sa dostali nové kapitoly, ako napr. *Pravopis a jeho princípy* či samostatná časť *Názvy obcí na Slovensku* (zoznam platný od 23. 11. 1990), pričom súčasťou je aj uvedenie derivátov pri tvorení obyvateľských mien a príslušných adjektív. *Pravidlá* kodifikujú aj spôsob písania pôvodom cudzích osobných mien z uhorského obdobia a kodifikuje sa aj

⁹ Kočiš (ibid.). J. Bosák (1998, s. 4) nad rozhodnutím porušiť dovtedajšiu tradíciu váha. Pravopis totiž chápe len ako konvenčný výstup, ako odraz systémových jazykových javov a domnieva sa, že kultivovanému používateľovi nestačí nájsť iba hľadané slovo, ale potrebuje sa poučiť aj všeobecnejšie a vidieť veci v súvislostiach.

¹⁰ Findra (1999, s. 34).

¹¹ Findra (ibid. s. 31). I. Očenáš (2007) chápe tieto *Pravidlá* ako reflektujúce aktuálnu úroveň slovenského pravopisu, pričom dodržiujú ustálené a kodifikované princípy, najmä najdôležitejší fonemický princíp. Táto kontinuita a odraz najsúčasnejšej úrovne poznania slovenskej pravopisnej sústavy sa týka aj nasledujúcich vydaní v rokoch 1998, 2000, ktoré priniesli len čiastkové úpravy v slovenskom pravopise (2007, s. 54).

výslovnosť maďarských vlastných mien či podoba gréckych a latinských mien, ktoré zdomácnili (odstránila sa napr. dĺžka či prebytočné hlásky – *Arete* oproti *Árété*, *Rodos* oproti *Rhodos*, *Pázmañ* oproti *Pázmány*, *Forgáč* oproti *Forgách/Forgács*, *Károli* oproti *Károlyi*, v niektorých prípadoch sa uplatnilo pravidlo o rytmickom krátení, napr. *Rákóczi/Rákóczy* sa píše ako *Rákoci*). Z úprav, ktoré sa uplatnili v *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1991, treba spomenúť: zjednotenie písania viacslovných vlastných mien najmä vo vzťahu k propriám s nezhodným prívlastkom pomenúvajúcim geografické objekty, v prvej časti ktorých je druhové označenie tohto objektu (ulíc, námestí, mostov a pod.), čím sa vniesla systémová logika do písania začiatočných veľkých písmen a presnejšie sa vymedzila kategória vlastných mien¹² (za vlastné meno sa považuje celé viacslovné spojenie – *Sad Janka Kráľa, Ulica Janka Rotaridesa* oproti predchádzajúcemu *sad Janka Kráľa, ulica Janka Rotaridesa*); kodifikovanie variantného spôsobu písania príslovkových výrazov (typ *dobiela/do biela, doľalova/do fialova, namäkko/na mäkko*), príp. niektorých častíc a citosloviec (*nanešťastie/na nešťastie*) – oproti tomu sa ustálilo písanie príslovkových výrazov, ktoré vznikli z predložkových spojení v prospech písania dovedna (ide o príslovky času a spôsobu – *donedávna, podvečer, pozajtra; dočista, nahlas, odoka, spravidla*); zjednodušenie písania čiarky pred priradovacími spojkami *a, i, aj, ani, alebo, či* v inom než zlučovacom medzivetnom vzťahu (písanie čiarky tu nie je záväzná)¹³; zrušenie výnimky z uplatňovania rytmického pravidla v tvaroch prítomného činného prídavia typu *píšuci, vládnući, striehnuci* a odstránenie výnimky v prípone *-úci* (typ *žaduci*; oproti *vládnúci, viažúci* v predchádzajúcich príručkách); rytmického zákona sa týka aj rozšírenie jeho platnosti na substantíva utvorené sufixami *-ár, -áreň* po predchádzajúcej slabike s dlhým vokálom (nie diftongom – tu ostáva prípona dlhá: *mliekár, mliekáreň*) typu *bájkar, dráhár, stávkár, výškar* (oproti predtým kodifikovaným tvarom typu *dráhár, prevádzkár, výškár, prevádzkáreň*, pričom táto zmena má dosah aj na adjektívne deriváty typu *dráharský* a nie *dráhársky, výškarský* a nie *výškársky*); odstránenie výnimky z pravidla o písaní predpôň *s-, z-* v zhode s kodifikovanou výslovnosťou v slove *zmena* (a v jeho derivátoch) s významom „vymedzený pracovný čas pracovníka“ (kodifikovanie podoby so začiatočným *z-* sa opiera o platné *Pravidlá slovenskej výslovnosti* – v uvedenom prípade z roku 1984; ostatné vydanie je datované do roku 2005, pozn. A. Ch.); v adjektíve utvorenom od vlastného mena *Boh* sa kodifikovalo písanie veľkého začiatočného písmena, teda *Božia milosť, Božie slovo, Boží Syn* a pod.¹⁴ Do príručky sa

¹² Findra (1999, s. 32).

¹³ Niektorí lingvisti poukazujú na to, že takéto vymedzenie nie je jednoznačné a môže byť pre používateľa jazyka máťúce – porovnaj Findra (1999); Kačala (1994, s. 112).

¹⁴ Pravidlá slovenského pravopisu (1991); Dynamické tendencie v slovenskom pravopise (2009).

dostali aj pravidlá prepisu z iných grafických sústav (východoslovanských a južnoslovanských jazykov a písem jazykov Ďalekého východu – čínština, japončina, kórejčina).

V roku 1997 bola vymenovaná nová pravopisná komisia pod vedením I. Ripku (vtedajšieho riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV) s cieľom pripraviť **druhé, doplnené a prepracované vydanie** pravidiel. Na nový pohyb v spoločenskej, politickej, kultúrnej a ekonomickej oblasti reagovala predovšetkým lexika. Bolo teda potrebné doplniť slovníkovú časť *Pravidiel* a súčasne v textovej časti uplatniť tie zmeny, ktoré si vyžiadala jazyková prax (s oporou o výsledky výskumu slovenského jazyka).¹⁵

PSP z roku 1991 reagovali na citlivý problém týkajúci sa rytmického zákona v odvodzovacích príponách činného prídavia prítomného (-úci, -úca, -úce) a v odvodzovacích príponách -ár, -áreň. V druhom vydaní *Pravidiel* sa ruší výnimka z rytmického krátenia pri tvorení slov pomocou prípon -ár, -áreň týkajúca sa prípadov obsahujúcich dvojhĺasku v slovotvornom základe (typ *cievka – cievkar – cievkareň, lahôdka – lahôdkar – lahôdkareň*), čím sa upravuje kvantita v derivátoch a ich tvaroch (*dial'karka – dial'kariet – dial'karkám – o dial'karkách*). V nadväznosti na túto zmenu sa doplnili prípady, keď pri tvorení odvodenín uvedenými príponami nastáva striedanie dlhej samohlásky alebo dvojhĺasky za krátku samohlásku typu *archív – archivár, bieda – bedár, slovník – slovníkár*.¹⁶ Táto úprava reagovala na diskusiu¹⁷, ktorá sa týkala otázok uplatnenia pravidla o rytmickom krátení¹⁸ (a jeho výnimiek) rezonujúcu od *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1991. **Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1998** priniesli aj úpravu písania niektorých vlastných mien (napr. výborov, katedier (*Ústavnoprávny výbor Národnej rady Slovenskej republiky; Akreditačná komisia, poradný orgán vlády Slovenskej republiky; Rektorát Univerzity Mateja Bela*), dvojslovných názvov krajín a štátov, v ktorých substantívum vytvára viacсловné pomenovanie na označenie geografického objektu – *Pobrežie Slonoviny, Červený*

¹⁵ Findra (1999, s. 31).

¹⁶ Pozri aj Považaj (1998, s. 65 – 75).

¹⁷ Cieľom tohto zásahu bolo podľa autorov *Pravidiel* (1991, s. 15) „podporiť uplatňovanie rytmického zákona a vyhnúť sa nepotrebným výnimkám“. Do polemiky, ktorú táto zmena vyvolala, sa zapojili viacerí slovenskí lingvisti – napr. L. Dvonč (1997, 1998), J. Kačala (1995, 1998, 1999, 2003), J. Dolník (1999), M. Považaj (1993), Ľ. Kralčák (2007, 2009b), J. Sabol (ktorý zmenu v tomto pravidle z roku 1991 „prirovnal k vypusteniu kvantitatívneho morfonologického džina z fľaše bez systémovej poistky“ – porovnaj Ondrejovič, 2011, s. 308) či S. Ondrejovič (2011) a Ľ. Ďurovič (2006a, 2008). Pravidlo sa napokon v novom vydaní pravopisnej príručky v roku 1998 upravilo, ale otázka neutralizácie kvantity v slovenčine naďalej rezonuje. Pozri aj Dvonč (2000, s. 221 – 226) a Jacko (1992, s. 247 – 254).

¹⁸ Podľa J. Dolníka (1999, s. 107) sa vo vývine spisovnej slovenčiny prejavuje ústup tohto pravidla. Prejavom jeho obmedzovania je skutočnosť, že „po predchádzajúcej dvojhĺaske sa čoraz viac nekráti jednoduchá dĺžka alebo aj dvojhĺaska“.

Kameň), zreteľnejšie sa formulovalo pravidlo o písaní čiarky pred koordinatívnymi spojkami *a, i, aj, ani, alebo, či*, v prípade ak zreteľne signalizujú iný vzťah (stupňovací, odporovací, vylučovací), upozorňuje sa na rozdiel medzi pomlčkou a spojovníkom; slovník v novom vydaní obsahuje 69 000 slov, pričom heslá sa doplnili o niektoré tvary (napr. doplnili sa gramatické tvary a slovnodruhovú zaradenie pronomín, numerálií, adverbii a neohybných slovných druhov, doplnila sa väzba pri predložkách (*do* predl. s G, *na* predl. s A i L); vlastné mená sa v mužskom rode aj v ženskom rode (s príponou *-ina*) doplnili o tvar lokálu; obyvateľské mená ženského rodu sa uvádzajú v plnom tvare; súpis obcí sa pridržiava stavu z roku 1997). Slovník sa pri substantívach doplnil aj o prípony citlivých pádov, pri ktorých môže dochádzať k chybám v ortografii aj vo výslovnosti. Doplnili sa aj odvodeniny, ktoré v prvom vydaní chýbali.¹⁹ *Pravidlá* pridávajú kapitolu o tvorení ženských priezvisk (domáceho, ale aj cudzieho pôvodu) a nájdeme v nich aj prehľad skloňovania substantív, adjektív, posesívnych zámen a prehľad časovania sloves.

V *Pravidlách* sa reaguje na tendenciu zdomáčňovania cudzích a prevzatých slov, ktoré sa stali trvalou súčasťou slovníka (mnohé z nich sa aktualizovali aj čo do sémantiky, vo viacerých prípadoch sa zachytáva ich výslovnostná podoba, pričom ortografia odzrkadľuje stupeň ich zdomáčnenia) – napr. *dizajn* (oproti *design* v prvom vydaní), *džoging* (*jogging*), *hardvér* (*hardware*), *skejtboard* (*skateboard*), ale aj *šou/show*, *samit/summit*, *rok/rock*, *rokový/rockový*.²⁰

V roku 2000 vychádza **tretie vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu***²¹. Oproti predchádzajúcemu vydaniu prinášajú len minimálny počet zmien, úprav a doplnení (napr. pomenovanie *Svätý Otec* sa zaradilo medzi tituly vysokých cirkevných hodnostárov, upravilo sa teda aj písanie veľkých písmen v ňom, podobne *Jeho Svätosť* na znak úcty), doplnil sa napr. spôsob písania čísloviek číslicami v stati venovanej písaniu slov osobitne a dovedna, v jednotlivých častiach sa pridali ďalšie ilustračné príklady a doplnili, resp. spresnili sa niektoré výklady (napr. pri písaní názvov správnych oblastí sa spresnilo, že druhové označenie stojace pred vlastným menom správnej oblasti štátu sa píše s malým začiatočným písmenom, napr. *štát Texas*, *okres Žilina*; doplnilo sa pravidlo o písaní niektorých interpunkčných znamienok vo vzťahu k medzere – napr. spojovník, úvodzovky, zátvorky a spresnilo sa písanie pomenovaní typu *TV program*), v časti venovanej tvoreniu ženských priezvisk od cudzích mužských

¹⁹ Findra (1999, s. 32).

²⁰ Pravidlá slovenského pravopisu (1998); Findra (1999, s. 31, 34).

²¹ Pravidlá slovenského pravopisu (2000).

priezvisk sa doplnilo pravidlo vo vzťahu k vynechaniu či zachovaniu tzv. nemého *e* (*Wilde – Wildová* oproti *Wildeová*, *Stone – Stonová* oproti *Stoneová*; v prípade, že *e* naznačuje výslovnosť koncovej skupiny *-ce*, *-ge*, *-che* v cudzom jazyku (napr. angličtine, francúzštine), zachováva sa aj v písme – *Laplace/Laplaceová*, *Joyce/Joyceová*²²). O ďalšie jednotky sa obohatil aj pravopisný a gramatický slovník (o vyše 500 slov najmä z cirkevnej oblasti, napr. *birmovanec*, *kristianizácia*, *Veľký týždeň*, *Zdravas*)²³. PSP tak reagovali na pripomienky z radov pedagógov, redaktorov a členov pravopisnej komisie, ale aj z nových výsledkov výskumu. Ostatné, v poradí **štvrté**, nezmenené vydanie je datované do roku **2013**²⁴.

²² Pozri aj Ološtiak – Bilá – Timková (2006, s. 55). V *Slovníku anglických vlastných mien v slovenčine* sa upozorňuje na to, že toto pravidlo, „neodráža reálny stav v praxi“ (ibid.). S odvolaním sa na výskum spojený so spracovaním slovníka autori tvrdia, že „pri prechýlených ženských priezviskách prevažujú tvary, v ktorých sa *e* zachováva (...), avšak ani frekvencia tvarov bez *e* nie je zanedbateľná. Pri menách zakončených na *-ce*, *-ge*, *-che*, *-oe*, *-ie* sa *e* ponecháva aj v prechýlených podobách.“ (2006, s. 55 – 56) Uvádzajú sa doklady ako *Dodgeová*, *Defoeová*, *Joyceová*.

²³ Pozri aj Považaj (2000, s. 322 – 329).

²⁴ Pravidlá slovenského pravopisu (2013).

Literatúra

- Akty a závery – Zákony a ustanovenia Žilinskej synody z roku 1610*. 1. vyd. 112 s. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010. ISBN 978-80-89301-64-5.; Dostupné na: <<http://www.snk.sk/?BZS>>.
- BAIJA, J. I.: *Anti-Fándly aneb Dúwerné Zmlúwánj mezi Theodulusem tretího Franciškánuw rádu bosákem a Gurem Fándly Naháckim Farárem o, a proti geho Dúwernég Zmlúwe mezi Mnichem, a Ďáblem*. 1789. 68 s.
Dostupné na: <<http://mi.memoria.sk/index.html#v=zoom&i=9866&p=>>>.
- BALÁŽ, P.: Štúrova koncepcia spisovného jazyka. In: *Studia Academica Slovaca 11. Prednášky XVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1982, s. 31 – 47.
- BALÁŽ, P.: Fonologická sústava Štúrovej spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 12. Prednášky XIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1983, s. 23 – 35.
- BARTEK, H.: Naše ciele a úlohy. In: *Slovenská reč*, roč. 4, 1935 – 1936, č. 1, s. 1 – 4.
- BARTEK, H.: O zjednotení množného čísla I-ového participia. In: *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/1933a, č. 3, s. 56 – 57.
- BARTEK, H.: Pravopis, spisovná reč a stredná slovenčina. In: *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/1933b, č. 6, s. 121 – 124.
- BARTEK, H.: Spisovný jazyk slovenský. In: *Slovenská reč*, roč. 6, 1937/1938, č. 1 – 2, s. 50 – 57; č. 3, 85 – 90, č. 4 – 5, s. 163 – 169, č. 9, s. 289 – 300.
- BARTKO, L.: Ľudovít Štúr ako kodifikátor spisovnej slovenčiny. In: *Slovenčina včera a dnes. Zborník prednášok z odborného seminára*. Rožňava, 2015, s. 9 – 12.
- BARTKO, L.: Masníkova Zpráva písma slovenského – prvá jazyková príručka češtiny na Slovensku. In: *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu. (Z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka.)*. Red. J. Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 142 – 155.
- BARTKO, L.: O jazyku spevníka Cithara Sanctorum z roku 1636 a jeho ďalších vydaní v 17. storočí. In: *Slovenská reč*, roč. 64, 1999, č. 1, s. 13 – 23.
- BEL, M.: Predhovor. In: *Slovenská reč*, roč. 49, 1984, č. 3, s. 135 – 148.
- BERNOLÁK, A.: Bajzova slovenčina. In: *Slovenská reč*, roč. 6, 1937/1938, č. 1 – 2, s. 33 – 39.
- BERNOLÁK, A.: 1790. *Toto maličké písmo má sa pánovi Anti-Fándlymu do jeho vlastních ruk odevzdať*. W Halle, 1790. 58 s.
- Bernolákovské polemiky*. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 391 s.
- BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľ. Štúra v slovanskom kontexte. In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Zost. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 235 – 241. ISBN 80-7090-404-6.

- BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. In: *Studia Academica Slovaca* 22. *Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlacek. Bratislava : STIMUL, 1993, s. 10 – 25. ISBN 80-85697-10-6.
- BLANÁR, V.: *Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. (Kapitoly z dejín gramatického a lexikálneho opisu slovenčiny)*. Martin : Matica slovenská, 2006a. 77 s. ISBN 80-7090-808-4
- BLANÁR, V.: Schlögelova Grammatica Germanica a Bernolákov gramatické spisy. In: *Slavica Slovaca*, roč. 40, 2005, č. 1, s. 7 – 16.
- BLANÁR, V.: Štúrove jazykovedné práce vo vývine gramatického myslenia. In: *Slavica Slovaca*, roč. 41, 2006b, č. 2, s. 97 – 104.
- BOBEK, W.: Rusizmy Vajanského. In: *Slovenská reč*, roč. 4, 1935/1936, s. 9, s. 225 – 251.
- BOSÁK, J.: S novými Pravidlami do nového školského roku. In: *Rodina a škola*, roč. 46, 1998, č. 7, s. 4.
- BOSÁK, J.: Sociolingvistická interpretácia niektorých morfológických variantov. In: *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 336 – 346.
- BOSÁK, J.: Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Camba (1856 – 1909). In: *Studia Academica Slovaca* 22, 1993, s. 26 – 36.
- CZAMBEL, S.: *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhkupecko-nakladateľský spolok, 1902.
- ČERNOTOVÁ, M. – KMEŤ, P.: *Život a dielo Jána Ámosa Komenského. Vybrané problémy*. Prešov, 2010. ISBN 978-80-555-0161-1; Dostupné na:
<<http://www.pulib.sk/elpub2/FHPV/Kmet1/>>.
- DOLNÍK, J.: Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí. In: *Studia Academica Slovaca* 42. *Prednášky XLIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013. 345 s. ISBN 978-80-223-3448-8; s. 127 – 138.
- DOLNÍK, J.: Explanačný potenciál Štúrovej filozofie jazyka. In: *Ľudovít Štúr a reč slovenská. Prednášky z konferencie konanej 13. – 14. júna 2006 v Bratislave*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied SAV, 2007, s. 43 – 50. ISBN 978-80-224-0987-2.
- DOLNÍK, J.: Jazykový systém a kodifikácia. In: *Slovenská reč*, roč. 64, č. 2, 1999, s. 106 – 113.
- DOLNÍK, J.: Spontánne jazykové zmeny a kultivovanie jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 48, 1997, s. 30 – 42.
- DOROVSKÝ, I.: *Slovanské meziliterární shody a rozdíly III*. 2004, s. 116 – 126. Dostupné na:
<http://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/123492/SpisyFF_354-2004-1_18.pdf>.
- DORUĽA, J.: Bernolákov kodifikácia ako výsledok slovenského jazykovo-historického vývinu. In: *Slavica Slovaca*, roč. 43, 2008, č. 1, s. 3 – 10.
- DORUĽA, J.: Jazyková situácia na Slovensku v čase vzniku kamaldulského prekladu Biblie. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a iných slovanských jazykov*. Bratislava : SAV, 1997, s. 10 – 18. ISBN 80-967722-0-1.
- DORUĽA, J.: Kamaldulská Biblia z 18. storočia – prvý preklad celej Biblie do slovenčiny. In: *Kultúra*, roč. 6, 2003, č. 1, s. 12.

- DORUĽA, J.: O jazyku výpovedí svedkov z roku 1653 zo súdneho protokolu v Bardejove. In: *Nové obzory*. 8. Red. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1966, s. 347 – 354.
- DORUĽA, J.: O jazyku ďalších textov zo 16. storočia z oblasti východného Slovenska. In: *Nové obzory*. 11. Red. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 373 – 382.
- DORUĽA, J.: O jazyku Kamaldulskej Biblie a Kamalduského slovníka. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava : SAV, 2002, s. 9 – 72. ISBN 80-967722-7-9.
- DORUĽA, J.: Slovenčina a bibličina v evanjelickej cirkvi na Slovensku. In: *Slavica Slovaca*, roč. 46, 2011, č. 1, s. 3 – 9.
- DORUĽA, J.: Slovenčina v Bardejove podľa zápisov v súdnych protokoloch zo 17. storočia. In: *Nové obzory*. 17. Red. I. Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 416 – 427.
- DORUĽA, J.: Gavlovičov jazyk v dobovom kontexte. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Red. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1989a, s. 159 – 173.
- DORUĽA, J.: Pavol Jozef Šafárik a slovenčina. In: *Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie*. Martin : Matica slovenská, 1989b, s. 219 – 229.
- DORUĽA, J. – KRASNOVSKÁ, E. – ŽEŇUCH, P.: Dve línie v slovenskom jazykovo-historickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predpisovnom období. In: *XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov*. Ed. J. Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV – Slovenský komitét slavistov, 1998.
- DVONČ, L.: Najnovšie zmeny v oblasti kodifikácie rytmického krátenia v spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, roč. 62, 1997, s. 218 – 226.
- DVONČ, L.: Pripady dodržiavania a nedodržiavania pravidiel o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, roč. 66, 2000, č. 4, s. 221 – 226.
- DVONČ, L.: Rytmické krátenie v spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, roč. 63, 1998, s. 291 – 299.
- DVONČOVÁ, J.: Postoj Jána Kollára k slovní zásobě jazyka. In: *Ján Kollár (1793 – 1993). Zborník štúdií*. Bratislava : Veda, 1993, s. 295 – 314. ISBN 80-224-03474.
- Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*. Bratislava : Veda, 2009. 212 s. ISBN 978-80-224-1106-6.
- ĎURICA, J.: *Kamaldulská biblia – prvý slovenský preklad v európskom kontexte*. Bratislava, 2006. ISBN 978-8080845735.
- ĎUROVIČ, Ľ.: Dvojaká projekcia diela Sama Czambela. In: *Slovenská reč*, roč. 72, 2007, č. 6, s. 344 – 354.
- ĎUROVIČ, Ľ.: Ešte raz o rytmickom zákone. In: *Slovenská reč*, roč. 73, 2008, č. 5, s. 293 – 296.
- ĎUROVIČ, Ľ.: K diskusiám o vlastnostiach „rytmického zákona“. In: *Slovenská reč*, roč. 71, 2006a, č. 4, s. 224 – 239.
- ĎUROVIČ, Ľ.: *Kodifikácia novej spisovnej slovenčiny – predpoklady a kompromisy*, 2006b. Dostupné na: <<http://www.litcentrum.sk/36714>>.
- ĎUROVIČ, Ľ.: Masniciovo Praefatio. In: *Slovenská reč*, roč. 78, 2013, č. 1 – 2, s. 32 – 36.
- ĎUROVIČ, Ľ.: Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica. In: *Slovenská reč*, roč. 65, 2000, č. 1, s. 22 – 32.

- ĎUROVIČ, Ľ. – ONDREJOVIČ, S.: *Ludevít Štúr – Nauka reči slovenskej I*. Bratislava : VEDA, 2006. 214 s. ISBN 80-224-0916-2.
- ĎUROVIČ, Ľ. – ŠKOVIERA, D.: Preklad Masniciovho Praefatio zo Zprávy pjsma slowenského. In: *Slovenská reč*, roč. 78, 2013, č. 1 – 2, s. 32 – 34.
- FINDRA, J.: Druhé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. In: *Slovenská reč*, roč. 64, 1999, č. 4, s. 31 – 34.
- FINDRA, J.: Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 43, 1992, č. 1, s. 48 – 55.
- FORDINÁLOVÁ, E.: Prvenstvá Jozefa Ignáca Bajzu. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, roč. 51, 2004/2005, č. 3 – 4, s. 66 – 65.
- FORDINÁLOVÁ, E.: Vydedenec generácie – Jozef Ignác Bajza inak. In: *Literárny (dvoj)tyždenník*, roč. XVIII, 2005, č. 9 – 10, s. 11.
- GÁFRIKOVÁ, G.: Niekoľko poznámok ku Gavlovičovmu konceptu (v dobových súvislostiach). In: *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom literárnom a kultúrnom kontexte. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. – 13. novembra 2012 v Bratislave*. Zost. G. Gáriková. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2013, s. 172 – 183. ISBN 978-80-88746-21-8.
- GBÚROVÁ, M.: *Politika v jazyku a jazyk v politike*. Kežmarok : KUBKO GORAL, 2009. 232 s. ISBN 978-80-88858-50-8.
- GREGOR, V.: Latinské exegetické marginálie v kamaldulskej Biblii. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 34 – 40. ISBN 80-96-7722-0-1.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Bernolákovo jazykovedné dielo*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968. 444 s.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Jazyk Hugolína Gavloviča. In: *Slovenská reč*, roč. 35, 1970, č. 2, s. 79 – 87.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Jozef Ignác Bajza vo vývinovom kontexte spisovnej slovenčiny. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, roč. 37, 1990/1991, č. 7, s. 213 – 217.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska*. Nitra : Pedagogická fakulta, 1987. 401 s.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Vplyv nárečí a spisovnej češtiny na formovanie spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1977, s. 111 – 123.
- HATTALA, M.: *Krátka mluvnica slovenská*. V Prešporku. 1852.
- HAYEKOVÁ, M.: *Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 1979. 256 s.
- HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA I. – VII. Red. M. Majtán a kol. Veda : Vydavateľstvo SAV, 1991 – 2008.
- Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. Spisů musejních číslo XXII. W Praze 1846.
- HODŽA, M. M.: *Dobruo slovo Slovákovi súcim na slovo*. Bratislava : Tatran, 1970. 134 s.
- HORÁK, E.: Štúrov spis nárečia slovenskua alebo potreba písania v tomto nárečí v aktuálnom slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, roč. 38, 2003, č. 2, s. 97 – 102.

- HORÁK, G.: Nové pravidlá slovenského pravopisu a naša škola. In: *Slovenská reč*, roč. 19, 1954, č. 1 – 2, s. 8 – 19.
- HORECKÝ, J.: Hadbavného stručný návod. In: *Jazykovedný zborník SAVU 4*. Red. J. Stanislav. Bratislava : Vydavateľstvo SAVU, 1950, s. 174 – 192.
- HORECKÝ, J.: O kodifikácii. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny : Materiál z konferencie v Smoleniciach 5. – 7. decembra 1966*. Ed. J. Ružička, R. Krajčovič. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 2007. 297 s. ISBN 978-71-090-67.
- HORECKÝ, J.: Slovná zásoba štúrovskej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 15. Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrik. Bratislava : Alfa, 1986, s. 197 – 203.
- HORECKÝ, J.: Úvahy nad rytmickým krátením. In: *Kultúra slova*, roč. 27, 1993, č. 2, s. 46 – 52.
- HUDEČ, R.: Františkánske náboženské bratstvá a Tretí rád na území dnešného Slovenska v 17. – 18. storočí. In: *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom literárnom a kultúrnom kontexte. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. – 13. novembra 2012 v Bratislave*. Zost. G. Gáfriková. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2013, s. 231 – 329. ISBN 978-80-88746-21-8.
- CHOVAN, J.: Diferenčné prvky národného obrodzenia a bernolákovské polemiky. In: *Literárnomúzejný letopis 16*, 1982, s. 7 – 54.
- JACKO, J.: Pravidlá slovenského pravopisu. In: *Slovenská reč*, 1992, roč. 57, č. 4, s. 247 – 254.
- JANKOVIČ, V.: Prvý slovenský preklad celého Pisma svätého. In: *Verbum*, roč. 1, 1946 – 1947, s. 22 – 33.
- Jozef Škultéty. *Dielo 7. Jazykoveda*. Zost. J. Chovan. 1. vyd. Martin : Matica slovenská, 1992. 464 s. ISBN 80-7090-227-2.
- JÓNA, E.: Gramatika Daniela Krmana. In: *Kultúra slova*, roč. 25, 1991a, č. 4, s. 109 – 112.
- JÓNA, E.: Jozef Škultéty a slovenčina. In: *Slovenská reč*, roč. 11, 1943, č. 2, s. 33 – 35.
- JÓNA, E.: Matej Bel (1684 – 1749). In: *Slovenská reč*, roč. 49, 1984, č. 3, s. 129 – 135.
- JÓNA, E.: Pavel Doležal a jeho gramatika. In: *Slovenská reč*, roč. 43, 1978, č. 5, s. 257 – 266.
- JÓNA, E.: Samo Czambel (1856 – 1909) a spisovná slovenčina. In: *Slovenská reč*, roč. 24, 1959, č. 6, s. 321 – 345.
- JÓNA, E.: Šafárikov hlas o spisovnom jazyku. In: *Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodzenie*. Matica slovenská : Martin, 1989, s. 233 – 241.
- JÓNA, E.: Štúrova gramatika. In: *Slovenská reč*, roč. 56, 1991b, č. 2, s. 65 – 78.
- JÓNA, E.: Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918). In: *Philologia 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia*. Bratislava : SPN, 1973a, s. 15 – 46.
- JÓNA, E.: Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, roč. 35, 1970, č. 2, s. 65 – 68; č. 3, s. 134 – 141; č. 4, s. 199 – 205.
- JÓNA, E.: Viktorínova gramatika a jeho názory na spisovný jazyk. In: *Slovenská reč*, roč. 38, 1973b, č. 2, s. 69 – 76.
- JÓNA, E. – ĎUROVIČ, Ľ. – ONDREJOVIČ, S.: *Ludevít Štúr – Nauka reči slovenskej II. Komentáre, bibliografia*. Bratislava : VEDA, 2006. 323 s. ISBN 80-224-0917-0.
- JUDÁK, V.: *Pôsobenie Kamaldulov na území Slovenska*. Bratislava, 2009. ISBN 978-8080-849-764.

- KAČALA, E.: Anton Augustín Baník a Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931. In: *Kultúra slova*, roč. 34, 2000, s. 65 – 71.
- KAČALA, J.: Fonematický a historicko-etymologický princíp slovenskej pravopisnej sústavy. In: *Kultúra slova*, roč. 34, 2000a, č. 6, s. 330 – 336.
- KAČALA, J.: Martinská a matičná norma spisovného jazyka. In: *Slovenská reč*, roč. 65, 2000, č. 4, s. 193 – 202.
- KAČALA, J.: K podstate rytmického zákona v slovenčine. In: *Slavica Slovaca*, roč. 38, 2003, č. 2, s. 123 – 132.
- KAČALA, J.: O nových pravidlách slovenského pravopisu. In: *Kultúra slova*, roč. 24, 1990, č. 9, s. 289 – 294.
- KAČALA, J.: *Slovenčina – vec politická?* Martin : Matica slovenská, 1994. 188 s. ISBN 80-7090-294-9.
- KAČALA, J.: Smerovanie rytmického zákona. In: *Slovenská reč*, roč. 63, 1998, s. 230 – 237.
- KAČALA, J.: Smerovanie rytmického zákona (2). In: *Slovenská reč*, roč. 64, 1999, s. 150 – 157.
- KAČALA, J.: Systémový princíp v jazykovednom diele Ľudovíta Štúra. In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Zost. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 242 – 249. ISBN 80-7090-404-6.
- KAČALA, J.: Zákon o slovnej kvantite. In: *Slavica Slovaca*, roč. 30, 1995, č. 1, s. 128 – 137.
- KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2001. 112 s. ISBN 80-88868-64-5.
- KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin : Matica slovenská, 2006. 220 s. ISBN 80-7090-813-0.
- KARČOVÁ, A.: *Frekventované bohemizmy v slovenčine – substantíva s formantom -tko*. 2012, 18 s. Dostupné na: <http://korpus.juls.savba.sk/attachments/publications/2012-karcova-bohemizmy.pdf>.
- KNAP, M.: Niekoľko upozornení. In: *Slovenská reč*, roč. 1, 1932, č. 5, s. 106 – 108.
- KOČIŠ, F.: Pravidlá slovenského pravopisu a jazyková kultúra. In: *Slovenská reč*, roč. 49, 1984, č. 5, s. 281 - 292.
- KOLLÁROVÁ, I.: Prečo Hugolín Gavlovič nevydal svoje diela? In: *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom literárnom a kultúrnom kontexte. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. – 13. novembra 2012 v Bratislave*. Zost. G. Gáfriková. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2013, s. 125 – 136. ISBN 978-80-88746-21-8.
- KONDRAŠOV, A.: *Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 1974.
- KOTVAN, I.: *Bernolákovské polemiky*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 391 s.
- KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha : Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2734-2, ISBN 978-80-246-2738-0 (online : pdf).
- KOVÁČOVÁ, Z.: Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí ako filozofické dielo. In: *Jazyk – historický fenomén. Zborník referátov z konferencie konanej 22. októbra 2009 na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2010, s. 87 – 96. ISBN 978-80-8094-823-8.

- KRAJČOVIČ, R.: Kultivované slovo na Veľkej Morave. In: *Studia Academica Slovaca 14. Prednášky XXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1985, s. 330 – 336.
- KRAJČOVIČ, R.: *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka*. Bratislava : SPN, 1979.
- KRAJČOVIČ, R.: Zápas o normu spisovnej slovenčiny v matičných rokoch. In: *Studia Academica Slovaca. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1988, s. 249 – 262.
- KRAJČOVIČ, R.: Ustaľovanie normy v poštúrovskej spisovnej slovenčine od M. Hattalu po S. Cambela. In: *Kultúra slova*, roč. 30, 1996a, č. 4, s. 193 – 199.
- KRAJČOVIČ, R.: Ustaľovanie normy spisovnej slovenčiny od Rukováti (1919) po Pravidlá (1931). In: *Kultúra slova*, roč. 30, 1996b, č. 5, s. 257 – 263.
- KRAJČOVIČ, R.: Ustaľovanie normy spisovnej slovenčiny od Pravidiel (1931) po Pravidlá (1953). In: *Kultúra slova*, roč. 30, 1996c, č. 6, s. 321 – 327.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (I.). Rané predpisovné obdobie. In: *Kultúra slova*, roč. 37, 2003a, č. 1.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (II.). Rané predpisovné obdobie (2). In: *Kultúra slova*, roč. 37, 2003b, č. 2, s. 65 – 71.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (III.). Staršie predpisovné obdobie. In: *Kultúra slova*, roč. 37, 2003c, č. 3, s. 130 – 136.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (IV.). Mladšie predpisovné obdobie. In: *Kultúra slova*, roč. 37, 2003d, č. 4, s. 195, 197 – 198.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (V.). Spisovné obdobie. Bernolákovské obdobie. In: *Kultúra slova*, roč. 37, 2003e, s. 262 – 268.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (VI.). Štúrovské obdobie. In: *Kultúra slova*, roč. 37, 2003f, č. 6, s. 321 – 327.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (VII.). Polemiky a kritiky v bernolákovskom období. In: *Kultúra slova*, roč. 38, 2004a, č. 1, s. 16.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (VIII.). Polemiky a kritiky v štúrovskom období. In: *Kultúra slova*, roč. 38, 2004b, č. 2, s. 65.
- KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (XII.). Medzivojnové obdobie. In: *Kultúra slova*, roč. 38, 2004c, č. 6, s. 321 – 329.
- KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006. 249 s. ISBN 80-223-2158-3.
- KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P.: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1999. 192 s. ISBN 80-223-1298-3.
- KRALČÁK, Ľ.: O kvantitatívnej stabilite sufixu -ár (-áreň). In: *Slovenská reč*, roč. 72, 2007, č. 6, s. 355 – 370.
- KRALČÁK, Ľ.: *Bernolákovská spisovná slovenčina*. Nitra : Publica Nitra, 2009a. ISBN 978-80-89471-027.
- KRALČÁK, Ľ.: O niektorých otázkach kodifikácie kvantity v slovách utvorených príponami -ár, -áreň. In: *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*. Ed. M. Považaj. Bratislava : Veda, 2009b, 211s, s. 149 – 155. ISBN 978-80-224-1106-6.

- KRALČÁK, Ľ.: K slovníku štúrovskej slovenčiny. In: *Jazyk – historický fenomén. Zborník referátov z konferencie konanej 22. októbra 2009 na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2010, s. 79 – 86. ISBN 978-80-8094-823-8.
- KRALČÁK, Ľ. a kol.: *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*. 2. dopl. a upravené vydanie. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. 592 s. ISBN 978-80-558-0842-0.
- KRASNOVSKÁ, E.: O jazyku žalmov v Blosiovom preklade a v kamaldulskom preklade Biblie. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Red. J. Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 19 – 33. ISBN 80-967722-0-1.
- KRASNOVSKÁ, E.: Hláskoslovná nárečová báza jazyka Kamaldulskej Biblie. In: *Život slova v dejinách a v jazykových vzťahoch*. Ed. P. Žeňuch. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2003., s. 23 – 37.
- KRASNOVSKÁ, E.: Duchovná pieseň v slovnej zásobe slovenčiny od 17. storočia. In: *Slovenská reč*, roč. 59, 1994, 2, s. 134 – 142.
- KRASNOVSKÁ, E.: Administratívnoprávna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. storočia. I, II. In: *Slovenská reč*, roč. 50, 1985, č. 6, s. 340 – 351.; *Slovenská reč*, roč. 52, 1987, č. 3, s. 138 – 148.
- KRASNOVSKÁ, E.: O jazyku náboženskej tvorby ako o jednom z prameňov slovenskej duchovnej kultúry. In: *Pramene k duchovným dejinám Slovenska*. Zv. I. Ed. M. Kovačka. Martin : Slovenská národná knižnica, 2011. ISBN 978-80-89301-76-8.
- KRASNOVSKÁ, E.: O jazyku tzv. kurensov z roku 1784-1790. In: *Jazykovedné štúdie*. Zv. 17. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda, 1982, s. 39 – 59.
- KRASNOVSKÁ, E.: Jazyk Hugolína Gavloviča z hľadiska expresivity. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Ed. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 199 – 206.
- KRASNOVSKÁ, E.: Kodifikácia a norma jazyka v katolíckej kazateľskej tvorbe 19. storočia. In: *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia*. Ed. E. Krasnovská, J. Hladký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, Katedra slovenského jazyka TU v Trnave 2006, s. 20 – 41. ISBN 978-80-7162-638-1.
- KRASNOVSKÁ, E. – HORECKÝ, J.: Hadbavného stručný návod. In: *Jazykovedný sborník SAVU* 4. Red. J. Stanislav. Bratislava : Vydavateľstvo SAVU, 1950, s. 174 – 192.
- KUCHAR, R.: Anton Bernolák a jeho kodifikačné dielo. In: *Anton Bernolák – priekopník slovenčiny. Zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák – priekopník slovenčiny*. Zost. V. Nováková. Nové Zámky : Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch, 2007, s. 36 – 44. ISBN 978-80-969821-0-3.
- KUCHAR, R.: Cudzí lexika v Gavlovičovom diele Valaská škola mravov stodola. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Red. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 189 – 197.
- KUCHAR, R.: K vývinu slovenskej právnej terminológie. In: *Slavica Slovaca*, roč. 4, 1969, č. 3, s. 276 – 290.
- KUCHAR, R.: *Žilinská právna kniha. Magdeburské právo*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993. 133 s.

- KUSÁKOVÁ, L.: Nejedlého kritika Thámovy české gramatiky z r. 1798. In: *Naše řeč*, roč. 68, 1985, č. 3, s. 135 – 140.
- LIFANOV, K.: Predbernolákovská slovenčina očami bernolákovca. In: *Nová filologická revue*, roč. 4, 2012, č. 2, s. 6 – 16.
- LIFANOV, K.: Rekatolizácia ako najdôležitejší medzník v dejinách spisovnej slovenčiny. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 50, 1999, č. 1, s. 17 – 24.
- LIFANOV, K.: Stredoslovenské básnické koiné pred Ľ. Štúrom. In: *Slovenská reč*, roč. 60, 1995, č. 5 – 6, s. 264 – 281.
- MACHO, M.: Koncepcia Štúrovej slovtvorby v Nauce reči slovenskej. In: *Jazyk – historický fenomén. Zborník referátov z konferencie konanej 22. októbra 2009 na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2010, s. 111 – 118. ISBN 978-80-8094-823-8.
- MAJTÁN, M.: Slovenčina v Krmanovej gramatike z roku 1704. In: *Slovenská reč*, roč. 63, 1998, č. 3, s. 167 – 172.
- MARČOK, V.: *Počiatky slovenskej novodobej prózy*. Bratislava, 1968.
- MARSINOVÁ, M.: K Czambelovej kodifikácii slovenského pravopisu. In: *Philologia 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia*. Bratislava : SPN, 1973, s. 67 – 76.
- MATULA, V.: *Dejiny Slovenska II*. Bratislava : Veda, 1987. 856 s.
- MAŤOVČÍK, A.: Bernolákova kodifikácia spisovnej slovenčiny vo svetle názorov Pavla Jozefa Šafárika a Jána Kollára. In: *Anton Bernolák – priekopník slovenčiny. Zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák – priekopník slovenčiny*. Zost. V. Nováková. Nové Zámky : Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch, 2007, s. 10 – 18. ISBN 978-80-969821-0-3.
- MIHÁL, J.: Samo Czambel (1856 – 1909). In: *Slovenská reč*, roč. 21, 1956, č. 5, s. 261 – 268.
- MICHALIDISOVÁ, A.: Tvorenie názvov prostriedkov v štúrovskom období. In: *Slovenská reč*, roč. 44, 1979, č. 3, s. 135 – 143.
- MRÁZ, F.: *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných škôl*. Viedeň, 1864.
- MRÁZ, F.: *Slovenská mluvnica pre gymnasiá, reálky a praeparandie*. Pešť : Wilem Lauffer, 1872. 191 s.
- MUZIKOVÁ, K.: Samo Cambel a kodifikácia spisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, roč. 71, 2006, č. 6, s. 362 – 371.
- MUZIKOVÁ, K.: Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny od Ľ. Štúra po S. Czambela. In: *Varia. XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. (Prešov – Kokošovce – Sigord 3. – 5. 12. 2008)*. Zost. M. Ološtiak, M. Ivanová, L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 468 – 475.
- MYDLIAROVÁ, M.: *Slovenské pravopisné reformy 20. storočia*. [Záverečná práca] / Mária Mydliarová. – Univerzita Mateja Bela. Filozofická fakulta; Katedra slovenského jazyka a komunikácie. – Vedúci práce: doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD. Banská Bystrica : UMB FF, 2016. 58 s.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : Veda – JULŠ SAV – FF UK v Praze, 2008. 364 s. ISBN 978-80-224-1060-1.

- NOVÁK, Ľ.: Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 34, 1938, č. 1 – 12, s. 103 – 287.
- NOVÁK, Ľ.: Levočská škola a kultúrna stredoslovenčina. In: *Nové Obzory*. 18. Red. I. Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, s. 293 – 300.
- NOVÁK, Ľ.: Ľudovít Štúr a fonetický pravopis. In: *Slovenská reč*, roč. 4, 1935/1936, č. 2 – 3, s. 47 – 55.
- OČENÁŠ, I.: *Fónická a grafická sústava spisovnej slovenčiny (Vývin a korešpondencia ich prvkov)*. Banská Bystrica : Združenie Pedagóg, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2007. 216 s. ISBN 978-80-8083-409-8.
- OLEXÁK, P.: *Kodikologický výskum Kamaldulského prekladu Biblie. 1. časť*. 2012a. In: <<http://www.kapitula.sk/kb/wp-content/uploads/2012/11/P.Olexak-I.pdf>>.
- OLEXÁK, P.: Kodikologický výskum Kamaldulskej biblie. In: *Knižná kultúra*, roč. 10, 2009, č. 10, s. 42 – 44.
- OLEXÁK, P.: *Paleografický výskum Kamaldulského prekladu Biblie. 2. časť*. 2012b. In: <<http://www.kapitula.sk/kb/wp-content/uploads/2012/11/P.Olexak-II.pdf>>.
- OLOŠTIAK, M. – BILÁ, M. – TIMKOVÁ, R.: *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. 1. vyd. Bratislava : Jazykové vydavateľstvo Kniha-spoločník, 2006. ISBN 80-88814-47-2.
- ONDREJOVIČ, S.: Ešte raz o kauze -ar, -areň. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Ed. M. Ološtiak, M. Ivanová, D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 308 – 352. ISBN 978-80-555-0335-6, ISBN 978-80-555-0341-7.
- ONDRUŠ, Š.: Život Konštantína a život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie. In: *Studia Academica Slovaca 12. Prednášky XIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava : Alfa, 1983, s. 389 – 404.
- ORAVEC, J.: Jozef Ignác Bajza – priekopník spisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, roč. 20, 1955, č. 3, s. 129 – 132.
- PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo SAVU, 1948. 99 s.
- PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 256 s.
- PAULINY, E.: Čeština a jej význam pri rozvoji spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 99 – 124.
- PAULINY, E.: *Slovesnosť a kultúrny jazyk na Veľkej Morave*. Bratislava, 1964. 243 s.
- PAVELEK, J.: *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964. 552 s.
- PECIAR, Š.: Jazykový purizmus a apretorská prax. In: *Slovenská reč*, roč. 15, 1949/1950, č. 9 – 10, s. 257 – 272.
- PECIAR, Š.: Nové pravidlá slovenského pravopisu. Nástroj zvyšovania jazykovej kultúry. In: *Slovenská reč*, roč. 19, 1954, č. 1 – 2, s. 3 – 8.
- PECIAR, Š.: Poznámky k zrevidovanému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu. In: *Slovenská reč*, roč. 22, 1957, č. 6, s. 334 – 341.
- PECIAR, Š.: Nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. In: *Slovenská reč*, roč. 27, 1962, č. 4, s. 243 – 246.

- PECIAR, Š.: Spoločné črty vo vývine slovenčiny a češtiny. In: *Studia Academica Slovaca 4. Prednášky z XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava : ALFA, 1975, s. 260 – 275.
- PECIAR, Š.: Výskum a normovanie slovenského pravopisu a výslovnosti po roku 1945. In: *Slovenská reč*, roč. 25, 1960, č. 4 – 5, s. 205 – 213.
- PICHLER, T.: Jazyk ako politikum. In: *Ľudovít Štúr a reč slovenská. Prednášky z konferencie konanej 13. – 14. júna 2006 v Bratislave*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied SAV, 2007, s. 35 – 42. ISBN 978-80-224-0987-2.
- POLÁK, V.: K problému vplyvu slovenčiny na češtinu. In: *Slovenská reč*, roč. 10, 1942, č. 4, s. 97 – 103.
- POLÁK, V.: K problému vplyvu slovenčiny na češtinu. In: *Slovenská reč*, roč. 10, 1943a, č. 9, s. 285 – 289.
- POLÁK, V.: K problému vplyvu slovenčiny na češtinu. (Pokračovanie). In: *Slovenská reč*, roč. 10, 1943b, č. 10, s. 323 – 327.
- POLÁK, V.: K problému vplyvu slovenčiny na češtinu. (Dokončenie). In: *Slovenská reč*, roč. 11, 1943c, č. 1, s. 6 – 12.
- PORÁK, J.: Jubileum Pavla Doležala. In: *Naše řeč*, roč. 62, 1979, č. 3, s. 148 – 151.
- POVALA, G.: Spišské modlitby, otázka ich genézy. In: *Jazykovedné štúdie 10. (Štolcov zborník)*. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, s. 246 – 266.
- POVAŽAJ, M.: Nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. In: *Kultúra slova*, roč. 31, 1998, č. 2, s. 65 – 75.
- POVAŽAJ, M.: O prídavných menách žiaduci a nežiaduci. In: *Kultúra slova*, roč. 27, 1993, č. 5 – 6, s. 146 – 151.
- POVAŽAJ, M.: Pravidlá slovenského pravopisu – tradícia, súčasnosť, perspektívy. In: *Letná škola prekladu 1. Prednášky z XXIV. letnej školy prekladu v Budmericiach 18. 9. – 21. 9. 2002*. Ed. M. Považaj. Bratislava : Stimul, 2003, s. 158 – 172.
- POVAŽAJ, M.: Tretie vydanie súčasných Pravidiel slovenského pravopisu. In: *Kultúra slova*, roč. 33, 2000, č. 6, s. 322 – 329.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1991. 533 s. ISBN 80-224-0080-7.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. M. Považaj. 2. dopln. a preprac. vyd. Bratislava : Veda, 1998. 573 s. ISBN 80-224-0532-9 (kolektív autorov: L. Dvonč, J. Doruľa, J. Genzor, J. Horecký, J. Kačala, F. Kočíš, I. Masár, M. Považaj).
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. M. Považaj. 3. upr. a dopln. vyd. Bratislava : Veda, 2000. 590 s. ISBN 80-224-0655-4 (kolektív autorov: L. Dvonč, J. Doruľa, J. Genzor, J. Horecký, J. Kačala, F. Kočíš, I. Masár, M. Považaj).
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. M. Považaj. 4. nezmenené vyd. Bratislava : Veda, 2013. 592 s. ISBN 978-80-224-1331-2 (kolektív autorov: L. Dvonč, J. Doruľa, J. Genzor, J. Horecký, J. Kačala, F. Kočíš, I. Masár, M. Považaj).
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným a pravopisným slovníkom*. Turčianský sv. Martin : Matica Slovenská, 1931. 359 s.

- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom.* Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1940. 448 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom.* Zost. Š. Peciar a kol. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1953. 408 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom.* Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1957. 432 s.
- PRIKRYL, L.: Kamaldulský mních – jazykovedec: Štefan Romuald Hadbavný (1714 – 1780). In: *Katolícke noviny*, roč. 110, 1995, č. 35, s. 14.
- RADLINSKÝ, A. L.: *Prawopis slowenský s krátkou mluvnicí.* Viedeň : Tiskem wel. Congregacie p. p. Mechiaristůw, 1850. 58 s.
- RAJČANOVÁ, A.: Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní (diachrónny pohľad). In: *Varia VI.* Zost. M. Nabělková. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 208 – 217.
- RICZIOVÁ, B.: Z pravopisnej problematiky kamaldulských rukopisov (Označovanie palatálnosti spoluhlások d, t, n). In: *Slavica slovaca*, roč. 21, 1986, č. 3, s. 257 – 263.
- ROSENBAUM, K. a kol.: *Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok.* Bratislava : Obzor, 1984.
- RUŽIČKA, J.: *Spisovná slovenčina v Československu.* Bratislava : SAV JÚLŠ, 1970. 251. s. ISBN 71-049-70.
- RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v období 1918 – 1968. In: *Slovenská reč*, roč. 34, 1969, č. 2, s. 65 – 75.
- SEDLÁKOVÁ, M.: Mohli dnes Slováci hovoriť Bernolákovčinou? In: *Slovenčina včera a dnes. Zborník prednášok z odborného seminára.* Rožňava, 2015, s. 13 – 21. ISBN 978-80-88679-22-6.
- SKLADANÁ, J.: Frazémy v diele Hugolína Gavloviča Valašská škola. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry.* Red. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 174 – 187.
- SKLADANÁ, J.: Frazeológia v Gavlovičových skladbách Valašská škola mravúv stodola a škola kresťanská. In: *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom literárnom a kultúrnom kontexte. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. – 13. novembra 2012 v Bratislave.* Zost. G. Gáfriková. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2013, s. 217 – 227. ISBN 978-80-88746-21-8.
- SKLADANÁ, J.: Kamaldulský latinsko-slovenský slovník z roku 1763. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov.* Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 53 – 70.
- SKLADANÁ, J.: O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka. In: *Jazykovedné štúdie.* 11. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 143 – 151.
- SKLADANÁ, J.: Významný kodifikačný pokus v predpisovnom období slovenčiny. In: *Slavica slovaca*, roč. 37, 1986, č. 4, s. 255 – 256.
- Slovenská reč*, roč. 72, 2007, č. 3. (venované H. Bartekovi)
- STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka. I.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967. 708 s.
- ŠIMEK, Š.: K otázke poměru češtiny a slovenštiny ve Zprávě písma slovenského Tobiáše Masníka. In: *Varia XVII. Zborník príspevkov zo XVII. kolokvia mladých jazykovedcov. (Liptovská Osada*

- *Škutovky* 7. – 9. 11. 2007). Zost. V. Kováčová. Ružomberok – Bratislava : Katolícka univerzita v Ružomberku – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010a, s. 443 – 450.
- ŠIMEK, Š.: K pramenům a didaktickým prvkům Zprávy písma slovenského Tobiáše Masníka. In: *Varia XIX. Zborník plných příspěvků z XIX. kolokvia mladých jazykovedců. (Trnava – Modra – Harmónia 18. – 20. 11. 2009)*. Eds. J. Hřádký, L. Rendár. Trnava – Bratislava : PF Trnavskej univerzity – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2010b, s. 366 – 371. ISBN 978-80-970561-1-7.
- ŠIMEK, Š.: K intertextovým vztahům Zprávy písma slovenského Tobiáše Masníka: prameny Zprávy, Zpráva jako pramen. In: *Varia XX. Zborník plných příspěvků z 20. kolokvia mladých jazykovedců. Častá-Papiernička 24. – 26. 11. 2010*. Zost. G. Múcsková. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, 2012, s. 540 – 546. ISBN 978-80-970561-3-1.
- ŠKOVIEROVÁ, A.: Metódy propagácie diela v predhovore ku kázňovej zbierke Alexandra Máčajho „Panee primitiarum“ z roku 1718. In: *Studia Bibliographica Posoniensia I*. Bratislava : Univerzitná knižnica Bratislava, 2009, s. 77 – 84. ISBN 978-80-89303-19-9.
- ŠKULTÉTY, J.: Dajme my tomu pokoj! In: *Slovenská reč*, roč. 1, 1932/1933, č. 4, s. 87 – 88.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Jazykovedný odkaz Henricha Bartka. In: *Slovenská reč*, roč. 57, 1992, č. 4, s. 201 – 206.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Od spisovnej češtiny k Bernolákovej slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 58, 2007, č. 1, s. 55 – 74.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Rusizmy a cirkevnoslovanizmy v spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, roč. 60, 1995, č. 2, s. 87 – 91.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (Epizóda s takzvanou staroslovenčinou). In: *Slovenská reč*, roč. 75, 2010, č. 2, s. 97 – 116.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z roku 1750 – 1758. In: *Slovenská reč*, roč. 65, 2000, č. 5 – 6, s. 279 – 294.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Zemplínske kalvínske tlače v doterajších výskumoch. In: *Jazykové štúdie 18. Z dejín slovenského jazyka*. Red. Š. Peciar. Bratislava : Veda, 1983, s. 21 – 37.
- ŠVAGROVSKÝ, Š. – ŽIGO, P.: O pravopisnej koncepcii neschválených Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1939. In: *Slovenská reč*, roč. 59, 1994, č. 2, s. 98 – 103.
- TATÁR, J.: Čítanka z roku 1825 : K 170. výročiu vyjdenia čítanky, ktorej zostavovateľom bol Ján Kollár. In: *Slovenské národné noviny*, roč. 6, 1995, s. 8.
- TATÁR, J.: Kollárova Čítanka z roku 1825. In: *Filologická revue*, roč. 2, 1999, s. 31 – 37.
- TIBENSKÁ, E.: Prenikanie cudzích jazykových prvkov do slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 36. Prednášky XLIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava : STIMUL, 2007, s. 139 – 156. ISBN 978-80-89236-23-7.
- TIBENSKÝ, J.: Úloha Jána Kollára v slovenskom národnom obrodení a hnutí. In: *Bibliografické štúdie 6*. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, Biografický ústav, 1976. 213 s.; s. 35 – 50. Dostupné na: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Biograficke_studie/6/Bio_stu_6_35_50.pdf.

- TKÁČIKOVÁ, E.: Žilinská synoda v kontexte vývinu slovenskej kultúry a vzdelanosti. In: *Akty a závery – Zákony a ustanovenia Žilinskej synody z roku 1610*. 1. vyd. 112 s. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010. s. 60 – 65.
- TÓBIK, Š.: *Šafárikov a Kollárov jazyk. Príspevok k vývinu českého a slovenského spisovného jazyka v období národného obrozenia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1966.
- VARSÍK, B.: *Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody*. Bratislava, 1932.
- VARSÍK, B.: *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava, 1965.
- VESELÝ, D.: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*. Bratislava, 1998.
- Zborník Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. Praha, 1846.
- ZMETÁK, I.: Historická knižnica Daniela Krmana. In: *Knižnica*, roč. 4, 2003, č. 10, s. 474 – 476.
- ZOCH, C.: *Slovo za slovenčinu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958. 126 s.
- ŽIGO, P.: Ján Kollár o probléme spisovného jazyka Slovákov a ich liturgického jazyka. In: *Studia Academica Slovaca 32. Prednášky XXXIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava : STIMUL, 2003, s. 8 – 19.
- ŽIGO, P.: Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny a jej reforma. In: *Slovenská reč*, roč. 70, 2005, č. 5, s. 265 – 275.
- ŽIGO, P.: Štylistika zápisov z vypočúvania svedkov v predspisovnom období. In: *Studia Academica Slovaca 15. Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1986, s. 469 – 479.

© Mgr. Alexandra Chomová, PhD.

Názov: Vybrané kapitoly z dejín spisovnej slovenčiny od 15. storočia

Recenzenti: prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD.
Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Jazykový redaktor: Mgr. Gabriel Rožai

Náklad: 100 ks

Rozsah: 158 strán

Formát: A5

Vydanie: prvé

Vydavateľstvo: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Filozofická fakulta

Tlač: EQUILIBRIA s.r.o., Košice

ISBN 978-80-557-1134-8